Л.Г. Кондратова

МИСТЕЦТВО

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 8 КЛАСУ
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2016

УДК 7
ББК 85.1я72
К 64

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 10.05.2016 р. №491)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Мужикова І. М., доцент кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, кандидат педагогічних наук

Шлеєнкова Т. М., учитель КЗ «НВО «Загальноосвітня школа І—ІІІ ст. № 24 — ЦДЮТ «Оберіг» Кіровоградської міської ради Кіровоградської області, заслужений учитель України

Кондратова Л. Г.
К 64 Мистецтво : підручник для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Л. Г. Кондратова. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2016. — 288 с. : іл.

ISBN 978-966-10-4481-3

УДК 7
ББК 85.1я72

Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.

ISBN 978-966-10-4481-3

© Кондратова Л. Г., 2016
© Навчальна книга – Богдан, 2016

Підручник доповнено електронним додатком, який можна відкрити за посиланням: *http://www.bohdan-digital.com/edu*.

Дорогі восьмикласники!

Запрошую вас у незвичайну подорож, яку допоможе здійснити цей підручник. Він поведе вас у чарівний світ прекрасного, створений працею видатних художників, архітекторів, музикантів, літераторів минулих століть.

Мистецькі твори, втілені у словах, звуках, фарбах, мармурі й граніті, є своєрідним літописом розвитку людства. Аби краще читати цей літопис, потрібно хоча б у загальних рисах знати історію художньої культури, розбиратися в особливостях кожного виду мистецтва, у його художній мові, засобах виразності.

Звичайно, обсяг навчального видання не дозволяє вмістити весь колосальний матеріал з історії мистецтва, тому нам довелось вибирати найбільш суттєве й необхідне. На сторінках даного підручника ви знайдете відомості про такі художні стилі й напрями, як античний, візантійський, романський, готичний, ренесанс, бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм. Ви навчитеся сприймати, порівнювати й інтерпретувати твори різних видів мистецтва певного стилю чи напряму, використовувати спеціальну термінологію в процесі колективних обговорень мистецьких явищ або для висловлення особистісно-ціннісного ставлення до них.

Здобуті знання та вміння ви будете з успіхом застосовувати як в індивідуальній художньо-творчій діяльності, так і під час роботи над груповими й колективними мистецькими проектами. Цього навчального року ви працюватимете над створенням макетів архітектурних споруд, виконуватимете живописні та графічні композиції в різних художніх стилях, а також матимете унікальну можливість спробувати свої сили в театралізаціях, присвячених мистецтву тієї чи іншої епохи. Окрім того, ви навчитеся самостійно знаходити і використовувати у своїй діяльності енциклопедичні, мистецтвознавчі та музейні матеріали, що допоможуть вам стати обізнаними у сфері художніх стилів та напрямів мистецтва минулого.

Бажаю вам приємних зустрічей із прекрасним!

Автор

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Поміркуйте

Творче завдання

Запам’ятайте

Теорія мистецтва

Сходинки пізнання

Підсумовуємо вивчене

Виконайте вдома

МИСТЕЦТВО В КУЛЬТУРІ МИНУЛОГО

ТЕМА 1. СТИЛІ ТА НАПРЯМИ МИСТЕЦТВА: античний, візантійський, романський, готика, ренесанс

ТЕМА 2. СТИЛІ ТА НАПРЯМИ МИСТЕЦТВА: бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм

§ 1. СТИЛЬ У МИСТЕЦТВІ

Мистецтво як особливий вид людської діяльності зародилося ще в добу палеоліту. Наші печерні предки, незважаючи на щоденну сувору боротьбу за виживання, захоплювалися красою довкілля, багатством та різноманітністю природних форм і намагалися відтворити їх у рисунках доступними засобами. Давні художники використовували гострі камінці для продряпування на скелях або вуглинки від вогнища, природні мінеральні фарби для контурних чи силуетних зображень тварин на стінах печер. Фарбу наносили пальцями або примітивними пензлями (жмут вовни, пучок трави). Пізніше в наскельних малюнках почали з'являтися зображення людей, багатофігурні композиції — зокрема, сцени полювання. Із глибини віків до нас дійшли й висічені з каменю скульптури тварин, рельєфи, гравюри на кістках і рогах упольованих звірів.

Наскельний малюнок у печері Шове.
Бл. 30 тис. років до н. е. Франція

Ритуальний танок.
Наскельний рельєф у Танумі.
1700–500 рр. до н. е. Швеція

Окрім цього, стародавні люди знаходили час для ритуальних співів і танців, основу яких складали рухи, що імітували поведінку тварин, мисливські та військові вправи. Подібні заняття для наших предків були водночас і магічним обрядом, і актом пізнання, і засобом передачі досвіду та згуртування колективу.

Минули тисячоліття. Виникли стародавні цивілізації з достатньо високим рівнем економічного, політичного і культурного розвитку. Колосального значення набули природничі науки, філософія; настав період справжнього розквіту мистецтва.

Із плином часу вслід за соціальними змінами змінювались предмети і способи зображення, характер і стиль мистецтва, однак на всіх етапах історії людства мистецтво завжди відігравало надзвичайно важливу роль.

Мисте́цтво — це естетичне пізнання світу в процесі художньої творчості як особливого виду людської діяльності, що відображує дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних ідеалів прекрасного.

Пригадайте, що вам відомо про мистецькі стилі та напрями з уроків музичного та образотворчого мистецтва.

Усю історію мистецтва розподіляють на великі часові періоди — епохи, у кожній з яких склався певний мистецький стиль чи напрям. Розгляньте схему, що ілюструє етапи розвитку мистецтва в культурі минулого.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ МИСТЕЦТВА

МИСТЕЦТВО ПЕРВІСНОЇ ДОБИ	Первісне мистецтво	
МИСТЕЦТВО СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ	Мистецтво Стародавнього Єгипту	
	Мистецтво Передньої Азії	
	Мистецтво Стародавньої Греції та Стародавнього Риму	Античний стиль
МИСТЕЦТВО ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	Мистецтво Візантії	Візантійський стиль
	Романське мистецтво	Романський стиль
	Готичне мистецтво	Готичний стиль
МИСТЕЦТВО РЕНЕСАНСУ	Мистецтво доби Відродження в Італії, Північне Відродження	Стиль ренесанс
МИСТЕЦТВО ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА	Мистецтво XVII—XVIII ст.	Стиль бароко
		Стиль рококо
		Стиль класицизм
МИСТЕЦТВО XIX СТОЛІТТЯ	Мистецтво першої половини XIX ст.	Стиль романтизм
	Мистецтво другої половини XIX ст.	Стиль реалізм
МИСТЕЦТВО XX СТОЛІТТЯ		

Термін «стиль» належить до найбільш дискусійних питань у мистецтвознавстві. Це поняття є центральним в історії мистецтва і поширюється на інші види людської діяльності, перетворюючись в одну з найважливіших категорій культури в цілому. У наш час стилем називають також спосіб життя, манеру поводитися, одягатися, методи і прийоми роботи, наприклад: стиль спілкування, стиль одягу, стиль керівництва тощо.

Стиль у мистецтві — це форма художнього самовизначення епохи, регіону, нації, соціальної або творчої групи чи окремої особистості. Поняття «художній стиль» розглядають у комплексі з поняттями «художня епоха», «художній напрям» та ін.

Художню епоху визначають як конкретно-історичний етап розвитку мистецтва, сформований у певну суспільно-історичну добу. Художня епоха включає **художні напрями**, кожен з яких охоплює єдність світогляду, естетичних поглядів, шляхів відображення життя і пов'язаний з тим чи іншим творчим методом та художнім стилем. Напрям у мистецтві не виключає глибокої відмінності творчих індивідуальностей.

Стиль у мисте́цтві — це мова мистецтва: сукупність художніх принципів, прийомів і засобів, характерних для мистецтва певних країн певного історичного періоду, напряму або індивідуальної манери художника.

В основі будь-якого стилю лежить історично й соціально зумовлена спільність ідейно-художніх принципів, що об'єднує твори майстрів, які працювали в різних видах та жанрах мистецтва. Тому наше знайомство з мистецькими стилями відбуватиметься через вивчення особливостей основних видів мистецтва, твори яких складають світову культурну спадщину.

За способом утілення художнього образу розрізняють **просторові мистецтва** (архітектура, скульптура, живопис, графіка, фотомистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, дизайн); **часові мистецтва** (музика, література); **просторово-часові**, або синтетичні (кіномистецтво, театральне мистецтво, хореографія, циркове мистецтво тощо).

Ви́ди мисте́цтва — це форми творчої діяльності, що склалися історично як відображення багатогранності реального світу і проявляються в різноманітності способів та засобів художньо-образного відтворення й естетичного сприйняття.

Кожен вид мистецтва розкриває сутність життя, високі етичні ідеали за допомогою певних художніх засобів. Ви вже знаєте, що естетичне відтворення світу в літературі відбувається через слово; в музиці — через звуки та інтонації; у живописі — через кольори та їх відтінки; у скульптурі й архітектурі — через пластичні матеріали, об'ємно-просторові форми; у графіці — через лінії, штрихи, плями, тон; у театрі й кіно — через слово, міміку, жести акторів; у хореографії — через рухи, пластику танцівників тощо.

Розгляньте ілюстрації. Які види мистецтва на них зображено? Обґрунтуйте свою думку.

Вестмінстерське абатство. 1245–1745 рр. Лондон

М. Пимоненко. «Вечоріє». 1900 р.

М. Манізер. Пам'ятник Т. Шевченку в Києві. 1939 р.

Лондонський симфонічний оркестр. Заснований 1904 р.

Версальський парк. XVII ст. Франція

Предметами зображення в мистецтві є природні об'єкти, внутрішній світ людини, її почуття, важливі для неї події особистого чи суспільного життя, побут, традиції тощо, а специфічною формою відображення дійсності — **художній образ**, який виявляє загальне через конкретне, індивідуальне. Тобто, митець творчо переосмислює дійсність і, використовуючи художню мову, способи зображення та засоби виразності

того чи іншого виду мистецтва, передає свої думки, враження й переживання в художньому творі.

Худо́жній о́браз — це властива мистецтву форма відображення реальності крізь призму світосприйняття митця, його естетичних поглядів і ставлення до життя. Саме тому художній образ завжди конкретний, суб'єктивний, унікальний та емоційний.

У кожному виді мистецтва серед представників творчої спільноти є справжні майстри, творчість яких вирізняється яскравими, самобутніми рисами. У такому випадку говорять про індивідуальний стиль митця.

Індивідуа́льний стиль митця віддзеркалює його характерну авторську манеру, в основі якої — особливості сприймання навколишнього світу, творча фантазія, талант і майстерність.

В історії мистецтва є безліч прикладів індивідуальних авторських стилів. За кількома мотивами ми розпізнаємо музику В.А. Моцарта або М. Скорика; достатньо невеликих фрагментів живописних творів, аби визначити стиль Р. Рембрандта, Л. да Вінчі, І. Рєпіна та ін.

Розгляньте схему. Поясніть, як ви розумієте зміст поняття «стиль».

Історична доба
Художня епоха
Стиль мистецтва

↓

Художні напрями
Творчість спільноти митців

↓

Індивідуальний стиль митця

↓

Конкретні чуттєві образи в різних видах мистецтва, втілені у творах

Розгляньте репродукцію твору Леонардо да Вінчі «Пані з горностаєм». Охарактеризуйте індивідуальний стиль митця за питаннями.

Леонардо да Вінчі. «Пані з горностаєм». XV ст.

Чимало мистецтвознавців вважають, що на картині зображена Чечилія Ґаллерані, з якою художник познайомився в домі свого покровителя — міланського герцога Людовіко Сфорца. Імовірно, портрет був написаний в 1489—1490 роках. На ньому зображена тендітна дівчина, на руках якої покірно сидить маленький пухнастий звірок.

Цією картиною, на думку дослідника К. Педретті, Леонардо да Вінчі започаткував традицію портретів п'ятнадцятого століття. Художник намалював не профіль моделі, а зображення в три чверті повороту вліво, що допомогло йому досягти ефекту природності, фіксації однієї миті.

Загалом, робота викликає піднесені почуття. Ніжний овал обличчя, проникливий погляд великих, красивих очей, ледь помітна усмішка в куточках вуст — усе це підкреслює не лише зовнішню привабливість, а й красу душі юної моделі.

1. Опишіть колірну гаму картини. Які кольори на ній переважають: теплі чи холодні? споріднені чи контрастні?
2. Чи вдалося художникові передати характер і настрій своєї моделі?
3. Якими засобами він зміг досягти цього?
4. Які особливості індивідуального стилю митця відчуваються в портреті?

- Поясніть, як ви розумієте поняття «стиль у мистецтві». Наведіть приклади стилів різних історичних епох.
- Що означають поняття «художня епоха», «художній напрям»?
- Які види мистецтва вам відомі? Розкажіть, яким видом мистецтва ви захоплюєтесь найбільше та в якому з них маєте власні здобутки.
- Дайте визначення поняттю «художній образ». Поміркуйте, яким чином художні образи допомагають нам зрозуміти особливості певного стилю мистецтва.
- Що таке індивідуальний стиль митця? Наведіть приклади.

Перегляньте зображення світових шедеврів, створених у різні історичні епохи. Складіть схему «Стилі в мистецтві» та доповніть її назвами найвідоміших мистецьких творів, обов'язково вказавши прізвища авторів.

§ 2. АНТИЧНИЙ СТИЛЬ

В історії світового мистецтва антична культура посідає особливе місце. Архітектура, скульптура, живопис, література, драматургія, філософія Стародавньої Греції та Стародавнього Риму стали першоджерелом і поштовхом до розвитку багатьох мистецьких процесів в історії людства. Античне мистецтво, що вперше по-справжньому відкрило й оспівало людину як прекрасне й досконале творіння природи, надовго зберегло значення взірця і багато в чому залишилося неперевершеним і недосяжним.

Цікаво, що термін «античність» (від лат. antiquus — *прадавній*) з'явився лише у XV ст. в Італії. Його було введено для визначення найдавнішої з-поміж досліджених на той час культур — культури Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Ці рабовласницькі суспільства, що розвивалися в Середземномор'ї, Причорномор'ї та на суміжних територіях у період з I тис. до н. е. до середини V ст., стали носіями найбільш близьких до сучасної європейської традиції культурних цінностей.

ДОАНТИЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У III—II тис. до н. е. в Східному Середземномор'ї існувала **егейська цивілізація**, яка передувала культурі античності. Це була епоха розквіту морської держави на Криті — Мінойського царства. На місці його столиці — міста Кносса — вчені розкопали руїни величного палацу, який у давньогрецьких міфах названий Лабіринтом.

Руїни Кносського палацу. II тис. до н. е. Греція

Даний період представлений критською, або мінойською та мікенською культурами, центрами яких були палаци (Кносс, Фест) і фортеці (Мікени, Афіни). Високого розквіту досягли монументальна архітектура, вазопис, мистецтво рельєфної обробки виробів з металу та фресковий живопис.

Розвиток критської культури обірвала природна катастрофа — виверження вулкана на острові Фера, що розташований неподалік від Криту. Скориставшись нагодою, у XIV ст. до н. е. Крит захопили греки-ахейці. Свої поселення ахейці влаштовували на високих пагорбах, оточуючи їх кільцем міцних фортечних мурів. Особливо вражають збережені до наших днів стіни Мікен і Тиринфа, складені насухо з величезних кам'яних брил. Згодом такий тип поселень отримав назву **акрополь**, тобто «верхнє місто», а палаци мікенських царів стали прообразами еллінських храмів.

Останнім тріумфом царств мікенської культури, які об'єдналися для походу на Трою, стала Троянська війна. У середині XII ст. до н. е. ці території були завойовані племенами греків-дорійців, із приходом яких завершується історія егейської цивілізації й починається історія античності.

АНТИЧНА КУЛЬТУРА

Фундаторами античної культури були стародавні греки, які називали себе **еллінами**, а свою країну — **Елладою**. Спочатку ця назва стосувалася лише материкової Греції, та згодом вона поширилася і на прилеглі архіпелаги й окремі області Малої Азії.

Елліни були талановитим і життєрадісним народом. Вони любили музику, танці, спорт; заклали основи філософії та багатьох наук, створили театр, започаткували чимало архітектурних прийомів і літературних жанрів, залишили нащадкам високохудожні твори скульптури. Ми донині зачитуємось чудовими легендами про богів та героїв — давньогрецькими міфами, у яких відображені знання та уявлення еллінів про навколишній світ.

У II ст. до н. е. територія Греції увійшла до складу Римської імперії, і в античній культурі почалася нова епоха.

Розгляньте схему та ознайомтеся з основними етапами розвитку культури античності.

ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	**ГОМЕРІВСЬКА ЕПОХА** **XI—VIII ст. до н. е.**
	АРХАЇЧНА ЕПОХА **VII—VI ст. до н. е.**
	ЕПОХА КЛАСИКИ **V—IV ст. до н. е.**
	ЕПОХА ЕЛЛІНІЗМУ **III—I ст. до н. е.**
	ЕПОХА РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ **I—серед. V ст.**

Гомерівська епоха отримала таку назву тому, що літературним джерелом для її вивчення є поеми «Іліада» та «Одіссея», авторство яких приписують **Гомеру** (VIII ст. до н. е.). Цей період характеризується загальним занепадом культури, втратою писемності та деяких ремесел. Матеріальні цінності майже не збереглися через руйнацію і загибель багатьох міст унаслідок воєн.

Період архаїки відзначається розвитком полісного устрою і колонізацією Середземномор'я та Причорномор'я. Саме в цю добу формуються основи давньогрецької міфології та епосу, зароджується наука й філософія, театр і драматургія, відроджується писемність, з'являється музичний запис та лірична поезія, представлена творчістю **Гесіода** і **Сафо**, складаються сприятливі передумови для блискучого розквіту архітектури й образотворчого мистецтва.

Епоха класики — час високого злету культури, вагомих досягнень у науці, літературі, філософії, мистецтві. У цей період жили й творили видатні філософи **Сократ, Платон** та **Арістотель**, «батько історії» **Геродот**, засновник європейської медицини **Гіппократ**, талановиті скульптори **Фідій, Мірон, Поліклет**. Театральне мистецтво було представлене блискучим комедіографом **Арістофаном** та «безсмертною тріадою» трагіків — **Есхілом, Софоклом, Евріпідом**.

Афінський Акрополь. V ст. до н. е. Греція

Найбільш довершеним архітектурним ансамблем класичної епохи є афінський ***Акрополь****, споруджений на скелі висотою 156 м над рівнем моря у другій половині V ст. до н. е. Ініціював будівництво афінський державний діяч Перикл, а керував роботами Фідій. До найвідоміших споруд комплексу належать храми Ніки Аптерос, Парфенон, Ерехтейон і велична колонада Пропілей. Із 1987 року афінський Акрополь визнано об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО. З плином часу виникла потреба збільшити площу для зберігання старожитностей, знайдених у результаті низки наукових досліджень. Тому в 2009 році в Афінах було відкрито новий Музей Акрополя.*

Епоха еллінізму починається з підкорення грецьких полісів Македонським царством і з великого Східного походу Олександра Македонського. Для цього періоду характерний синтез еллінської та східної культур, накопичення знань у різних галузях науки. Головними культурними центрами стають Александрія Єгипетська, Пергам та острів Родос. Видатними скульпторами доби еллінізму були **Пракситель**, **Скопас** та **Лісіпп**, а найвизначнішим письменником — **Менандр**.

Завершальним періодом античності є **епоха панування Риму** — величезної імперії, до складу якої входили завойовані римлянами території від Єгипту до Британських островів. Римська культура розвивала, поглиблювала досягнення давньогрецької культури і привносила свої національні риси: практицизм, дисциплінованість, динамізм, традиціоналізм. Справжньою технічною революцією в будівництві стало

застосування бетону, що зумовило розквіт архітектури та появу добре розпланованих, зручних для життя міст із брукованими вулицями й чудовими мостами. Завдяки творчості славетних майстрів поезії **Овідія**, **Горація** та **Вергілія**, який подарував світові «Енеїду», цю добу називають «золотим віком» римської літератури. Великої популярності набули твори істориків **Лівія** і **Тацита**. Важливу роль у тогочасній культурі відіграла нова релігія — християнство.

У 476 р. Рим захопили племена варварів. Могутня держава відійшла в історію, а її культура повільно трансформувалася в середньовічну.

Розгляньте ілюстрації. До яких видів мистецтва належать зображені шедеври античності? Порівняйте ці твори з матеріальними цінностями сучасної культури.

Одеон Ірода Аттичного. II ст. Афіни

Давньогрецька амфора. VI ст. до н. е.

Золоті сережки. VI ст. до н. е.

Колізей. I ст. Рим

Афродіта Мілоська. II ст. до н. е.

СТИЛЬ АНТИЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Перш ніж розглянути особливості стилю античної архітектури, пригадаймо, яке мистецтво називають архітектурою і на які види його поділяють.

Архітекту́ра, або **зо́дчество** — мистецтво проектування, зведення та художнього оздоблення споруд, що формують просторове середовище для життя й діяльності людини. Архітектурою називають також окремі будівлі та їх ансамблі, площі й проспекти, парки і стадіони, селища й цілі міста.

Засобами художньої виразності архітектури є **форма** (зовнішній вигляд об'єкта), **композиція** (сукупність складових частин, найважливіших елементів), **пропорції** (співвідношення складових частин між собою), **ритм** (чергування композиційних елементів), **фактура** (характер поверхні, використані матеріали), **колір** і **декор** фасадів та архітектурної форми в цілому.

Споруди, яким притаманна художньо-образна форма, називають **творами архітектури**, або **шедеврами зодчества**. Вони привертають до себе увагу красою, довершеністю, надовго запам'ятовуються. Пам'ятки архітектури охороняються законами кожної держави.

ВИДИ АРХІТЕКТУРИ

- **Архітектура об'ємних споруд** включає житлові будинки, громадські будівлі, промислові споруди
- **Ландшафтна архітектура** пов'язана з організацією садово-паркового простору (парки, альтанки, містки тощо)
- **Містобудування** охоплює створення нових міст і селищ та реконструкцію старих міських районів

Про мистецтво античних зодчих можна судити зі збережених до наших днів руїн величних храмів, театрів та інших громадських будівель. Стародавні майстри зводили споруди з каменю та білого мармуру, прагнучи, щоб їхні творіння зачаровували людей красою та довершеністю форм.

В епоху архаїки давньогрецькі зодчі розробили строго продуману й логічно обґрунтовану систему співвідношень між частинами споруди, встановили правила художнього оздоблення зовнішньої форми конструкцій, визначили порядок розміщення деталей та їх розміри. Ця система отримала назву **архітектурний ордер** (від лат. ordo — *лад, порядок*).

Майстри Стародавньої Греції використовували три ордери — **дорич-ний**, **іонічний** і **коринфський**. Перший з них вирізнявся простими і строгими формами, масивністю та приземкуватістю; для двох інших характерними були стрункість пропорцій і підвищена декоративність.

Усі три ордери, хоча й були створені в різний час і в різних місцях, мають однакові основні елементи: вертикальні колони, увінчані скульптурними прикрасами — **капітелями**, на які спирається горизонтальний пояс — **антаблемент**. Антаблемент розділений на різні за шириною смуги: **архітрав**, прикрашений барельєфами **фриз** та **карниз**. Із торця споруди дах закриває трикутна площина — **фронтон**.

Належність будівлі до того чи іншого архітектурного ордера визначають за капітелями. У добу античності лаконічний, монументальний доричний ордер асоціювали з мужністю і вважали його «чоловічим», а витончений, вишукано оздоблений іонічний — «жіночим». Коринфський ордер, що був пізнішою модифікацією іонічного та відрізнявся від нього лише розкішним декором верхньої частини колони, називали «дівочим».

Розгляньте ілюстрації. Опишіть характерні особливості зображених капітелей колон. Об'єднайтесь у пари та створіть ескіз: а) капітелі одного з ордерів; б) давньогрецького палацу, використавши ескіз капітелі, створений напарником. Техніка виконання — олівець.

Капітель колони доричного ордера

Капітель колони іонічного ордера

Капітель колони коринфського ордера

Шедеври давньогрецької архітектури

Найважливішою громадською спорудою в Стародавній Греції був храм, присвячений одному з богів Олімпу. Побудований у центрі акро-

поля чи міської площі, храм був не лише культовою спорудою, а й осередком найважливіших подій суспільного життя, сховищем скарбниці поліса, його головною державною святинею. Класичний храм найчастіше мав вигляд прямокутника, оточеного з усіх боків колонадою.

Архітектура ранніх грецьких храмів, до яких належать два **храми богині Гери** (серед. VI ст. до н. е. і серед. V ст. до н. е.) в Пестумі, вирізнялася масивністю, величною суворістю. Таке враження створювалось завдяки приземистим доричним колонам, розміщеним доволі близько одна від одної. Загальний вигляд цих монументальних споруд, строгі пропорції та чіткий ритм колонади підкреслювали велич міста-держави, непорушність суспільного порядку.

Храм богині Гери в Пестумі. V ст. до н. е.

Із плином часу пропорції змінюються: колони стають стрункішими, відстані між ними збільшуються, а капітелі зменшуються. Завдяки цьому споруди здаються легшими, ніби наповненими світлом і повітрям. Саме такі враження викликає головний храм афінського Акрополя — біломармуровий **Парфенон** — храм Афіни Парфенос (Діви). Секрет цієї будівлі, у якій вдало поєднані доричний та іонічний ордери, криється у винятковій ритмічності та пропорційності частин. Храм, споруджений давньогрецькими зодчими **Іктином** і **Каллікратом** у V ст. до н. е., вражає донині. Цікаво, що мармур, з якого побудовано Парфенон, може змінювати свій колір від сніжно-білого до насичено бежевого — залежно від погоди, пори року й навіть частини доби.

Парфенон — храм Афіни Парфенос. V ст. до н. е.

Храм Ерехтейон (кін. V ст. до н. е.) — унікальна пам'ятка античної архітектури завдяки асиметричності планування та знаменитим *каріатидам* — мармуровим статуям дівчат, що виконують роль колон. Східна частина цієї будівлі, спорудженої в іонічному стилі, була присвячена богині Афіні, а західна — Посейдону й афінському царю Ерехтею, на честь якого храм і отримав свою назву.

Храм Ніки Аптерос (Безкрилої), збудований зодчим Каллікратом наприкінці V ст. до н. е., належить до іонічного ордера. Це найменша за розмірами споруда афінського Акрополя. Витонченість ліній, легкість і пропорційність форм створюють відчуття польоту. Храм дуже постраждав від воєнних дій у різні епохи. Лише в 2000 р., використовуючи всі знайдені фрагменти, його вдалося ретельно відреставрувати.

Храм Ерехтейон.
V ст. до н. е.

Храм Ніки Аптерос.
V ст. до н. е.

Містобудування у Стародавній Греції

Видатним досягненням архітектури класичної епохи стала система регулярного планування міст, розроблена містобудівником **Гіпподамом**. Характерними рисами цієї системи було розмежування міста паралельними і перпендикулярними вулицями на громадські, храмові та приватні квартали, а також поділ житлових кварталів на зони для різних прошарків суспільства: ремісників, землеробів, воїнів та ін. Свою ідею Гіпподам уперше втілив під час перебудови Пірея — великої військової й торговельної гавані Афін. Пізніше цю систему в модернізованому вигляді з успіхом застосовували у Стародавньому Римі та при будівництві нових міст у Європі й Америці.

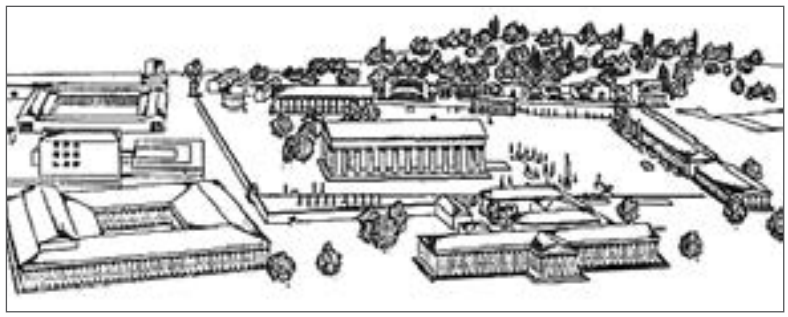

Архітектурний ансамбль Олімпії. VII–IV ст. до н. е. Малюнок-реконструкція

Зодчество епохи еллінізму вирізняло прагнення до освоєння величезних відкритих просторів, до ефекту грандіозності. У той час менше уваги приділяли храмам, зате зводили величні архітектурні ансамблі, для яких були характерні узгодженість будівель між собою та із навколишнім ландшафтом, симетричність і фронтальність композицій.

У центральній частині міста споруджували амфітеатри просто неба, громадські будівлі, палаци. Уздовж головної вулиці простягалася широка колонада для прогулянок. На околицях розбивали парки і будували стадіони. В елліністичну добу почали зводити дво- і триповерхові житлові будинки. Метою життя заможних містян стала розкіш; в архітектурі змішували різні стилі.

У цей період з'явилися й нові типи споруд: *бібліотеки*, *мусейони* (прообрази музеїв), великі інженерні будівлі. Прикладом може служити **Фароський маяк** в Александрії (заввишки 120—140 метрів), що височів біля входу в гавань і під час негоди вказував морякам дорогу. Фароський маяк простояв півтори тисячі років і вважався одним із семи чудес світу.

Архітектура Стародавнього Риму

Стародавній Рим в епоху своєї найвищої могутності — величезна імперія, що підкорила чимало країн і народів. Тому ідея сильної, непорушної держави пронизувала всі сфери життя і знаходила відображення в різних видах мистецтва. Архітектура цього періоду вражає грандіозністю і майстерністю стародавніх інженерів. На відміну від греків, римляни зводили споруди головним чином з бетону: кам'яну або цегляну оболонку заливали сумішшю вапна і щебеню. Ця маса тверднула й перетворювала будівлю на суцільний моноліт. Бетон мав суттєві переваги над природним каменем, тому обсяги будівництва в Римській імперії значно зросли. У містах масово споруджували три- — п'ятиповерхові житлові будинки — **інсули**, що часто були згруповані довкола одного двору і займали цілий квартал.

Найвизначнішою пам'яткою давньоримської архітектури, що збереглася до наших днів, є **Колізей**, або **амфітеатр Флавіїв** (I ст. н. е.).

Колізей. I ст. Рим

Гігантська споруда у формі чаші вміщувала понад 50 тисяч глядачів, які приходили дивитися на бої гладіаторів та циркові вистави. У центрі амфітеатру розміщувалась забезпечена складною системою підземних технічних приміщень арена у вигляді еліпса. Арену оточувала триярусна аркада, що складалася з 240 арок. Кожна арка була обрамлена напівколонами (в першому ярусі — доричними), які виконували роль декорації, щоб приховати товщину стіни.

Центрами політичного, суспільного і культурного життя в давньоримських містах були **форуми** (буквально — *ринкова площа*). Тут зводили головні храми та громадські споруди — переважно **базиліки**, що мали форму витягнутого прямокутника, поділеного всередині дво-

ма поздовжніми рядами колон. Традицію будівництва форумів кожним новим імператором (форум Августа, форум Траяна) започаткував Юлій Цезар. Важливим елементом цієї частини міста були меморіальні споруди, які прославляли перемоги римської зброї, видатних полководців та імператорів — тріумфальні арки й колони. Серед них — знамениті на весь світ **Тріумфальна арка Тита** і **колона Траяна** в Римі.

Тріумфальна арка Тита. I ст. Рим

Колона Траяна. II ст. Рим

Культові будівлі Стародавнього Риму, на відміну від грецьких, були прикрашені колонадами тільки з фронтальної сторони. Давньоримські зодчі запозичили в інших народів, удосконалили й широко використовували арочні конструкції, склепіння і куполи. Часто будували круглі в плані храми — **ротонди** (від лат. rotundus — *круглий*).

Найвищим утіленням архітектурної та інженерної думки в Римській імперії став **Пантеон** — храм усіх богів, побудований в II ст. н. е., ймовірно, **Аполлодором Дамаським.**

Пантеон. II ст. Рим

*Вхід у будівлю прикрашений відкритою галереєю — **портиком**. Храм являє собою ротонду, увінчану бетонним куполом діаметром понад 40 метрів. У центрі купола, який вважали символом неба, був отвір. Крізь цей отвір мав проходити стовп світла, що уособлював верховного бога Юпітера.*

Свідченням могутності й багатства Риму була проточна вода. Міста імперії обов'язково оснащувалися складною системою водопостачання. Водогони споруджували як підземні, так і надземні. У надземних водопроводах — **акведуках** — керамічні труби клали на високу аркаду. Для брудної води будували підземні канали.

Давньоримський акведук у м. Сеговія. I ст. Іспанія

Давньоримська терма в м. Бат. I ст. Великобританія

Важливою складовою римського способу життя були **терми** — громадські лазні. Під бетонними склепіннями містилися басейни з холодною і гарячою водою, зали для занять гімнастикою, галереї для дружніх бесід, а іноді — й бібліотеки. Ці величезні споруди за розкішшю й багатством оздоблення не поступалися палацам. Вони слугували центрами культури, улюбленими місцями для зустрічей і відпочинку городян.

У Римській імперії існувала мережа чудових мощених камінням доріг, що з'єднували всі частини величезної держави. Найдавніша з них — **Аппієва дорога**, яка вела в Рим, — служить і зараз.

Аппієва дорога. IV ст. до н. е.

Архітектура античності заклала фундамент для розвитку європейської архітектурної традиції (сукупність художніх засобів та прийомів) і визначила об'ємно-просторову організацію споруд (пропорції, форми, декор).

Найбільші досягнення: створення ордерної системи, заснованої на доцільності, гармонійності, рівновазі окремих частин споруди; застосування системи регулярного планування міст, розробленої Гіпподамом; створення архітектурних ансамблів, у яких будівлі гармонійно поєднувались між собою та з природним ландшафтом; поява нових типів споруд: бібліотеки, мусейони тощо; винайдення бетону; будівництво багатоповерхових житлових будинків; зведення складних інженерних конструкцій: маяків, арок, куполів, мостів, акведуків.

Особливості давньогрецької архітектури: витонченість ліній, легкість і пропорційність форм; традиції декору колон доричного, іонічного та коринфського ордерів; побудова храмів у вигляді прямокутника, зусібіч оточеного колонадою; використання скульптурних зображень.

Особливості давньоримської архітектури: грандіозність, монументальність, багатство оздоблення; спорудження храмів у вигляді ротонди з колонадою біля входу; перевага базиліки серед громадських будівель; зведення меморіальних споруд.

Розгляньте ілюстрацію. Охарактеризуйте зображену архітектурну споруду за питаннями (с. 26).

Пропілеї. V ст. до н. е. Афінський Акрополь

1. До якого виду архітектури належить ця будівля?
2. Визначте, який архітектурний ордер використали стародавні майстри. Обґрунтуйте свою думку.
3. Які характерні риси античного стилю притаманні цій споруді?
4. Порівняйте споруду з архітектурою сьогодення. Що сучасні архітектори запозичили від давньогрецьких майстрів?

- Розкажіть про основні етапи розвитку античного мистецтва.
- Що вам відомо про архітектурні ордери? Як відрізнити їх один від одного?
- У чому полягають особливості давньогрецької архітектури? Назвіть відомі вам шедеври зодчества Стародавньої Греції.
- Розкажіть про особливості архітектури Стародавнього Риму. Назвіть найвизначніші пам'ятки архітектури епохи Римської імперії.
- Назвіть найбільші досягнення античного стилю в архітектурі.

Створіть колективний макет давньогрецького міста за поданим планом (протягом двох-трьох тижнів).

ПЛАН

1. Підготуйте необхідні для роботи матеріали й інструменти: кольоровий папір, картон, клей, ножиці, олівець, лінійку, циркуль, фарби.
2. Обговоріть свій творчий задум і виконайте на папері ескіз давньогрецького міста, узявши за основу малюнок на с. 21.
3. Розподіліть між собою, яку споруду буде створювати кожен з вас.
4. Накресліть на папері або картоні розгортку макета кожної будівлі з урахуванням розмірів стін, фронтонів і припусків на клапани для склеювання. Окремо виконайте розмітки для дахів та колон. Для креслення округлих елементів використовуйте циркуль.
5. На розгортках житлових будинків промалюйте або наклейте з кольорового паперу вікна та двері.
6. Виготовте з картону підставку для кожної споруди (на 1—2 см ширшу від основи моделі).
7. Виріжте ножицями розгортки і виготовте макети споруд, за потреби поетапно збираючи фасади, дахи й основи.
8. Створіть архітектурний ансамбль давньогрецького міста, розмістивши свої будівлі на загальному макеті.
9. Презентуйте колективну композицію.

§ 3. У СВІТІ АНТИЧНОСТІ

СКУЛЬПТУРА

Значну частку культурної спадщини античності складає скульптура. Статуї та рельєфи із зображенням богів, героїв і переможців Олімпійських ігор прикрашали храми, палаци, міські майдани. На жаль, чимало високохудожніх творів скульптури Стародавньої Греції були знищені. До нашого часу дійшли переважно мармурові копії, виготовлені римлянами з грецьких оригіналів, однак вони дають нам можливість судити про майстерність не лише давньоримських, але й давньогрецьких скульпторів.

Пригадаймо, що таке скульптура і на які види її поділяють.

Скульпту́ра (від лат. sculpo — *вирізую, висікаю*) — вид образотворчого мистецтва, що передає об'ємне зображення матеріальних предметів через їх пластичну характеристику. Твори скульптури виконують із твердих або пластичних матеріалів.

За формою скульптуру поділяють на два види: **кругла скульптура** — тривимірні об'ємні твори, доступні для огляду з усіх боків, — і **рельєф**. Якщо рельєфне зображення виступає над площиною менше, ніж наполовину свого об'єму, то це — низький рельєф, або **барельєф**; якщо більше, ніж наполовину, — це високий рельєф, або **горельєф**; якщо ж воно заглиблене — це **контррельєф**.

За призначенням скульптуру поділяють на **монументальну** (пам'ятники, монументи), **монументально-декоративну** (садово-паркова скульптура, скульптурне оздоблення будівель, декорації фонтанів тощо), **станкову** (наближені до реальних розмірів людського тіла статуї та погруддя, призначені для огляду з усіх боків) і **скульптуру малих форм** (невеликі скульптурні твори).

Стародавня Греція мала значні поклади глини, мармуру, руд кольорових металів, зокрема міді. Перші скульптури майстри виготовляли з деревини та глини, згодом — із вапняку, мармуру, міді, бронзи. Виразність художніх образів підсилювали розписом та інкрустацією.

Найбільш ранні скульптурні твори, що збереглися до наших днів, належать до архаїчної епохи. Це **куроси** — статуї оголених атлетів чи богів та **кори** — жіночі фігури в одязі. Вони вирізняються статикою, симетричністю, скованістю поз: руки витягнуті вздовж тіла, одна нога трохи попереду іншої, лише куточки вуст трохи підняті в усмішці.

Курос і кора. VI ст. до н. е.

Протягом наступних століть майстри намагалися передати у скульптурі гнучкість і рухливість людського тіла, красу пропорцій та одухотвореність обличчя.

Найвищого розквіту грецька скульптура, як і мистецтво загалом, досягла в епоху класики й добу еллінізму. На ці періоди припадає злет творчості видатних майстрів **Фідія, Мірона, Поліклета** (V ст. до н. е.) та **Скопаса, Праксителя, Лісіппа** (IV ст. до н. е.). Вони оспівували прекрасне тіло людини як ідеал фізичної та духовної досконалості.

Непересічним явищем у культурі античності була **хрисоелефантинна скульптура**, яка потребувала значних матеріальних ресурсів і коштовних та екзотичних матеріалів — рідкісної деревини, золота, слонової кістки. Така статуя складалася з дерев'яного каркаса, на який прикріплювали пластини зі слонової кістки (для зображення неприкритих одягом частин тіла) та карбованого золота (для зображення одягу, зброї, волосся). Відомими хрисоелефантинними статуями були роботи Фідія: Афіна Парфенос для Парфенона і Зевс для храму в Олімпії.

Хрисоелефанти́нна скульпту́ра — твори античного мистецтва, виконані з пластинок слонової кістки та золота.

Шедеври монументальної скульптури

Статую **Зевса Олімпійського** вважали одним із семи чудес світу. Вона була встановлена у храмі Зевса в місті Олімпія на півострові Пелопоннес. Статуя простояла майже 900 років і загинула під час пожежі в V ст. Однак численні описи в творах стародавніх істориків, письменників і мандрівників, археологічні знахідки (зменшені копії, зображення на монетах) дають нам уявлення про цей величний твір Фідія.

Фідій. «Зевс Олімпійський». V ст. до н. е.
Малюнок-реконструкція

На масивному п'єдесталі стояв золотий трон, а на троні царствено сидів могутній чотирнадцятиметровий Зевс. Його голову прикрашав оливовий вінок, обличчя облямовувала кучерява борода, з лівого плеча спадав плащ, прикриваючи частину ніг. У лівій руці Зевс тримав скіпетр, увінчаний орлом, а на простягнутій правій руці стояла богиня Ніка.

Поза верховного бога втілювала велич, гідність і спокій. Оголені частини тіла були виконані зі слонової кістки; волосся, борода, вінок, плащ і сандалі — із золота, очі — з коштовних каменів.

Не менш знаменита хрисоелефантинна статуя роботи Фідія — **Афіна Парфенос** (V ст. до н. е.) — теж не збереглася.

Фігура богині стояла в головному залі Парфенона і була невимовно прекрасна. Скульптор працював над нею дев'ять років. У висоту статуя сягала близько 12 м. Урочистість образу богині підкреслювали пишно декоровані атрибути, виготовлені з листового золота. На голові — шолом, прикрашений фігурами сфінксів та грифонів. Лівою рукою Афіна спиралася на щит, з обох боків якого були викарбувані міфологічні сюжети, а біля її ніг клубком згорнувся змій — символ афінської землі.

Афіна Варвакіон — зменшена римська копія Афіни Парфенос. III ст. до н. е. Мармур

Гігантська 32-метрова статуя **бога Геліоса** — найяскравіший зразок монументальної скульптури епохи еллінізму. Цей витвір інженерного мистецтва, споруджений між 292 та 280 роками до н. е. на вході у гавань острова Родос, увійшов до переліку семи чудес світу під назвою «**Колос Родоський**».

Харес. «Колос Родоський». III ст. до н. е. Малюнок-реконструкція

Над статуєю майже дванадцять років трудився учень Лісіппа Харес. На штучному пагорбі було споруджено три мармурові стовпи: на двох

стояли бронзові ноги гіганта, а на третій спиралися складки його плаща. Статую «збирали» з окремих деталей, закріплюючи їх залізними і кам'яними конструкціями: спочатку формували ступні, потім — литки і т. д. У міру просування вгору фігуру засипали землею, створюючи таким чином майданчик для роботи на вищому рівні. Лише коли статуя була повністю готова, земляний пагорб прибрали. За задумом майстра, голову Геліоса прикрашав вінець із семи сонячних променів, що розходилися в різні боки.

Слава про Колоса Родоського рознеслася по всьому Середземномор'ю, однак проіснував він недовго. Приблизно через 50 років після створення внаслідок сильного землетрусу надламалися коліна статуї і вона звалилася вниз. Частини бронзового тіла бога Сонця протягом сторіч лежали на землі, поки в 977 році арабський намісник, який правив у той час на острові, продав їх на переплавку.

Ідеалізм та натуралізм шедеврів античної скульптури

Мірон. «Дискобол». V ст. до н. е. Римська копія. Мармур

Статуя «**Дискобол**» — перша класична скульптура, що зображує людину в русі.

Талановитий скульптор Мірон утілив образ спортсмена, який приготувався метнути диск. Фігура юнака напівзігнута; мить — і він випростається й диск полетить у повітря. Митець бездоганно передав анатомію тіла, підкреслив духовну і фізичну красу атлета, ім'я якого залишилося невідомим. Не зберігся й оригінал «Дискобола» — його слід загубився в період Середньовіччя. Відомі численні римські копії цієї статуї, які знаходяться в музеях Рима, Мюнхена, Флоренції, Берліна.

На відміну від Мірона, його сучасник Поліклет зображував атлетів переважно в стані спокою. Прикладом є статуя «**Доріфор**», яку вважали еталоном чоловічої краси й іноді називали «Каноном Поліклета», оскільки в теоретичній праці з такою назвою скульптор виклав закон ідеальних пропорцій чоловічого тіла.

Юнак спокійно стоїть перед глядачем, проте його поза суттєво відрізняється від пози архаїчних куросів. Списоносець ледь зігнув одну ногу і переніс масу тіла на іншу. Завдяки цьому створюється враження, що він за мить зробить крок і зійде з постамента. Оригінал статуї був відлитий із бронзи, але до нас дійшли тільки мармурові копії, виготовлені римлянами.

Поліклет. «Доріфор». V ст. до н. е.
Римська копія. Мармур

В епоху еллінізму скульптура залишалася невід'ємною частиною архітектурного оздоблення міст. Розвиток різноликих елліністичних держав на обширній території, що охоплювала Грецію, Єгипет, Малу Азію, Північне Причорномор'я та Середню Азію, зумовив виникнення багатьох художніх шкіл у скульптурі. На передній план виходять нові центри творчості, що вирізняються патетикою і підкресленим драматизмом скульптурних зображень: Пергам, Александрія, Родос і Антіохія.

Одним із найвеличніших шедеврів доби еллінізму є збережена до наших днів мармурова статуя богині перемоги — «**Ніка Самофракійська**». Вона була споруджена на острові Самофракія близько 190 р. до н. е. на честь перемоги родоського флоту. Ім'я скульптора невідоме — ймовірно, він походив з Родоса.

Фігура богині встановлена на п'єдесталі, що нагадує ніс корабля: складається враження, ніби вона спускається на нього з небес. Статуя втілює гармонію і досконалість форм, навіть незважаючи на те, що вона досить пошкоджена і в неї немає голови та рук. Особливо приваблює природність рухів фігури та майстерно передане скульптором враження, ніби одяг розвівається під сильними поривами вітру. Нині статуя зберігається в Луврі (Париж, Франція).

Ніка Самофракійська. II ст. до н. е. Мармур

Статуя **Афродіти Мілоської** (II ст. до н. е.) — ще один шедевр мистецтва елліністичної епохи. Прекрасно збережену скульптуру вродливої жінки з білосніжного мармуру знайшли в 1820 році на острові Мілос, який тоді належав Туреччині. Як свідчить напис, автора твору звали Агесандр чи Александр — точно встановити не вдалося, бо кілька літер стерлося.

Майстер зобразив богиню кохання напівоголеною. М'які складки одягу підкреслюють красу і пружність жіночого тіла. Залежно від того, звідки дивитися на статую, вона здається то гнучкою і рухливою, то спокійною та зосередженою.

Цікаво, що обидві руки Афродіта Мілоська втратила в результаті боротьби між турецькими і французькими моряками за право володіти нею. Перемогли французи, тому знахідка вирушила в Париж. Її помістили в окремому залі Луврського музею як один з найцінніших експонатів.

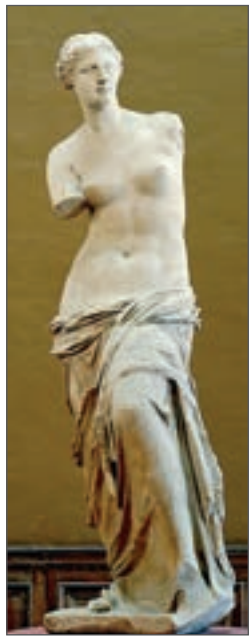

Афродіта Мілоська.
II ст. до н. е.
Мармур

Агесандр, Афінодор, Полідор.
«Лаокоон та його сини».
I ст. до н. е. Римська копія. Мармур

Характерною рисою елліністичного мистецтва було зображення таких аспектів реальності, як потворність, абсурд, жорстокість, біль, страх. Прикладом є відома скульптурна група «**Лаокоон та його**

сини» (I ст. до н. е.) — три фігури, які відчайдушно намагаються звільнитися від смертельних обіймів змій. Твір виконали родоські майстри Агесандр, Афінодор та Полідор за сюжетом одного з міфів про Троянську війну. У «Лаокооні» надзвичайно ретельно, майже натуралістично передано анатомію людини.

Станкова скульптура

Станковій скульптурі, на відміну від монументальної, більше притаманні тонка психологічна характеристика і ретельне зображення форм. В античному мистецтві ці особливості якнайкраще втілились у скульптурних портретах епохи Римської імперії. Простота, реалістичність та яскрава індивідуальність таких портретів, імовірно, були зумовлені прагненням римлян зберігати вдома бюсти предків не як мистецькі твори, а як матеріальне втілення родовідної пам'яті. Щоб надати своїм роботам більшої виразності, римські скульптори почали вирізувати зіниці, а іноді й вставляти шматочки гірського кришталю. Цікаво, що до римлян такі прийоми майже ніхто не використовував.

Бюст імператора Тіберія. I ст.
Копія з оригіналу 20–12 рр. до н. е.
Мармур

Бюст імператора Траяна.
II ст. Мармур

Розгляньте зображення твору античної скульптури невідомого автора. Проаналізуйте скульптурний твір за питаннями (с. 35).

Кулачний боєць.
I ст. до н. е.

У роботі античного майстра втілено образ немолодого чоловіка, який заробляє на життя кулачними боями. Скульптор у найдрібніших деталях передає анатомію атлета й риси його обличчя. Боєць відпочиває після поєдинку. Він стомлено й навіть байдуже дивиться в бік арени, де, напевно, готується до виступу його черговий суперник. Ніс, вилиці, вуха й чоло атлета в кривавих ранах, оскільки в античній практиці кулачного бою основною мішенню було обличчя. На чоловікові немає одягу — лише пов'язка на стегнах. Кисті рук захищають намотані кілька разів смужки грубої шкіри, а передпліччя охоплюють хутряні манжети.

Статуя кулачного бійця виготовлена з бронзи, а губи, рани й рубці на обличчі вкриті міддю. Також із міді були виконані краплі крові на правому плечі, передпліччі та стегні. Камінь, на якому сидить атлет, — сучасна копія, що імітує античний оригінал.

1. До якого виду скульптури належить зображений твір?
2. Яке призначення, на вашу думку, мала ця статуя?
3. Які засоби виразності використав у своїй роботі античний майстер?
4. Спробуйте визначити, до якої епохи античного мистецтва відноситься дана скульптура. Поясніть, чому ви так вважаєте.
5. Розкажіть про свої враження від твору стародавнього майстра. Яка музика, на вашу думку, може «озвучити» цю скульптуру?

Перегляньте відеофрагмент і здійсніть віртуальну мандрівку музейними залами, в яких експонуються оригінальні скульптурні твори античності. Обговоріть з однокласниками свої враження від подорожі. Спробуйте виліпити з пластиліну скульптуру малої форми в античному стилі. Придумайте своєму твору назву і презентуйте його друзям.

ЖИВОПИС АНТИЧНОСТІ

У класичний період давньогрецького мистецтва інтенсивно розвивався й живопис, переважно монументальний. Підтвердженням цього є описи античних письменників, а самі живописні твори, на жаль, май-

же не збереглися. Відомим художником того часу був **Полігнот**, який працював у Дельфах та Афінах. Вагомий внесок у розвиток живопису другої половини V ст. до н. е. зробив **Аполлодор**. Його ім'я пов'язане з досягненнями в моделюванні об'єму за допомогою світлотіні. А учень Аполлодора **Зевксіс** першим почав розробляти принципи передачі повітряної та лінійної перспектив.

Що ж до живопису Стародавнього Риму, то найбільш вражаючі картини, які дійшли до нас, були знайдені на стінах житлових будинків та громадських споруд у Помпеях — місті, що загинуло під шаром вулканічної лави й тому зберегло для нащадків справжні шедеври. Ці фрески демонструють майстерне зображення форми та об'ємності тіла людини засобами світлотіньового моделювання й використання багатої палітри.

Фрески на стіні житлового будинку в Помпеях. I ст.

ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Античне мистецтво залишило нам величезну кількість чудових зразків **вазопису** — декоративного розпису посудин із обпаленої глини, які відігравали надзвичайно важливу роль у житті стародавніх греків. Посудини були різноманітними за формою та призначенням: *амфори* — для зберігання вина й олії, *кратери* — для змішування вина з водою, *піксиди* з кришками у вигляді фігурок тварин або птахів — для пахощів, *ойнохої* — глечики з фігурними вінцями для розливання вина під час бенкетів тощо.

У вазописі виділяють чотири основні стилі: геометричний, орієнталізуючий, чорнофігурний та червонофігурний.

Геометричний стиль виник в Афінах у IX ст. до н. е. і являв собою поєднання в розписі геометричних елементів. На вазах такий орнамент

зазвичай розташовували смугами й наносили темно-коричневим лаком по жовтому тлу глини.

Для **орієнталізуючого стилю**, що набув значного поширення в VII ст. до н. е., характерні запозичені з Близького Сходу мотиви із зображеннями грифів, сфінксів і левів, причому будь-який вільний проміжок заповнювався малюнком. Основним центром виготовлення кераміки в цьому стилі був Коринф.

Чорнофігурний стиль — один з основних у декоруванні античних ваз. Чорні фігури та орнаменти чіткими силуетами вирізнялися на природному червоному тлі глини. Для передачі дрібних деталей чорну фарбу зішкрябували до кольору поверхні. Основними центрами цього стилю був спочатку Коринф, потім — Афіни, а особливої популярності він набув близько VI ст. до н. е. (хоча існують зразки, датовані II ст. до н. е.).

Червонофігурний стиль з'явився приблизно в 530 р. до н. е. в Афінах і проіснував до кінця III ст. до н. е. Художники почали зафарбовувати чорним кольором тло, залишаючи фігури в кольорі самого виробу й домальовуючи деталі.

Чорнофігурна амфора «Геракл і Геріон». Бл. 550–540 рр. до н. е.

Червонофігурний вазопис «Юнак із жертовною чашею». Бл. 480 р. до н. е.

Власне кажучи, вазопис можна вважати своєрідною формою давньогрецького живопису. Він дійшов до нас у вигляді намальованих на глечиках та амфорах сюжетних сцен, що стали основним джерелом інформації про життя стародавніх греків.

Ювелірне мистецтво

Давньогрецьке ювелірство витримало випробування часом і стало ще однією славною сторінкою в історії античного мистецтва. Стародавні майстри використовували золото, срібло та їх сплав — **електр** і оздоблювали ювелірні вироби багатим та вишуканим декором. За бажанням замовника, коштовні прикраси могли містити орнаментальні або сюжетні композиції чи їх комбінації. У своїх творах ювеліри часто втілювали міфологічні образи, використовували флористичні й анімалістичні мотиви, а також зображували побутові сцени.

Унікальним свідченням високої майстерності античних ювелірів є пам'ятка культури світового значення з кримського кургану Куль-Оба — скроневі підвіски з Афіною, виготовлені на замовлення скіфського володаря. У цій роботі використана техніка філіграні, якою славились тільки афінські майстри. Зразком для обличчя богині на скроневих підвісках слугував образ Афіни Парфенос, утілений Фідієм.

Скронева підвіска. 400–350 рр. до н. е.
Золото, емаль

Розгляньте зображення давньогрецьких прикрас. Чим, на вашу думку, вони відрізняються від сучасних ювелірних виробів?

Сережки. III ст. до н. е.

Лавровий вінець. III ст. до н. е.

Браслети. IV ст. до н. е.

Намисто з підвісками. IV–I ст. до н. е.

Давньогрецькі ювелірні вироби із золота

АНТИЧНИЙ ТЕАТР

На думку багатьох учених, давньогрецький театр виник з обрядів, присвячених богу родючості, виноградарства й виноробства Діонісу. Історик Плутарх писав, що в 534 р. до н. е. чоловік на ім'я Феспід показав спектакль — діалог актора, який виконував роль Діоніса, й хору. Відтоді театральні вистави стали неодмінною складовою подібних святкувань.

У давньогрецькому суспільстві театр вважали справою державної ваги, усвідомлюючи величезну силу його впливу на розум і душу людини.

Розквіт античного театру припадає на V ст. до н. е. Саме в той час творили видатні поети-драматурги — **Есхіл, Софокл** та **Евріпід**. Персонажі їхніх трагедій, написаних на основі давньогрецьких міфів, — Едіп, Антигона, Прометей — стали вічними образами світового сценічного мистецтва. До наших днів дійшли також комедії **Арістофана**.

Тип театральної споруди в Стародавній Греції склався під впливом кліматичних умов та рельєфу. Глядачі розміщувались на схилах пагорбів, а внизу, на галявині, виступали актори. Перша будівля театру — театр Діоніса — з'явилася наприкінці VI ст. до н. е. в Афінах. Афінський театр міг умістити до 30 тисяч глядачів. У добу античності театри мала більшість великих міст.

Театр Діоніса в Афінах. VI ст. до н. е.

У давньогрецькому полісі за організацію вистав відповідала найвища посадова особа міста. Ця людина видавала дозвіл на постановку п'єси і визначала, хто з багатих містян візьме на себе матеріальні витрати. Спектаклі тоді грали тричі на рік, організовуючи їх як змагання авторів п'єс та акторів. До слова, жіночі ролі в грецькому театрі виконували чоловіки. Зазвичай п'єсу ставили тільки раз і дуже рідко повторювали. Вистави були платними, але біднякам видавали спеціальні кошти. «Квитками» слугували бронзові або свинцеві круглі жетони, на яких зазначався тільки сектор, як тепер трибуни стадіону.

Сценічне мистецтво Стародавнього Риму розвивалося під впливом грецького театру та народних уявлень. Самобутнім римським театральним жанром були **міми** — побутові комічні сценки, які включали діалоги, спів, музику і танці. Пізніше почали ставити комедії і трагедії за грецьким зразком. У Римі вперше виникли професійні акторські трупи і камерні театральні вистави.

Розгляньте схему давньогрецького театру. Поміркуйте, чим античний театр відрізняється від споруд сучасних українських театрів.

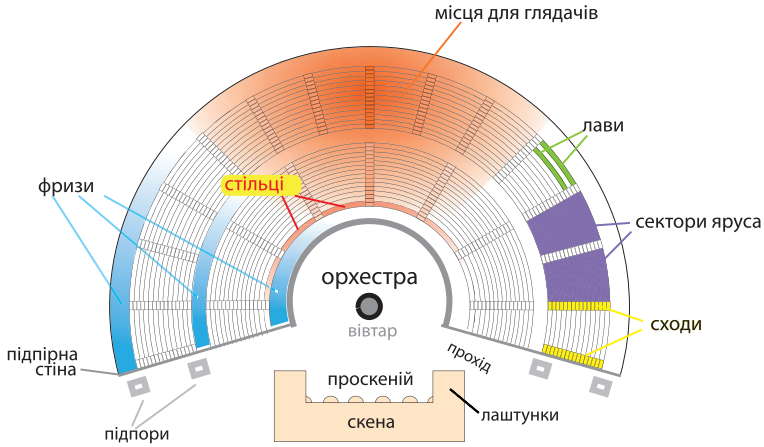

Схема давньогрецького театру

МОДА АНТИЧНОСТІ

Давньогрецькі жінки в хітонах

Визначальною рисою античної моди було те, що одяг не кроїли і не зшивали: тканину призбирували вертикальними складками, вигідно підкреслюючи природні лінії тіла, і скріплювали застібками. Найбільшого поширення набув **хітон** — подібний на сорочку одяг, скріплений на плечах і підв'язаний поясом. Короткі хітони носили простолюдини, воїни і молодь, а довгі — жінки, люди похилого віку й аристократи. Тканини виготовляли з овечої шерсті та льону і прикрашали вишивкою, каймою. Важливе значення мав колір: у біле вдягалася лише аристократія, а серед інших прошарків населення були популярними зелений, сірий та коричневий кольори. Поверх хітона аристократи носили **фарос** —

плащ із дорогого єгипетського полотна красивого пурпурового кольору. Сандалії з переплетених ремінців на шкіряній підошві взували для виходу на вулицю, а вдома і багаті, і бідні ходили босі.

Гермес у петасі. Фрагмент вазопису. 480–470 рр. до н. е.

В епоху класики з'явився новий вид верхнього одягу — **хламіс**, який використовували для верхової їзди та під час подорожей. У негоду і для захисту від сонця до такого плаща надягали капелюх із повсті, шкіри або соломи — **петас**.

Від V ст. до н. е. чоловіки почали носити коротке волосся, а мода на борідки виникла в часи правління Олександра Македонського. Серед жінок популярними були і складні зачіски з вишуканими вузлами й косами, які закріплювались гребенями, вінками та стрічками, і довге, красиво завите волосся, що вільно спадало на плечі.

Коринфські піксиди з рум'янами та білилами. V ст. до н. е.

Греки полюбляли лазні та купальні, масаж із застосуванням ароматичних есенцій. В Афінах навіть було налагоджено виробництво парфумів. Значної популярності набуло мистецтво нанесення на обличчя засобів для поліпшення зовнішнього вигляду — **комотика**. Афінянки застосовували гіпсові білила для шкіри, підводили очі й брови сурмою, фарбували волосся. У гардеробах багатих жінок були гарно оздоблені ручні дзеркала, віяла, парасольки для захисту від сонця, пояси з коштовних металів, шпильки із золота й слонової кістки, намиста, браслети і персні.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Важливе місце в житті еллінів займала музика. Вона звучала під час весіль, війн, похоронів, була невід'ємною частиною релігійних свят і театральних вистав. У ті часи існували спеціальні колегії (об'єднання) співаків, музикантів, танцюристів. Поширеними музичними інструментами були щипкові: **ліра** та її різновиди — **формінга**, **кіфара**; духові: **авлос**, **флейта Пана**; ударні: **тимпан**, **кимвал**. До наших днів

давньогрецька музика дійшла лише у вигляді невеликих фрагментів нотних записів, виконаних грецькими і фінікійськими літерами. Це — музика до пісні з драми «Орест» Евріпіда і два гімни, присвячені Аполлону (138 і 128 рр. до н. е.).

Вазописець Брігос.
«Гравець на авлосі».
Фрагмент розпису кіліка.
Бл. 490 р. до н. е.

Вазописець Пелей.
«Муза Терпсихора грає на арфі».
Фрагмент розпису амфори.
Бл. 450–420 рр. до н. е.

Музика Стародавнього Риму розвивалася під впливом давньогрецької культури, проте мала й деякі особливості. Так, у римському театрі найпоширенішим жанром була пантоміма, яку виконував танцюрист-соліст під мелодії оркестру й одноголосий хоровий спів. Поетичні твори часто звучали під акомпанемент струнних інструментів. А ще римляни полюбляли влаштовувати музичні змагання, в яких брали участь представники всіх соціальних прошарків суспільства.

- Які види скульптури за призначенням були найбільш популярними у Стародавній Греції та Стародавньому Римі?
- Назвіть характерні риси скульптури різних епох античного мистецтва.
- Наведіть приклади шедеврів античної скульптури. Які з цих творів вас найбільше вразили?
- Що ви знаєте про античний живопис і декоративне мистецтво?
- Чим був знаменитий давньогрецький театр? Опишіть особливості тогочасних театральних споруд.
- Що ви дізналися про музичне мистецтво античності?
- Охарактеризуйте моду античності. Поміркуйте, які риси античного стилю присутні в сучасній моді.

Розпочніть роботу над електронним портфоліо під назвою «Мистецтво в культурі минулого», до якого увійдуть найкращі, на вашу думку, зразки різних видів мистецтва певної доби. Розмістіть у цьому портфоліо ілюстрації шедеврів архітектури, скульптури та декоративного мистецтва античної епохи (у форматі *.jpg).

§ 4. ВІТЧИЗНЯНІ ПАМ'ЯТКИ АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сьогодні ми спробуємо з'ясувати, як вплинуло мистецтво античності на культуру України та який відгомін античного стилю ми знаходимо у вітчизняному мистецтві.

Антична культура стала джерелом для розвитку мистецтв грецьких міст-полісів, які існували на узбережжі Чорного та Азовського морів. Чимало з них були розташовані на території сучасної України.

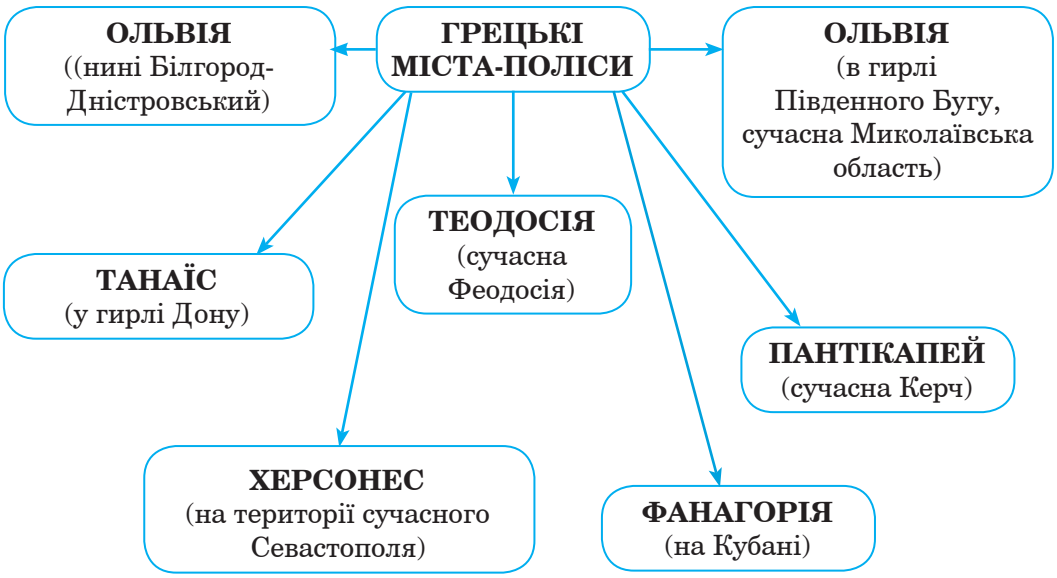

Історія античних культурних осередків у Північному Причорномор'ї починається з другої половини VII ст. до н. е. і завершується 70-ми роками IV ст. н. е. Починаючи з I ст. до н. е. античні міста підпадають під вплив Риму, ведуть боротьбу із сарматами, готами, гунами та іншими кочовими племенами. Якщо більшість античних міст у IV ст. н. е. занепала, то в Херсонесі та Пантікапеї життя продовжувалося і в середні віки.

VIII — кінець VI ст. до н. е. — це період Великої грецької колонізації, яка суттєво вплинула на весь світовий розвиток. Елліни розселилися в межах Егейського моря, на величезній території Середземноморського узбережжя від Піренейського півострова аж до Єгипту та Сирії і побудували свої міста на берегах Чорного й Азовського морів.

Античний поліс **Пантікапей** був столицею Боспорської держави, що об'єднала всі міста по обидві сторони Керченської протоки. Тут знаходилася постійна резиденція боспорських царів.

Загальний вигляд античного Пантікапея. V–III ст. до н. е. Малюнок-реконструкція

Розквіт Пантікапея припадає на V — поч. III ст. до н. е. У ті давні часи місто було ремісничим та культурним центром Причорномор'я, мало гарну гавань і вело жваву торгівлю. На вершині сучасної гори Мітрідат розміщувався акрополь з храмами Аполлона, Кібели та палацами правителів Боспору. На схилах гори стояли будинки заможних мешканців, а оселі трудового люду тулилися на околицях міста. У будівництві використовували місцеві вапняки, дерево і привозний мармур.

До наших днів збереглися руїни оборонних споруд, житлових будинків, громадських будівель та ін.

Ольвія — найважливіша грецька колонія в Нижньому Побужжі — була заснована вихідцями з Мілета в 647—646 рр. до н. е. в дельті Гіпаніса (Бугу) та Борисфена (Дніпра). Її політичним та економічним центром було однойменне місто, руїни якого розташовані на правому березі Бузького лиману біля с. Парутине Очаківського району Миколаївської області.

Руїни Ольвії. Сучасний вигляд

У VI—IV ст. до н. е. Ольвія налагодила тісні торговельні відносини з материковою Грецією, грецькими містами в Малій Азії та Північному Єгипті. Про це свідчать вироби з теракоти, розписані вази, ювелірні вироби з поселень на островах Родос, Самос, Хіос, із Коринфу та Клазомен. В Ольвії знайдені рідкісні вази з алебастру, які виробляли в грецькому місті Навкратіс у Північному Єгипті. З Афін сюди привозили скульптури, архітектурні деталі (бо поряд з Ольвією не було покладів природного каменю), кераміку з чорнофігурним вазописом. Теракотові карнизи з багатим оздобленням привезені з міста Мілет. Ця частина археологічних знахідок ще в XIX ст. була передана в Ермітаж.

Розгляньте деталі оздоблення глиняної та срібної амфор, знайдених на території стародавньої Ольвії. Чим вони подібні на зразки давньогрецького вазопису? Розкажіть, що ви пам'ятаєте про античне декоративне мистецтво.

Глиняна амфора.
VI ст. до н. е.

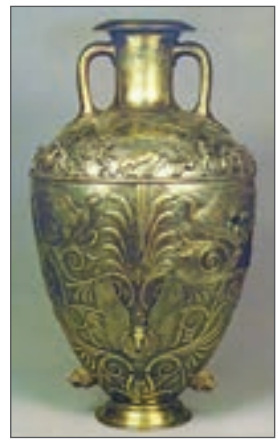

Срібна амфора.
IV ст. до н. е.

Із картону або щільного паперу виготовте шаблон для зображення виробу декоративного мистецтва — античної амфори. Виконайте на шаблоні фарбами орнаментовану або сюжетну композицію в стилі давньогрецького вазопису. Завершити роботу ви зможете в позаурочний час.

Херсонес Таврійський (нині на цій території знаходиться місто Севастополь) був заснований 422—421 рр. до н. е. вихідцями з Гераклеї Понтійської як грецька колонія. В епоху античності Херсонес (у перекладі з грецької — *півострів*) став важливим політичним, торговельним та ремісничим центром південно-західного узбережжя Криму. Основою економіки цього міста-держави було виноградарство, рибний промисел, ремесла і торгівля з іншими грецькими містами, скіфами й таврами.

За весь час свого існування Херсонес вів численні війни. У II ст. до н. е. в результаті тривалої війни зі скіфами місту не вдалося зберегти свою самостійність і воно увійшло до складу Боспорської держави. Прагнучи позбутися принизливої опіки царів Боспору, Херсонес вирішив «стати під тверду руку» Риму як «вільне місто», проте бажаної свободи не отримав.

На початку IV ст. в Херсонесі була заснована християнська єпископська кафедра, а в V ст. християнство стало офіційною релігією. У цей період були знищені пам'ятки античного мистецтва, а натомість постали християнські церкви, каплиці. Незважаючи на потужний натиск варварів, захищений міцними мурами Херсонес проіснував іще тисячоліття, але вже в умовах нового, феодального ладу.

Руїни античного театру в Херсонесі. Сучасний вигляд

Розучіть пісню та виконайте її під фонограмний супровід. Намагайтесь виразити співом свою любов до рідного краю.

МУЗИКА

Слова і музика В. Островського

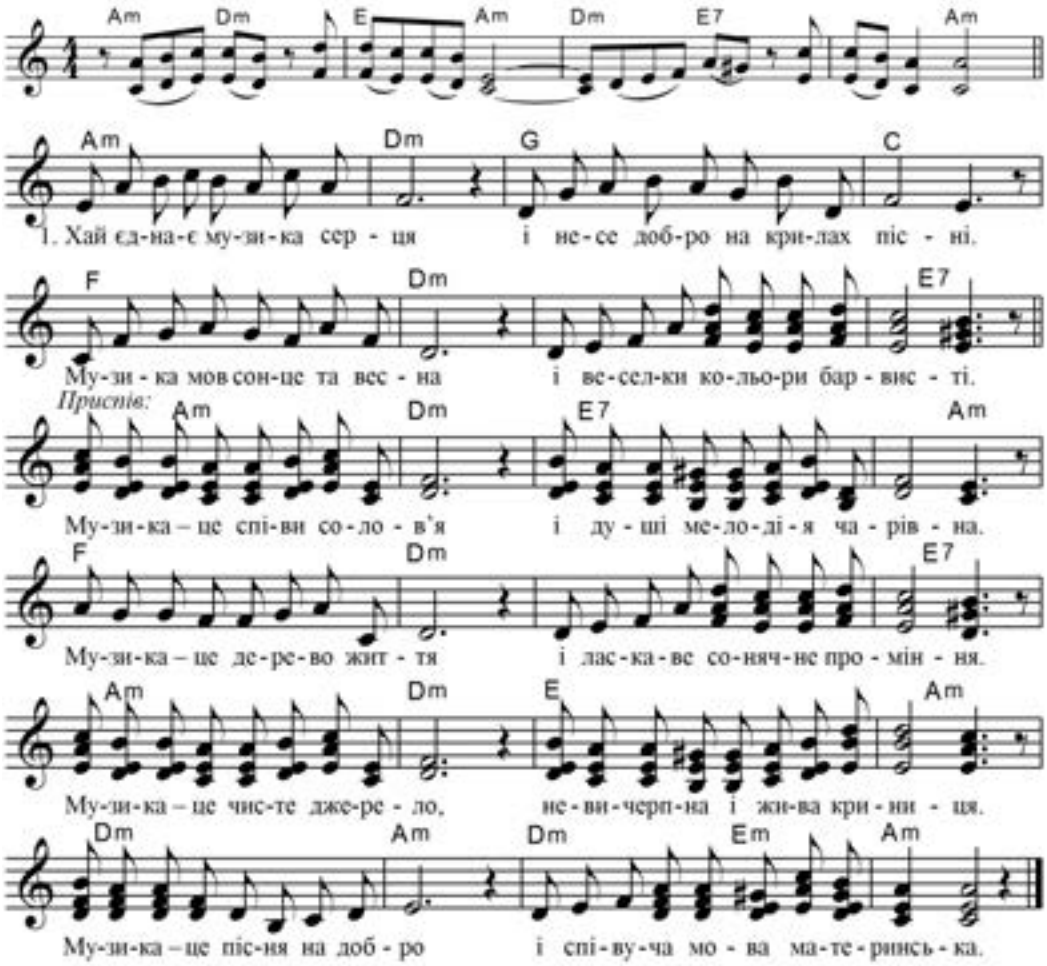

2. Хай сплітає музика вінок,
Із росинок зробить нам намисто.
Музика — це візерунок нот
І пшеничне поле золотисте.

Приспів:
Музика — це співи солов’я
І душі мелодія чарівна.
Музика — це дерево життя
І ласкаве сонячне проміння.
Музика — це чисте джерело,
Невичерпна і жива криниця.
Музика — це пісня на добро
І співуча мова материнська.

3. Піснею хай стелиться життя,
Квітами вкриваються дороги.
Щастям хай наповняться серця
І не знають матері тривоги.
Приспів.

4. Музика — щасливе майбуття,
Божий дар від роду і до роду.
Музика — мов батьківська земля,
Скарб неоціненний для народу.
Приспів.

- Що вам запам'яталося з історії грецьких міст-полісів, які були в давнину на теренах сучасної України?
- Які матеріальні свідчення античної культури збереглися в Україні до наших днів?
- Чи доводилося вам бувати в місцях, де в давнину процвітали античні міста-поліси Пантікапей, Ольвія, Херсонес? Якщо так, то розкажіть про свої враження.

Розгляньте зразки посуду міст Північного Причорномор'я.

Спробуйте виліпити з пластиліну імітацію виробу античного декоративного мистецтва, прагнучи якомога точніше передати його форму.

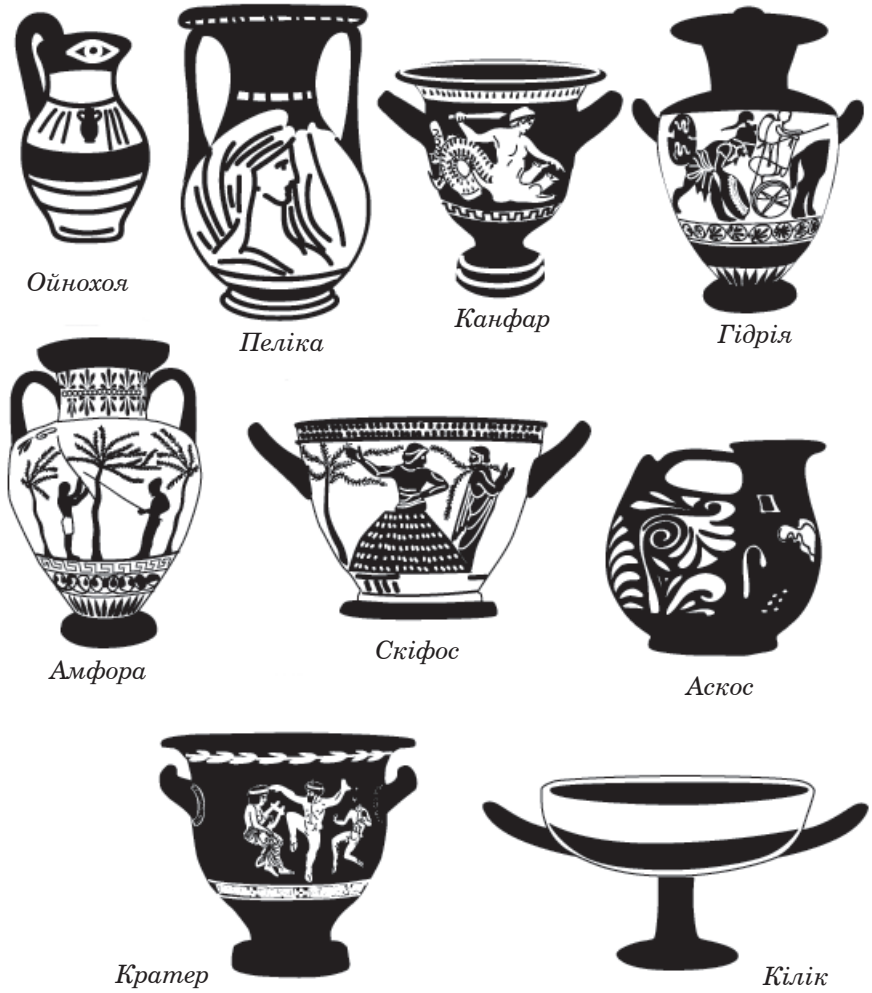

§ 5. ВІЗАНТІЙСЬКИЙ СТИЛЬ

Візантія — держава, що виникла у східній частині Римської імперії в результаті її розпаду на рубежі двох епох: загибелі античної рабовласницької цивілізації та зародження середньовічного феодального суспільства. Столицею новоутвореної держави став Константинополь (нині — Стамбул), заснований імператором Костянтином I у 324—330 рр. на місці давно зруйнованого античного міста Візантій.

Візантійська, або Східна Римська імперія проіснувала десять століть і була економічним, політичним, духовним та культурним центром Середземномор'я. Мистецтво цієї держави, успадкувавши традиції великої античної культури, розвивалося під тиском деспотичної влади імператора та впливом аскетичних ідеалів християнської релігії. Пізніше, коли централізована імператорська влада дещо послабилась, у ньому яскравіше проступили культурні традиції південних слов'ян, народів Малої Азії, Грузії, Вірменії та ін.

Особливості суспільного та культурного життя Візантії зумовили формування нового мистецького стилю — **візантійського** та розквіт таких видів мистецтва, як архітектура (зокрема, будівництво храмів), монументальний та станковий живопис (фрески, мозаїки, іконопис), книжкова мініатюра, декоративно-прикладне мистецтво (ткацтво, килимарство, ювелірство, різьблення), музичне мистецтво (церковні піснеспіви).

Візантійський стиль поширився далеко за межі імперії та отримав подальший розвиток у мистецтві Стародавньої Русі, народів Балканського півострова, Італії та Кавказу.

Характерними рисами **візантійського стилю** є урочистість, зовнішня пишність і внутрішня шляхетність, а також строга відповідність системі певних норм і правил, установлених церквою.

СТИЛЬ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ

Візантія зробила значний внесок у розвиток середньовічної архітектури. Так, візантійські зодчі створили нові принципи забудови міст: у центрі розташовувалась головна площа з собором, а від неї, довільно перетинаючись, розходились вулиці. За порівняно короткий проміжок часу в одній лише столиці було споруджено тридцять церков, які сяяли золотом, сріблом і різнокольоровими мармурами.

У Візантійській імперії склалися три типи християнських культових споруд: **базилікальний, центричний** і **хрестово-купольний**.

Базиліка, як ви вже знаєте, — це прямокутна в плані споруда, розділена всередині рядом колон або стовпів на 3—5 частин — **нав**.

Середня нава, найвища, освітлювалася через вікна над дахами бічних нав і зазвичай закінчувалась напівкруглою прибудовою — **апсидою**. Перед входом до храму будували поперечне в плані приміщення — **нартекс** (притвор). Бічні нави віддавали під крамнички торговцям. Вхід у велику базиліку мав двір, оточений колонадою. Прикладом середньовічної базиліки є руїни **храму Святого Іоанна Хрестителя Студійського монастиря**, що збереглися до наших днів.

Студійський монастир. V ст. Константинополь (Стамбул)

Центрична церква — компактна, симетрична споруда; в плані могла бути кругла, квадратна, гранчаста, хрещата. Християни зводили такі будівлі на місцях загибелі або поховань святих (каплички), а також як хрещальні для нових членів общини — до їх уведення в храм. Центричні споруди, незважаючи на консервативність конструкції та проблеми, що неодмінно виникали в процесі їх розбудови, набули значного поширення на просторах Візантійської імперії.

Із VI ст. серед культових споруд Візантії почали переважати купольні храми. Зовнішньо візантійська архітектура цього періоду справляла враження важкої, суворої маси: мури з кам'яних брил та вузької червоної цегли. Вдале поєднання базиліки та купольного центричного храму вперше було реалізовано в **церкві Святої Ірини** в Константинополі.

Церква Св. Ірини. IV ст. Константинополь (Стамбул)

Першим п'ятикупольним храмом Візантії вважають **церкву Святих Апостолів** у Константинополі, що посідала друге місце за значенням після Софійського собору. На жаль, вона була знищена турками-османами 1461 року і забудована мечеттю.

Головний храм Візантії — **Софійський собор** у Константинополі — було закладено в 532 році й побудовано за рекордний на ті часи термін — усього п'ять років. Зведення собору стало справою життя імператора Юстиніана: по всій державі збирали найкращих майстрів, заготовляли якісні й дорогі будівельні матеріали, в тому числі мармур, золото, срібло, слонову кістку, коштовне каміння. На будівництві щодня працювало до 10 тис. осіб.

Софійський собор. VI ст. Константинополь (Стамбул)

Головний храм проектували знаменитий архітектор ***Ісидор*** *з Мілета та математик* ***Анфімій*** *із Тралл. У пошуках нових форм вони знайшли рішення складного творчо-інженерного завдання: об'єднали прямокутну базиліку і центричний храм. Центром собору став гігантський купол та чотири потужні арки. Завдяки зменшенню і дробленню архітектурних елементів донизу вся конструкція створює ефект легкості, навіть невагомості. Декілька століть цей храм був найбільшим у християнському світі. Розміри Софійського собору вражають і сьогодні: його висота — 55 м, довжина — 81 м, ширина — 71 м.*

Не менш важливими спорудами Візантії були **імператорські палаци**, що займали площу понад 600 тис. кв. м і складалися з житлових приміщень для імператора та членів його родини, приміщень для варти і казарм, численних залів для візитерів та аудієнцій, кухонь, надвірних церков і каплиць, внутрішніх двориків і садів.

ВИДИ АРХІТЕКТУРНИХ СПОРУД ВІЗАНТІЙСЬКОГО СТИЛЮ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

Хрестово-купольний храм	Центричний храм	Базилікальний храм	Імператорські палаци
План будівлі передає форму хреста, центр якого увінчаний куполом; куполи шоломоподібні, колони з вишуканими капітелями.	Типи конструкції: кругла, квадратна, гранчаста, хрещата.	Прямокутна в плані споруда, розділена всередині низкою колон або стовпів на 3—5 частин — нав.	Складний комплекс надзвичайно пишних одно- та двоповерхових будівель, розташованих на території великого парку.

Розгляньте капітелі колон візантійських храмів (с. 53) та порівняйте їх з античними. Назвіть спільні та відмінні ознаки.

Капітель колони в соборі Св. Марка. IX–XI ст. Венеція, Італія

Капітель колони ранньохристиянського храму. I ст. Філіппи, Греція

Капітель колони у Великій мечеті. VII ст. Кайруан, Туніс

Об'єднайтесь у групи і розпочніть виготовлення з пластиліну макета візантійського хрестово-купольного храму, дотримуючись відповідних пропорцій та стилю споруди. Завершити роботу ви зможете у вільний від уроків час.

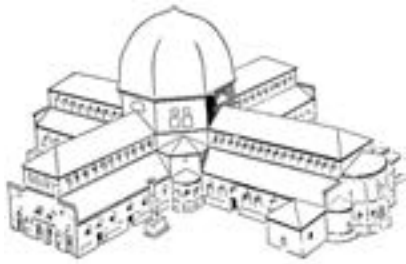

ПЛАН

1. Зробіть фанерну або картонну підставку для майбутнього макета і виконайте на ній креслення плану споруди.
2. Виліпіть товсті стіни, розкачавши заготовки з пластиліну циліндричним предметом, змоченим водою.
3. Виконайте стекою прорізи вікон, дверей, арочних склепінь або наліпіть ці елементи з пластиліну іншого кольору.
4. З'єднайте стіни в суцільну конструкцію. Простежте, щоб у процесі роботи поміж шари пластиліну не потрапила вода.
5. Виготовте з фанери або щільного картону перекриття і дахи. Розфарбуйте їх гуашшю або вкрийте тонким шаром пластиліну (можна навіть створити ефект черепиці).
6. Закріпіть завершену роботу на підставці та доповніть її алеями і клумбами.

СТИЛЬ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ СКУЛЬПТУРИ

Догмати східної церкви не схвалювали використання статуй для релігійних цілей, вважаючи це ідолопоклонством. І якщо до VIII ст. круглі скульптури ще подекуди зустрічались у візантійських храмах, то постановою Нікейського собору 787 року вони були рішуче заборо-

нені. Тому скульптори демонстрували свою майстерність, виконуючи саркофаги, орнаментальні рельєфи, невеликі диптихи, палітурки для книг, посуд. Матеріалом для дрібних виробів слугувала слонова кістка, у різьбленні якої візантійські митці досягли висот досконалості.

Одними з кращих збережених до сьогодні зразків різьблення по слоновій кістці є **диптих Барберіні** (перша пол. VI ст.), у якому поєднано теми тріумфу імператора Юстиніана та перемоги християнства, і **триптих Арбавіля** (кін. X ст.) із зображеннями Богородиці, Ісуса Христа, особливо шанованих святих та апостолів. Обидва твори зберігаються у Луврі.

Центральна панель диптиха Барберіні. VI ст.

Триптих Арбавіля. X ст.

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

Усі жанри візантійського прикладного мистецтва (ткацтво, зброярство, кераміка, ювелірство та ін.) об'єднало єдине утверджене державою віровчення — християнство. У Візантії панував культ хреста — це був один з найголовніших символів самої імперії. Хрест зображували навіть на монетах та предметах ужитку — зокрема, на килимах і золототканих виробах.

Художнє ткацтво

Візантійська імперія традиційно славилась виготовленням дорогих тканин: парчевих, шовкових, вовняних. Їх використовували для декоративного оздоблення палаців і храмів, з них шили одяг для духовенства і знаті. На художнє оформлення тканин суттєво вплинуло орнаментальне мистецтво Сходу, проте східні мотиви обов'язково поєднувались із християнськими символами. У колірній палітрі переважали яскраві насичені барви: пурпурова, зелена, фіолетова, червона.

Розгляньте зображення фрагмента візантійського орнаменту на тканині. Поміркуйте, які його елементи запозичені зі Сходу, а які належать до християнської символіки.

Візантійський орнамент на тканині

Художня обробка металів

Поряд із різьбленням розквітло мистецтво художньої обробки металів, зокрема кування й литво. Візантійські майстри виготовляли ковані двері для храмів, напрестольні образи, футляри для престолів, чаші для причастя тощо. Прикладами візантійського стилю в цьому виді мистецтва є бронзові двері у соборах італійських міст Амальфі й Салерно.

Значного поширення у Візантії набули художні твори з металу, оздоблені жолобчастою або перегородчастою емаллю. На поверхні металевого виробу за допомогою різця митець виконував контурний малюнок, а потім заливав заглиблення тонким шаром легкоплавного скла. Шедевром цього виду творчості є знаменитий «**золотий вівтар**», встановлений у венеціанському соборі Святого Марка. Мініатюри вівтаря (їх близько 250) виконані в техніці перегородчастої емалі візантійськими майстрами у X—XII ст.

Вівтар собору Св. Марка. X–XII ст. Венеція

Розгляньте ілюстрацію. Охарактеризуйте інтер'єр Софійського собору в Константинополі за поданими питаннями.

1. Які деталі інтер'єру зображеного храму першими впадають у вічі?
2. Який ефект створюють численні арки, склепіння й куполи?
3. Зверніть увагу на форму, кількість і розміщення вікон. Поміркуйте, як це впливає на освітлення храму.
4. Які враження викликає у вас інтер'єр собору?
5. Якою музикою ви можете «озвучити» цю ілюстрацію?

Інтер'єр Софійського собору.
VI ст. Константинополь (Стамбул)

- Розкажіть, як зародилася культура Візантії. Які види мистецтва отримали найбільший розвиток у цій державі?
- Назвіть характерні особливості візантійського стилю. Чим вони зумовлені?
- Чим вирізняється архітектура Візантійської імперії? Розкажіть про найвідоміші храми Візантії.
- Що ви дізналися про скульптуру та декоративно-прикладне мистецтво Візантії? Назвіть шедеври цих видів мистецтва.
- Що вам найбільше запам'яталося з цього уроку? Поясніть, чому.

Завершіть виготовлення макета візантійського храму, над яким ви працювали на уроці.

Протягом місяця підготуйте індивідуальний творчий проект за темою «Нас вітає Візантія». Використовуючи різноманітні джерела, спробуйте дослідити історію створення та характерні риси одного з шедеврів архітектури, скульптури чи іншого виду мистецтва візантійського стилю.

§ 6. МИСТЕЦТВО ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Мистецтво Візантійської імперії, яка до XIII ст. залишалася надзвичайно розвиненою в усіх сферах державою, слугувало своєрідним «золотим мостом» між західною і східною культурами та мало значний вплив на розвиток багатьох країн середньовічної Європи, зокрема Південної і Східної, де утвердилось православ'я.

Живопис Візантії, тісно пов'язаний з архітектурою і обмежений суворими канонами християнської релігії, представлений фресками, мозаїками, іконами та книжковою мініатюрою.

Характерною ознакою **візантійського живопису** є **іконографічний канон** — площинність зображень, регламентовані релігійні сюжети і біблійна тематика.

СТИЛЬ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ІКОНОПИСУ

Ікóнопис — вид живопису, релігійного за темами сюжетів, культового за призначенням; мистецтво написання ікон.

У візантійському іконописі були поширені декілька технологій створення ікон: **енкаустика**, **мозаїка**, **темпера**. Зображення святих та подій, описаних у Біблії або церковній історії, виконані на дошці, полотні або металі, мали відповідати чітким правилам, розробленим церквою.

Темперні ікони

Тéмпера — фарби, що готуються на основі сухих порошкових мінеральних пігментів і (або) їх синтетичних аналогів. Сполучною речовиною для темперних фарб слугують емульсії — натуральні (розведений водою жовток курячого яйця, соки рослин) або штучні (полімери тощо).

До найкращих здобутків світового мистецтва належать візантійські ікони XI—XII ст., виконані темперою в константинопольських майстернях. На композиції цих ікон вплинули як літературні джерела, так і вже вироблені канони (золоте тло, площинність тощо).

Темперна ікона «Вишгородська Богоматір», більш відома за пізнішою назвою «Володимирська», і нині вражає кожного, хто її бачить. Очі Богородиці сповнені туги й передчуття майбутньої трагедії, що очікує Її Сина. Невідомий митець майстерно передав психологічну напругу, ніжність і душевне тепло, хоча подібні за силою та глибиною почуттів образи були рідкістю в тогочасному мистецтві Візантії.

Вишгородська ікона Божої Матері. XII ст.

Богоматір «Троєручиця». XIV ст. Афон, Греція

Серед численних православних ікон особливо шанованим є образ Богоматері «Троєручиця» з монастиря Хіландар у Греції. Назва образа пов'язана з історією його походження. Так, третя — срібна — рука на іконі з'явилася на знак подяки від св. Іоанна Дамаскіна, коли за його молитвою Богородиця відновила йому втрачену руку.

Ця ікона належить до найбільш поширених іконографічних типів зображення Богородиці — Одигітрія, або Провідниця. На іконах такого типу фігура Божої Матері представлена фронтально. На одній Її руці сидить Немовля Христос, іншою рукою Богоматір вказує на Нього, тим самим скеровуючи увагу тих, хто молиться.

Ікона написана темперою на дерев'яній дошці. Срібний оклад на ній з'явився приблизно наприкінці XIX ст.

Енкаустичні ікони

Енка́устика — живопис восковими фарбами, що виконується гарячим і холодним способами.

Святі Сергій та Вакх. VII ст.

На іконі, написаній на видовженій дошці у VII ст. в техніці енкаустики, зображено дві постаті — юнаків Сергія та Вакха. Вони тримають у руках хрести мучеників. Їхні голови, як і голову Христа, зображеного між ними, огортає умовне позначення сяйва — німб, що символізує святість. Цей образ відзначається високою майстерністю виконання.

Мозаїчні ікони

Моза́їка — зображення або візерунок, виконані з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців тощо.

Виготовлення мініатюрних мозаїчних ікон було започатковано в ювелірних майстернях Константинополя, оскільки за філігранною технікою виконання і вартістю вони нагадували високохудожні ювелірні вироби. Перші мозаїчні мініатюри, створені з маленьких шматочків смальти та мармуру із вкрапленнями таких самих за розмірами шматочків золота й срібла, датують XII ст.

Святий Миколай.
Мозаїчна мініатюрна ікона. XII ст.

МОНУМЕНТАЛЬНИЙ ЖИВОПИС

В XI—XII століттях у Візантії відбувся остаточний розкол церкви на православну (східну) та католицьку (західну) гілки. Візантія обрала православ'я, тому її богослужіння помітно відрізнялися від католиць-

ких. Побудова нових храмів логічно сприяла запрошенню художників і мозаїстів, котрі декорували стіни фресками, а підлоги — мозаїками в різних технологіях.

Фресковий живопис

Фре́ска (від італ. affresco — *свіжий*) — живопис на вологій штукатурці, одна із технік настінного малярства, протилежна до розпису по сухому. Фресками називають також твори, виконані в цій техніці.

Фреска — розповсюджений і відносно дешевий спосіб декорування стін, який не потребував ретельної підготовки чи використання дорогих матеріалів. Візантійські фрески спочатку виготовляли за античними технологіями, а в XII ст. у штукатурку почали додавати товчений вапняк, мармур або черепицю. Спрощений характер малюнка та обмежену кількість фарб підсилює декоративний ефект мозаїк. Тон їх зазвичай золотавий або синій.

Бурхлива історія Візантійської імперії не сприяла збереженню сакральних фресок, більшість яких була втрачена під руїнами завойованих турками-османами міст. Загарбники нищили настінні розписи навіть у тих храмах, які зберегли і пристосували під свої потреби. Тому вивчення візантійських фресок мимоволі базується на залишках фрескових циклів, що випадково вціліли у дальніх провінціях Греції, Македонії, Італії, Сербії, Болгарії та інших країн.

Розгляньте ілюстрацію. Охарактеризуйте творчу манеру візантійських майстрів та втілені ними образи апостолів.

Фреска «Причастя апостолів». Церква Богородиці Асіну. Початок XII ст. Кіпр

Мозаїчний живопис

Для візантійського світогляду і візантійського мистецтва характерний розподіл на світ реальний та світ духовний, пов'язаний з церквою і Богом. Головним і первісним вважали світ духовний, абсолютно не схожий на грішний земний. У Софії Київській мозаїки мерехтять завдяки золотій підкладці, на якій зверху закріплений тонкий шар кольорового прозорого скла.

У храмі Святої Софії (527—565 рр.), побудованому в місті Салоніки, на склепінні апсиди вівтарної частини знаходиться найдавніша збережена до наших днів сакральна мозаїка — «Одигітрія».

Зображення Богородиці, яка сидить на троні з Немовлям Христом на руках, виконано на золотистому фоні.

Мозаїка «Одигітрія».
Церква Св. Софії. VI ст. Салоніки, Греція

КНИЖКОВА МІНІАТЮРА

У Візантії мистецтво оформлення книги піднялося до значних художніх висот, оскільки на нього суворість канону не поширювалася. Книжкова мініатюра була виразною, витонченою та майстерно виконаною. Художники розробляли не тільки сюжети композицій, але й систему взаємозв'язку тексту і мініатюр, їх розташування, прагнучи досягти художньої цілісності.

Стилістично мініатюра була близька до станкового та монументального живопису й органічно пов'язана з чудово написаним текстом і **буквицями** — художньо оформленими першими літерами сторінки чи розділу. Орнаментальні заставки включали рослинні й геометричні мотиви. Особливо поширеним видом рукописних книг були Євангелія. До IX ст. належить чудово оформлений **Псалтир**, що зберігається в Паризькій національній бібліотеці. На початку XI ст. був написаний великий **Місяцеслов** Василя II (Ватиканська бібліотека).

«Давид, який грає на лірі».
Мініатюра із Псалтиря.
Бл. 950 р. Париж

Розгляньте зображення традиційних візантійських орнаментів. Які основні елементи в них найчастіше повторюються? Візьміть олівець та спробуйте відтворити два-три орнаментальні мотиви.

МОДА ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Мода Візантії була тісно пов'язана з модою Риму. Однак античні канони досконалості та гармонії людського тіла змінив новий тип краси — духовний, що вимагав приховувати тіло під мішкуватим одягом. Суттєвою відмінністю стало також те, що одяг кроїли й шили — в основному із золототканої парчі, шовку та прикрашали золотом, перлами, багатою вишивкою.

Мозаїка «Імператор Юстиніан в оточенні придворних». Серед. VI ст. Церква Сан-Вітале. Равенна, Італія

Звичайно, таку розкіш могли собі дозволити лише заможні люди. У тканинах переважали геометричні орнаменти із зірочок, хрестів, кіл і квадратів, іноді — стилізовані рослинні чи анімалістичні мотиви. Візантійський стиль в одязі панував майже 800 років без змін.

Мозаїка «Імператриця Феодора в оточенні придворних». Серед. VI ст. Церква Сан-Вітале. Равенна, Італія

Зачіски знатних жінок являли собою складні композиції з локонів і кіс у поєднанні з різноманітними прикрасами. У Візантії були перукарні та майстерні цирульників, де виготовляли якісні перуки. І чоловіки, й жінки фарбували волосся рослинними барвниками.

Більшість візантійських жіночих зачісок мала форму, подібну до валика: волосся, наче німб, укладали навколо голови. Жінки панівних класів покривали волосся довгими вуалями з дорогого шовку чи оксамиту, а жінки з народу — короткими (до плечей) накидками з дешевих тканин. Зверху надягали обручі.

Чоловіки носили зачіски у вигляді валика, доповнюючи їх головними уборами круглої або конусоподібної форми. Із VII ст. більшість чоловіків почали відрощувати різноманітні за формою бороди: напівкруглі, квадратні, клиноподібні.

Розгляньте малюнки, на яких зображено одяг візантійської знаті. Створіть за цими зразками ескіз костюма для шкільного вечора, присвяченого мистецтву Візантії.

Вбрання візантійської знаті IV–XI ст.:
1, 4, 7, 10 — імператора; 3, 8, 11 — імператриці;
2, 9 — вищих сановників; 5, 6 — придворних

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ВІЗАНТІЇ

Витоки візантійської музики сягають перської, коптської, єврейської та вірменської пісенності, а також включають досягнення давньогрецької музичної культури. Світська музика звучала при імператорському

дворі і була представлена такими жанрами, як **акламації** — ритуально-святкові оди на віршовані тексти та **поліхронії** — оди для виходу імператора, які виконував хор. При дворі звучала також інструментальна музика, для якої використовувались **сурми**, **цимбали**, **лютні**, **гуслі**, **арфи**, **ліри**, а також стародавній прототип органа — **гідравлос**.

Ян ван Ейк.
«Благодатна весна».
Бл. 1423–1426 рр.

Невідомий художник.
«Менестрелі з ребеком і лютнею».
XV ст.

Народна музика Візантії представлена епічним жанром — це **акритські пісні**, що прославляли подвиги акритів.

У нотних записах збереглася лише культова християнська музика — виключно вокальна, оскільки орган був заборонений. Візантійська музична культура мала великий вплив на розвиток як східної, так і західної церковної музики.

- З якими видами живопису Візантії ви ознайомились на уроці?
- Що означає поняття «візантійський канон»? Розкажіть про сюжети та ознаки канону в творах мистецтва.
- Охарактеризуйте різновиди техніки іконопису. Які ікони, виконані у візантійському стилі, є світовими шедеврами живопису?
- Що таке мозаїка та фреска? Наведіть приклади збережених до наших днів творів.
- Які особливості музичного мистецтва та книжкової мініатюри Візантії вам запам'яталися? Розкажіть.

Продовжте роботу над своїм електронним портфоліо, додавши до нього ілюстрації шедеврів візантійського стилю різних видів мистецтва.

§ 7. РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ

В XI—XII ст. у мистецтві християнської Європи зародився новий стримано-величний стиль — **романський**. Щоправда, сам термін «романський стиль» з'явився лише на поч. XIX ст. — його ввів Арсісс де Комон, який установив зв'язок архітектури цього періоду з давньоримською.

Вормський собор у Німеччині. 1131–1180 рр.

Романський стиль став першою художньою системою, що охопила більшість європейських країн епохи Середньовіччя. На його основі в мистецтві Західної Європи виник етичний ідеал, протилежний ідеалам античності. Провідним видом мистецтва стала архітектура. Сповнені суворої, урочистої сили церкви й собори прикрашали скульптурним декором і настінними розписами, сюжетами яких були сцени Страшного суду й Апокаліпсису, біблійні сцени.

Ромáнський стиль (від лат. romanus — *римський*) — художній стиль, що панував у Європі (переважно Західній) в XI—XII ст. (у деяких місцях — і в XIII ст.), один із найважливіших етапів розвитку середньовічного європейського мистецтва. Найповніше виявив себе в архітектурі й об'єднав в одне ціле види мистецтв, що нерозривно пов'язані з нею: монументальний живопис, скульптуру, декоративне мистецтво.

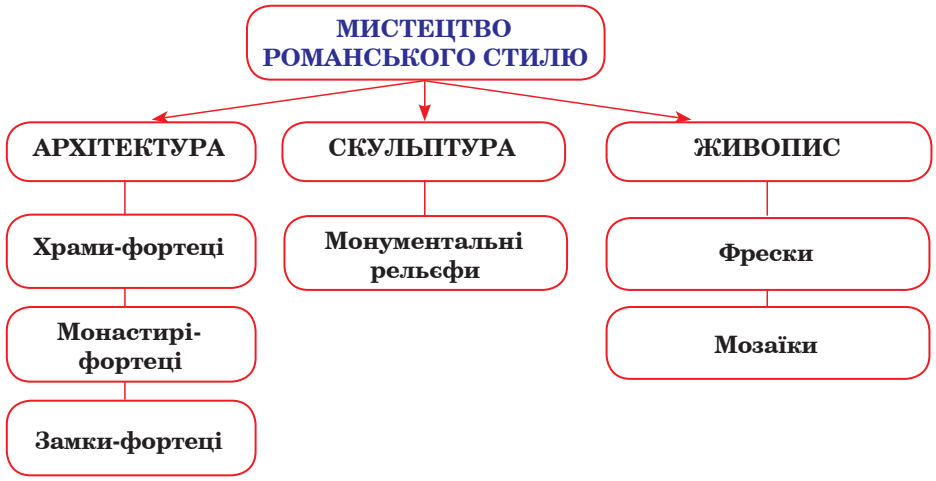

СТИЛЬ РОМАНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ

Споруди романського стилю вирізнялися міцністю і зовнішньою суворістю. Найбільше уваги приділяли будівництву храмів-фортець, монастирів-фортець, замків-фортець з товстими мурами для захисту й оборони. Головним будівельним матеріалом був тесаний камінь.

Романські храми, переважно монастирські, мали прості форми з перевагою вертикальних або горизонтальних ліній, склепіння у вигляді хрестів та дуже вузькі прорізи вікон і дверей з півциркульними арками.

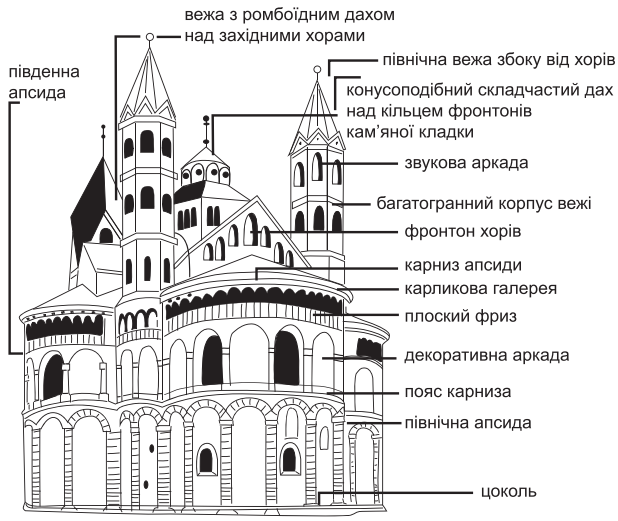

Схема романського храму

Замки та палацові комплекси нерідко розташовували у сільській місцевості на пагорбах або підвищених берегах річок. У центрі замкового двору стояла вежа, що виконувала функцію житлового будинку. Нижній поверх призначався під комори; на другому були спальні господаря, його дружини і дітей; на третьому — кімнати для слуг. Вартовий на даху уважно оглядав місцевість. Замок був оточений глибоким ровом. Міст, перекинутий через рів до головної вежі, закривав центральні ворота. Замок і будівлі, зведені поряд з ним, становили основу міста.

Характерними рисами романського стилю в архітектурі є:

- масивні стіни, товщину яких підкреслювали вузькі прорізи вікон і поглиблені портали, та високі вежі, що згодом стали одними з головних елементів архітектурної композиції;
- система простих геометричних об'ємів (кубів, паралелепіпедів, призм, циліндрів), поверхня яких членувалася лопатками, аркатурними фризами зі скульптурою і галереями;
- перевага напівциркулярної форми склепінь.

Виконайте ескіз храму-фортеці, враховуючи основні принципи архітектури романських культових споруд. Не забудьте про застосування кубів, паралелепіпедів, призм, циліндрів; наявність арок та вузьких прорізів дверей і вікон. Техніка виконання — олівець або пастель.

Влаштуйте з друзями конкурс на кращий ескіз храму та презентуйте свою роботу.

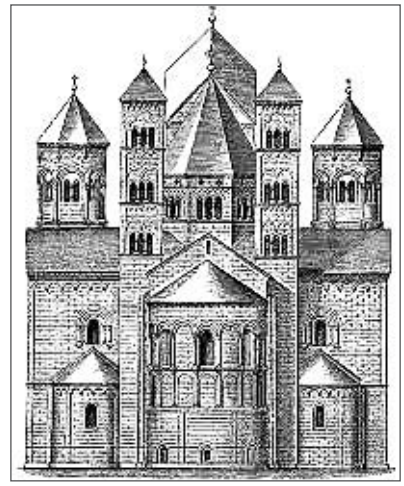

Шедеври романської архітектури

Найяскравішим прикладом романського стилю в архітектурі став **замок Ельц** у Східній Німеччині. Ельц — справжній середньовічний замок, збудований у середині XII ст. на 200-метровому гірському шпилі й оточений з трьох боків річкою та густим лісом. Мальовниче розта-

шування і вражаюча архітектура зробили його одним з найбільш популярних туристичних центрів Німеччини.

Замок Ельц у Східній Німеччині. XII ст.

Шпаєрський собор — величний імперський собор у місті Шпаєр (Німеччина). Ця найбільша за розмірами церква в романському стилі, що збереглась дотепер, була зведена в 1030—1061 роках імператорами Священної Римської імперії.

Шпаєрський кафедральний собор. XI ст. Німеччина

Будівництво розпочав кайзер Конрад II, потім цю справу продовжив його син Генріх III і завершив онук Генріх IV, за якого відбулось освячення собору. Упродовж тисячі років споруду неодноразово реставрували й добудовували. У 1846—1853 рр. на кошти баварського короля Людвіга I провели повний цикл відновлювальних робіт і прикрасили собор величними фресками. У соборі встановлено орган, з яким пов'язана діяльність видатних німецьких органістів — Людвіга Дьорра та Лео Кремера.

Бамберзький собор Св. Петра та Св. Георгія — кафедральний храм німецького міста Бамберг. Будівництво собору розпочалося 1004 року за вказівкою Генріха Святого і закінчилось у 1012 році.

Згідно з планом імператора, чотири церкви міста утворили християнський хрест з кафедральним собором у центрі. Собор був двічі пошкоджений пожежами та заново побудований. Сьогодні Бамберзький кафедральний собор являє собою зразок романської архітектури. Його довжина — 94 м, ширина — 28 м, висота будівлі — 26 м. У куполах веж помітні елементи готики.

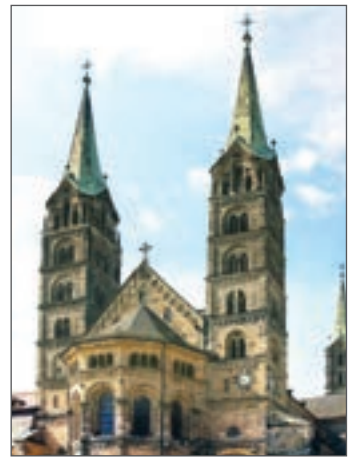

Бамберзький собор Св. Петра та Св. Георгія. XI ст. Німеччина

Значна кількість архітектурних пам'яток романського стилю збереглась у Франції.

Один із найвеличніших романських храмів знаходиться в Бурґундії. Там в XI ст. був побудований комплекс **абатства Клюні** з величезною, найбільшою в тогочасній Європі церквою (довжина — 127 м, ширина — 40 м). Бурґундські архітектори розробили конструктивні нововведення, що дозволили зменшити товщину стін та досягти більшої висоти храмових склепінь.

Абатство Клюні. XI ст. Франція

Сюллі-сюр-Луар — середньовічний замок, який належав сімейству Бетюнів, герцогу Сюллі. Споруда мала захисне призначення. Зараз цей замок входить до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Західній Європі.

Замок Сюллі-сюр-Луар. XI–XII ст. Франція

Тулузька **церква Сен-Сернен** (1080—1120 рр.) — велична базиліка, побудована переважно з цегли. У плані вона нагадує хрест, а довкола нав знаходиться галерея. Особливістю цього храму є дзвіниця, розташована на перетині «хреста», і органний зал з органом, що має п'ятдесят чотири регістри. Церкву кілька разів перебудовували й реставрували, проте останні значні архітектурні зміни датовані ще 1271 роком.

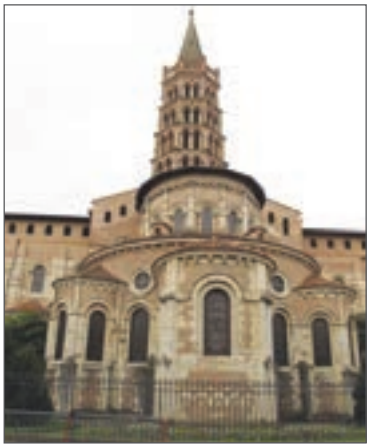

Церква Сен-Сернен в Тулузі. XI–XII ст. Франція

Прослухайте написаний у XVIII ст. твір Ґ.Ф. Генделя «Пассакалія», що звучить в органному залі церкви Сен-Сернен. Проаналізуйте цей твір за питаннями.

1. Розкажіть про особливості звучання даного твору.
2. Які почуття пробуджує ця музика?
3. Як звучання органа «вписується» в архітектурну композицію романського храму?
4. Поміркуйте, які спільні риси мають музика й архітектура.

Специфічною особливістю англійського культового зодчества стало поєднання в одній будівлі типів монастирського і парафіяльного храмів. Архітектори тривалий час використовували дерев'яні перекриття, а потім — і ребристі склепіння. У зовнішньому вигляді англійських храмів переважає архітектурний декор: поверхня стін почленована арочними прорізами і різними типами аркад, завдяки чому створюється враження «двошарових» фасадів.

Пізанська вежа — частина ансамблю міського собору Санта-Марія Маджоре в Пізі (Італія). Вежа є дзвіницею собору і прилягає до його північно-східного кута. Відома тим, що сильно нахилена.

Висота вежі становить 56 метрів, діаметр — 15 метрів. Усього вона має вісім поверхів, але сходи ведуть лише до шостого. Подолавши 294 сходинки, можна побачити чудову панораму. Всесвітньовідомий учений Галілей використовував Пізанську вежу для своїх дослідів. Зокрема, він кидав з висоти різні предмети, аби довести, що швидкість падіння не залежить від маси тіла.

Пізанська вежа. XII–XIV ст. Італія

Будівництво Пізанської вежі було розпочато в 1174 році майстрами Вільгельмом (Гульєльмо) з Інсбрука і Боннано. Спорудивши перший поверх заввишки 11 метрів і два колонадні кільця, Боннано виявив, що дзвіниця відхилилася від вертикалі. Майстер припинив роботу і зник із міста. Продовжували зведення дзвіниці декілька архітекторів протягом 164 років, але вежа нахилялася все більше. У 2006 році верхівка вежі була відхилена на 5,3 м від центру. До неї перестали пускати туристів через побоювання, що будь-якої миті може статися обвал споруди масою 14 500 тонн. У результаті останніх проведених робіт вдалося зменшити відхилення верхівки вежі на 45 сантиметрів.

?

Розгляньте зображення архітектурних споруд. Порівняйте їх та визначте стиль кожної будівлі.

Церква Сен-Мадлен. XII ст. Везле, Франція

Храм Панагія Халкеон. XI ст. Салоніки, Греція

Храм Парфенон. V ст. до н.е. Афіни, Греція

Уважно роздивіться зображення внутрішнього оздоблення споруди, збудованої в романському стилі, та дайте відповіді на запитання.

Лаахське абатство Св. Марії. 1093–1261 рр. Німеччина. Сучасний вигляд

1. До якого типу споруд належить ця будівля: світських чи культових?
2. Які геометричні форми в ній використано?
3. З яким видом мистецтва поєднано арки?
4. Опишіть колірну гаму внутрішнього оздоблення споруди.

- Розкажіть про свої враження від уроку.
- У якому виді мистецтва романський стиль виявив себе найповніше?
- Які елементи романських архітектурних споруд відрізняють їх від будівель, зведених в інших стилях?
- Розкажіть про особливості замків-фортець і храмів-фортець романського стилю.
- Які шедеври архітектури романського стилю запам'яталися вам найбільше? Поясніть, чому.

Дослідіть характерні особливості храмів і замків Іспанії романської доби. Наведіть приклади шедеврів серед архітектурних споруд. Знайдіть інформацію про відомих зодчих, які творили в романському стилі.

§ 8. РОМАНСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Романський стиль у живописі та скульптурі за своїми художніми ознаками — мистецтво доволі умовне, схематичне. Для романської композиції характерні простір, позбавлений глибини, різномасштабні фігури, яскраві кольори. Монументальна скульптура і настінний живопис розвивалися разом з архітектурою та підпорядковувалися інтересам церкви (символічний характер зображень). Сюжети з Євангелій та Біблії займали головне місце в скульптурі й живописі. Книжкова мініатюра відзначалася високим рівнем виконання й декоративністю; особливу роль тут відігравали орнаменти та стилізовані зображення фантастичних істот і птахів.

МОНУМЕНТАЛЬНИЙ ЖИВОПИС

Основу живопису романського стилю складає настінний розпис, виконаний, як правило, в техніці **фрески**. Зміст і образне вирішення композиції підпорядковувались архітектурному стилеві споруди або інтер'єру. Фрески в романських храмах сповнені суворої строгості, іноді наївні, але завжди повчальні. Фігури людей представляли плоскими, пропорції тіла часто порушувались. Зрідка художники давали волю своїй фантазії і населяли стіни храмів зображеннями фантастичних птахів і тварин, запозичених із фольклору. Парадні зали замків прикрашали розписи на історичні або побутові сюжети динамічного характеру.

Для **романського стилю** в **живописі** характерні строго симетричні композиції, чіткий контурний рисунок, площинність зображень, порушення пропорційності фігур, неприродність поз, яскраві кольори та виразність зображень.

Період розквіту романського живопису у **Франції** припадає на кінець XI — початок XII ст. Найкращим його зразком є розпис монастирської **церкви Сен-Савен-сюр-Ґартан** в Пуату. Всі внутрішні поверхні цього невеликого храму вкриті фресками, створеними кількома майстрами. Зображення розташовані довгими смугами в два яруси. Сюжети розписів надзвичайно різноманітні: сцени зі Старого та Нового Завітів і поряд — епізоди з байок Езопа. У цих фресках виразно проявилися всі характерні риси романського стилю. За кольором фону

пам'ятки живопису Франції відносять до двох шкіл: «школи синіх фонів» з центром у відомому бурґундському монастирі Клюні, і «школи світлових фонів», прикладом якої є фрески з церкви Сен-Савен.

Розгляньте ілюстрації. Порівняйте зображені фрески, що належать до різних шкіл французького живопису. Назвіть спільні та відмінні риси.

Фреска «Христос у славі». XII ст. Монастирська капела в Берзе-ла-Віль поблизу абатства Клюні

Фреска «Жертвопринесення Каїна та Авеля». XI–XII ст. Церква Сен-Савен-сюр-Ґартан

Чимало пам'яток романського живопису збереглося в **Іспанії**. Розписи іспанських соборів мають ряд спільних особливостей: насичені фарби, образи суворо канонізовані. Поширеним був також живопис на дереві, який зумовив створення вівтарних зображень Марії та Христа.

Унікальні місцеві особливості мав фресковий живопис романської доби в Каталонії.

Фрагмент фрески з церкви в Таулі. 1123 р.

У композиціях каталонських майстрів поєднані геометричні орнаменти античного та візантійського стилів, а образи святих вирізняються індивідуальністю. Фрагменти каталонських фресок були знайдені в малих сакральних спорудах у Піренеях. У 1920-ті роки їх обережно зняли зі стін і перенесли в Національний музей мистецтва Каталонії у Барселоні.

На романському живописі **Італії** відчутно позначився вплив візантійського мистецтва. Це особливо помітно в мозаїчних циклах **собору в Чефалу**, над якими працювали візантійські майстри. Центральною фігурою собору є зображення Христа Пантократора. Пальці правої руки Спасителя складені для благословіння, а в лівій Він тримає розкрите Євангеліє. Печаль у Його очах, відкритість обіймів і навіть два окремі локони, що спадають на чоло, говорять про Його співчуття і милосердя.

Мозаїка «Христос Пантократор». XII ст. Собор Чефалу. Сицилія

КНИЖКОВА МІНІАТЮРА

Романський живопис широко представлений книжковою мініатюрою. Найбільша кількість рукописів, збережених до наших днів, була створена в монастирях **Південної Франції** та **Баварії** (Німеччина). Мініатюри цього періоду переважно виконані в дусі народних традицій і вирізняються яскравими насиченими кольорами та високою майстерністю митців. Основні орнаментальні мотиви — геометричні фігури (коло, квадрат, меандр) та рослинні форми (стилізоване листя аканта, квіткові розетки). У рослинні й геометричні орнаменти органічно вплетені зооморфні мотиви.

Мініатюра «Св. євангеліст Іоанн». Євангеліє абата Ведрикуса. Бл. 1147 р. Франція

СКУЛЬПТУРА

«Страшний суд». Рельєф над головним входом у собор Сен-Лазар. XII ст. Отен, Франція

Для романської монументальної пластики характерні гігантські рельєфні композиції над порталами храмів. Фігури в таких композиціях мали різні масштаби: найбільша — фігура Христа, трохи менші — ангелів і апостолів, найменші — простих смертних. Сюжетами найчастіше були грізні пророцтва Апокаліпсису і Страшного суду, що демонструють богословську схему ієрархічної структури світу: центр композиції — величезна фігура Христа; у верхній частині — небо, у нижній — грішна земля; праворуч від Христа розташовані рай і праведники, ліворуч — засуджені на вічні муки грішники, чорти й пекло.

«Зішестя Святого Духа». Рельєф над головним входом у церкву Сен-Мадлен. Фрагмент. XII ст. Везле, Франція

«Лев, який роздирає людину». Деталь оздоблення вікна Вормського собору. XII ст. Німеччина

Більшість скульптурних шедеврів романського стилю збереглися у Франції (**церкви Сен-Лазар** в Отені й **Сен-Мадлен** у Везле), Німеччині (**собори в Бамберзі та Вормсі**) й Італії (**храми** в **Мілані**, **Вероні**, **Павії**).

Розгляньте ілюстрації. Порівняйте зображені капітелі колон романських соборів з капітелями візантійських та античних храмів.

Капітель «Викрадення Ганімеда». XII ст. Церква Сен-Мадлен. Везле, Франція

Капітель «Будівництво Ноєвого ковчега». XII ст. Церква Сен-Мадлен. Везле, Франція

Капітель «Адам і Єва». XII ст. Музей Клюні. Париж

У скульптурних творах романського стилю з'являються зображення тварин. Найчастіше — це образи фантастичних чудовиськ, що уособлюють зло й химерно переплітаються з образами святих на стінах християнських храмів.

Декор апсиди кафедрального собору в П'яченці. XII–XIII ст. Італія

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

Романська епоха стала періодом розквіту різних галузей декоративно-прикладного мистецтва: литва, карбування, різьблення по кості, художньої емалі, ткацтва, килимарства, ювелірного мистецтва. У всіх цих видах художньої творчості майстри використовували геометричні, рослинні або зооморфні орнаменти, зображували побутові сцени, фольклорні чи біблійні сюжети.

Релікварій для шматочків істинного хреста. Бл. 1156–1158 рр. Золото, емаль. Мозан, Бельгія

Гобелен «Створення світу». Фрагмент. Бл. 1100 р. Музей кафедрального собору в Жироні. Іспанія

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Від часів утвердження християнства у варварські королівства починає проникати римсько-візантійська культура з її зразками культової музики. Процес формування католицької музичної традиції в молодих європейських державах розтягнувся на кілька століть. У романську епоху було започатковано новий вид виконання духовної музики — **григоріанський спів**.

Григоріáнський спів, або **григоріáнський хорáл** — традиційний спів католицької церкви, що виконувався чоловічим хором в унісон.

Григоріанський спів був канонізований реформатором церковної музики папою Григорієм I Великим у 590—604 роках. Папа вірив, що коли тисячі вірян одночасно звертаються до Бога однією мовою (латиною) і мовою однієї музики (меси), то Господь обов'язково їх почує, допоможе звільнитися від гріхів, отримати прощення та спасіння.

«Папа Григорій Великий і Дух Святий». 990–1000 рр. Різьба по кістці. Історичний музей у Відні. Австрія

Перегляньте уривок відеофільму, присвяченого романському мистецтву. У ньому ви не тільки побачите мистецькі шедеври стилю, але й послухаєте григоріанський спів: для вас звучатиме «Велика органна меса» Ф.Й. Гайдна.

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

У державах Західної Європи в романську добу спостерігався занепад класичного театру й піднесення інших видів театрального мистецтва: театр пантоміми (мімів), театр мімансу, мандрівний театр жонглерів.

До складу **театру пантоміми** входили хористи, оркестрова група та кілька акторів-мімів. Актори пластичними рухами відтворювали текст п'єси, який виконував хор під музичний супровід.

Міми-професіонали мандрували невеликими групами або кількома сім'ями. Так формувався світський міні-театр раннього Середньовіччя, що об'єднував професійних митців різних спеціальностей — танцівників, музикантів, вокалістів, поетів.

У X—XI ст. в країнах Західної Європи (особливо в Іспанії та Франції) набув популярності **театр мімансу** — видовище спотворених дітей, яких показували публіці за великі гроші.

Міманс поступово витіснив **театр жонглерів** — у Франції так називали всіх мандрівних комедіантів і музикантів.

Творчість жонглерів, що зародилася на ґрунті землеробських обрядових свят, стала професійною близько XI століття і започаткувала новий мандрівний театр, до складу якого входили міми, музиканти, поети, вокалісти, акробати, дресирувальники, майстри професійного жонглювання тощо.

«Жонглери».
Мініатюра. XII ст. Франція

РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ У МОДІ

Стиль одягу романського періоду виник на основі традицій античності, Візантійської імперії та варварських племен, які населяли Європу раніше. Основою і чоловічого, і жіночого вбрання були **туніки**.

Чоловічий одяг складався зі спідньої та верхньої тунік до колін. Нижню туніку шили із лляної тканини та з рукавами, а верхню — з дорогої матерії, без рукавів та з прямим горловим вирізом. Крім того, в холодну пору року носили хутряні жилетки, плащі.

Жіночі туніки були довжиною до підлоги і мали трапецієподібну форму із закритою верхньою частиною, завищеною талією і звуженими рукавами. Жіноча мода вимагала одягати кілька туалетів один на інший.

Одяг для знаті виготовляли з яскравих дорогих тканин із декоративною тасьмою, прикрашеною золотими пластинками чи дорогоцінним камінням; для простолюдинів — з грубого, домотканого льону або вовни темних тонів (сірого або коричневого кольору).

Вбрання французького арбалетника. XII ст.

Одяг знатної жінки. XII ст.

А зараз спробуємо з'ясувати, що ви знаєте про античний, візантійський та романський стилі в мистецтві минулого. Тож рушаймо в інтерактивну мандрівку.

ПЕРША ЗУПИНКА: АНТИЧНИЙ СТИЛЬ

Перевірте свої знання, виконавши завдання.

- Назвіть основні види мистецтва.
- Запишіть визначення поняття «стиль у мистецтві».

- Назвіть шедеври архітектури та скульптури античності.
- Пригадайте назви античних ордерів за малюнком.

- Розкажіть про особливості античного театру.

ДРУГА ЗУПИНКА: ВІЗАНТІЙСЬКИЙ СТИЛЬ

Перевірте свої знання, виконавши завдання.

- Розкажіть про особливості візантійського стилю в мистецтві.
- Назвіть характерні риси візантійської архітектури.
- Що ви знаєте про побудову хрестово-купольних, центричних та базилікальних храмів Візантійської імперії? Наведіть приклади шедеврів.
- Що характерне для візантійського живопису?
- Які шедеври іконопису вам відомі?
- Наведіть приклади фрескового живопису Візантії.

ТРЕТЯ ЗУПИНКА: РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ

Перевірте свої знання, виконавши завдання.

- Які типи архітектурних споруд характерні для романського стилю?
- Чому, на вашу думку, в назвах споруд романського стилю часто зустрічається слово «фортеця»?
- Які геометричні фігури найчастіше проглядаються в конструкціях храмів романського стилю?
- У яких країнах Європи збереглися шедеври романської архітектури? Наведіть приклади.
- Визначте особливості романського стилю у фресковому живописі.
- Чим вирізняється романський стиль у скульптурі?

Створіть ескіз жіночого або чоловічого сучасного костюма з елементами рис моди романської доби. Техніка виконання — кольорові олівці. Разом з однокласниками влаштуйте виставку розроблених вами ескізів і визначте претендента на звання «Кращий модельєр класу».

Доповніть своє електронне портфоліо ілюстраціями шедеврів романського стилю різних видів мистецтва.

§ 9. ГОТИЧНИЙ СТИЛЬ

До середини XII ст. в Європі сформувалася нова художня течія, поширилися нові стилістичні принципи та естетичні форми, які з'явилися під час зведення соборів у Північній Франції. Так виникло **готичне мистецтво**, що стало визначальним для цілого періоду європейської культури. Термін «готика» був уведений в епоху Відродження. Так художники цієї доби називали середньовічне мистецтво, вважаючи його породженням варварського племені готів, яке зруйнувало Рим.

Го́тика, **готи́чний стиль** — художній стиль європейського пізнього Середньовіччя між серединами XII і XV століть, який найяскравіше виявився в архітектурі та характеризувався стрімко спрямованими вгору будівлями з багатим зовнішнім та внутрішнім оздобленням, зокрема рельєфами, статуями, вітражами.

Готичне мистецтво відображало дух свободи, притаманний мешканцям торговельних і ремісничих міст-комун. У містах знаходилися палаци аристократів, резиденції вищого духовенства, церкви, монастирі. Осередком релігійного, культурного та громадського життя того часу був міський **собор** — великий християнський храм, що втілив у собі основні риси мистецтва готики. На базі церковних шкіл виникли університети, які перетворювалися на своєрідні інтелектуальні центри. Високого розвитку досягли художні ремесла.

Характерними особливостями готичного стилю є:

- символіко-алегоричний тип відображення дійсності, верховенство архітектури в системі мистецтв;
- культове призначення мистецтва;
- релігійна тематика (співвіднесення з вічністю, з «вищими» ірраціональними силами) й водночас інтерес до людських почуттів, повернення до індивідуальності.

ГОТИЧНА АРХІТЕКТУРА

В епоху готики провідним видом мистецтва залишалася архітектура. У цей період поряд із храмами почали споруджувати **ратуші** —

будівлі міського самоврядування. Зазвичай їх зводили на центральній площі. Величні готичні собори будували переважно за кошти містян. Це був досить довгий процес, що іноді тривав кілька століть.

Основу готичної архітектури складала нова конструкція склепінь. Якщо в романській церкві склепіння трималися на масивних стінах, то в готичному соборі вони спиралися на арки, а ті, в свою чергу, на стовпи. Така конструкція давала можливість створювати небачені доти за висотою і шириною внутрішнього простору храми. Гігантські шпилі та вежі, портали (архітектурно оформлені входи), стрілчасті вікна й арки — весь образ собору був підпорядкований прагненню в небеса, до Бога.

У готичному соборі зникла рівна поверхня стін, тому настінний розпис (фрески) поступився місцем вітражу. Зовні та всередині храм прикрашало безліч рельєфів і статуй.

Визначальні риси готичної архітектури:

- міські архітектурні ансамблі (культові та світські будівлі, площі, мости, колодязі);
- криті галереї довкола центральних міських площ;
- вузькі фасади дво- або триповерхових житлових будинків з високими фронтонами;
- фортечні мури з прикрашеними в'їзними вежами довкола замків королів і феодалів;
- гостроверхі собори зі стрілчастими склепіннями, великою кількістю арок, вікон і галерей.

Розгляньте зображення готичного храму. Створіть начерк архітектурного фрагмента цієї споруди. Техніка виконання — олівець.

Міланський кафедральний собор. XIV–XX ст. Італія

Шедеври готичної архітектури

Собор Паризької Богоматері (Нотр-Дам де Парі) — головний храм столиці Франції, один із найпрекрасніших витворів готичного мистецтва. Перший камінь у фундамент собору було закладено 1163 р., а завершилось будівництво в 1345 р.

Собор Паризької Богоматері. XII–XIV ст. Франція

Собор являє собою п'ятинавну готичну базиліку, яка одночасно може вмістити 9 тисяч осіб. Його довжина — 130 м, висота веж — 69 м. Головний, західний фасад ділиться на три яруси: нижній, що складається з трьох порталів; середній — так звана «галерея королів» та вікно-роза і верхній — вежі. Портали багато оздоблені скульптурою. В інтер'єрі собору домінує сірий колір каменю, з якого складено стіни й стелю.

Як і в інших готичних храмах, у цьому соборі немає настінного живопису, зате є численні вітражі. Майже всі вони — пізніші копії. Від Середніх віків достатньо добре зберігся лише вітраж над головним входом: його відреставрували, частково замінивши відсутні елементи. Діаметр цього вітража складає 9,6 м. Дві бічні рози мають у діаметрі 13 м, що робить їх найбільшими в Європі.

Будівля собору зазнала значних пошкоджень у роки Великої французької революції. Капітальну реставрацію було проведено лише в 1841—1864 рр.

Прослухайте мелодію з мюзиклу «Нотр-Дам де Парі», створеного композитором Ріккардо Коччанте за мотивами однойменного роману Віктора Гюго. Знайдіть відповідність між музичним твором та архітектурою готичного собору.

Головний готичний собор Англії — **Кентерберійський** — за будовою близький до зразків французької готики.

У процесі зведення цього собору (точніше, під час його реконструкції після пожежі у 1174 р.) зодчі вперше відмовилися від традиційних норманських круглих арок, створивши натомість стрілчасті. Відтоді готичний стиль закріпився в англійській культовій архітектурі.

Довжина Кентерберійського собору — 157 м. Храм не створює враження цілісної споруди, оскільки складається з великої кількості каплиць та інших приміщень і прибудов. Над основною будівлею підноситься центральна чотиригранна вежа заввишки 72 м; дві менші вежі прикрашають західну частину собору.

Кентерберійський собор.
VII–XIX ст. Великобританія

Кельнський собор — римо-католицький храм у Кельні, видатна пам'ятка німецької готичної архітектури.

Собор входить до Світової спадщини ЮНЕСКО як один із найвідоміших архітектурних об'єктів Німеччини і третій за висотою храм на планеті. Спорудження Кельнського собору, яке тривало кілька століть, почалося з 1248 р., реставрація продовжується і у наш час. Будівля має довжину 144,5 м, а дві її вежі сягають 157 м у висоту. Це один з найбільших у світі храмів і найвища готична споруда в Північній Європі.

Кельнський собор.
XIII–XIX ст. Німеччина

Розгляньте зображення Реймського собору Богоматері у Франції та дайте відповіді на запитання.

Реймський собор. XIII ст. Франція

1. Які характерні ознаки готичного стилю ви можете виділити в архітектурі собору?
2. Доберіть ряд прикметників, якими можна описати загальний вигляд споруди.
3. Чому Реймський собор протягом століть був символом королівської влади? Розкажіть, що вам відомо про це з історії.

Цегляна готика

В епоху готики будівлі зводили з тесаного каміння — пісковику, мармуру. Але на територіях, де природних покладів каменю не було (північні князівства Німеччини та Польщі, країни Північної Європи), використовували цеглу. Під час спорудження величних соборів цей матеріал обмежував можливості архітектурного декору фасадів, тому зодчі почали застосовувати фігурну (лекальну) цеглу, яка дозволяла створювати справжнє готичне плетиво.

Розгляньте зображення соборів — прикладів цегляної архітектури епохи готики (с. 88). Порівняйте їх із зображенням Кельнського собору (с. 86). Визначте спільні та відмінні риси цих споруд.

Базиліка Святої Діви Марії.
XIV–XVI ст. Гданськ, Польща

Костел Святої Анни.
XIV–XVI ст. Вільнюс, Литва

ГОТИЧНА СКУЛЬПТУРА

В епоху готики, як і в романський період, монументальна пластика була тісно пов'язана з архітектурою. Готичні храми вирізнялися надзвичайно багатим скульптурним оздобленням, значну частину якого складали статуї. У своїх роботах майстри намагалися передати душевні переживання героїв, зробити виразнішими пози і жести фігур. Образи святих втратили колишню строгість та стали більш схожими на звичайних людей.

Наприклад, скульптори Реймського собору в образі Богоматері підкреслили її жіночність і душевну красу. Статуя святого Йосипа на порталі того ж собору нагадує галантного лицаря: кокетливо закручені вуса, у примружених очах світиться розум, а на губах грає посмішка.

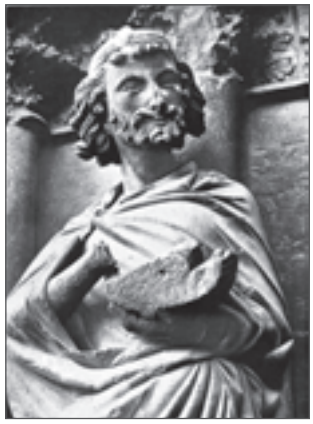

Св. Йосип.
Фрагмент статуї
західного фасаду собору
в Реймсі. XIII ст.

Діва Марія. Фрагмент
скульптурної групи
«Зустріч Марії та
Єлизавети».
Центральний портал
собору в Реймсі.
XIII ст.

У міському соборі німецького міста Наумбург розташовано дванадцять статуй донаторів, тобто феодалів, які пожертвували гроші на будівництво храму. Хоча скульптори ніколи не бачили людей, які померли понад 200 років до того, але кожну статую вони наділили яскравими рисами. Тут і безвільний маркграф Герман зі своєю лукавою дружиною Рігліндою, і мужній воїн маркграф Еккергард та його юна задумлива дружина Ута, й багато інших.

Маркграф Еккергард і його дружина Ута. Скульптура собору в Наумбурзі. XII–XIII ст. Німеччина

Розгляньте зображення статуй із порталів Шартрського собору та визначте характерні риси готичної скульптури.

Статуї з порталів Шартрського собору. XII–XIII ст. Франція

Об'єднайтесь у пари. Візьміть пластилін і розпочніть роботу над створенням макета невеликого собору, намагаючись утілити основні принципи готичної архітектури.

- Назвіть характерні риси готичного мистецтва.
- Які ознаки допоможуть відрізнити готичний собор від античного, візантійського та романського храмів?
- Розкажіть про особливості готичної скульптури.

Завершіть роботу над макетом готичного собору. Прикрасьте фасад скульптурними композиціями і презентуйте свій витвір рідним або друзям.

§ 10. ГОТИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво періоду готики було тісно пов'язане з архітектурою. У мистецьких творах, як і раніше, чільне місце посідали релігійні сюжети, однак уже простежувався інтерес до світського життя, думок і настроїв звичайної людини. Саме на XIII—XV ст. припадає найвищий розквіт середньовічної літератури (лицарських романів і поезії), театру та музики.

ВІТРАЖ

У готичному мистецтві місце фресок зайняв інший вид художньої творчості — **вітраж**.

Вітра́ж — сюжетна або орнаментальна композиція, виконана зі шматочків прозорого кольорового скла, скріплених свинцевим обрамленням.

Вітражі виконували в храмах певні функції. По-перше, завдяки світлу, яке проникало через розфарбовані вікна в собор, у різний час певним кольором висвітлювалася та чи інша частина вівтаря. Це надавало інтер'єру культової споруди величності та сакраментальності. По-друге, оскільки скло не лише розфарбовували, а й декорували золотом і сріблом, то в сонячну погоду завдяки цим інкрустованим частинкам внутрішнє оздоблення храму сяяло й викликало у парафіян відчуття урочистості, піднесеності.

Темами вітражних композицій були релігійні сцени, історичні події, трудові процеси селян і ремісників, літературні мотиви. Із кольорів переважали червоний, синій, жовтий, коричневий.

Вітраж «Богоматір з Ісусом». Собор у Шартрі. XII–XIII ст. Франція

Вікно-роза. Лозаннський собор. XII–XIII ст. Швейцарія

ЖИВОПИС

Готичне мистецтво постійно зверталося до образу Богоматері — заступниці за людей перед Богом. Культ Богоматері склався практично водночас із характерним для Середньовіччя поклонінням прекрасній дамі. Обидва культи нерідко переплітались, і Діва Марія поставала в образі чарівної жінки.

У добу готики змінився образ Христа: художники зображували Бога у скорботі й стражданнях за гріхи людства. Водночас у композиціях релігійної тематики почали з'являтися елементи пейзажу, натюрморту.

Для **готичного живопису** характерні витонченість і багатофігурність зображень, наявність орнаментів, елементів пейзажу та натюрморту.

Готичний живопис Німеччини вирізнявся зростанням інтересу до реальних явищ, появою творів за сюжетами лицарських романів, сцен із придворного життя. Типовою для XIV століття стала кельнська школа живопису. Її майстри виконували станкові композиції на теми з життя Діви Марії та Христа. Ці образи й досі зачаровують ліризмом, щирістю, людяністю.

Фрагмент мозаїки «Бог створює Сонце, Місяць і зорі». Собор у Монреале. XII–XIII ст. Італія

Італійський готичний живопис за своїм характером наближений до візантійського, але в ньому вже відчутні ознаки ренесансного мистецтва. Прикладом слугують мозаїки собору в місті Монреале (Сицилія), де в релігійних композиціях особливо помітні світські елементи.

До відомих художників епохи готики в Італії відносять Ґ. да Сієну, С. Мартіні, Чімабуе, Ґ. ді Ґраціано та інших.

Розгляньте ілюстрації та дайте відповіді на запитання.

Ґ. ді Ґраціано.
«Звільнення св. Петра із в'язниці». Бл. 1270 р.

Ґ. да Сієна.
«Розп'яття». 1275–1280 рр.

1. Чи відрізняється на перший погляд готичний живопис від візантійського та романського? Обґрунтуйте свою думку.
2. Які особливості готичного живопису ви можете виділити завдяки поданим репродукціям?
3. Назвіть спільні риси засобів виразності цих творів.

КНИЖКОВА МІНІАТЮРА

У період готики настав розквіт книжкового мистецтва, зокрема **мініатюри**, що вирізнялася світськими за характером ілюстраціями до біблійних текстів. У цей час масово створювали християнські рукописи розважально-дидактичного змісту, значну увагу приділяли камерним манускриптам, призначеним для приватного користування (часословам).

Важливого значення для композиції книги набув орнамент. Мотиви орнаменту — геометричні та рослинні: розетки, трилисники і чотирилисники.

Брати Лімбурги. «Благовіщення». XV ст.
Мініатюра з «Розкішного часослова герцога Беррійського»

Одним із найбільших рукописних центрів у період готики була Франція. Тут ілюстрували не тільки релігійні книги, а й наукові праці — зокрема твори Платона, Арістотеля. Мініатюра посідала важливе місце і в мистецтві Англії. Твори художників доповнювали численні наукові трактати, легенди про короля Артура та його лицарів, моралізаторські оповідання про життя тварин (бестіарії).

*Найзнаменитішим мініатюристом епохи готики був французький майстер Оноре. У 1296 р. він створив «**Бревіарій Філіппа Красивого**».*

У цій книзі міститься 577 аркушів із написаним латиною текстом та лише одна мініатюра на всю сторінку. Проте цю мініатюру вважають знаковою в розвитку французького живопису. На ній у два яруси зображені «Помазання Давида» (вгорі) та «Давид і Голіаф» (унизу). Розпачливий жест Голіафа, який схопився за голову, своєю життєвістю став новим словом у мистецтві мініатюри порівняно зі статичним і урочистим живописом попередніх років.

Майстер Оноре. Мініатюра із «Бревіарія Філіппа Красивого». 1296 р.

Розгляньте зображення шедевру готичного книжкового мистецтва. Які особливості зовнішнього вигляду ви можете виділити у цій книзі? Поділіться своїми враженнями.

«Кодекс Ротундус». Часослов. 1480 р.

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

Високий розвиток художніх ремесел у період готики забезпечували **цехові об'єднання**. У Європі поширеним було виробництво меблів, оздоблених різьбленням. Іноді меблі повторювали об'єми готичних

споруд. У галузі різьблення по кістці також спостерігався значний прогрес: ікони, різноманітні скриньки, зображення святих, домашні вівтарі — все це приваблювало витонченими сюжетними рельєфами та візерунками.

Характерними рисами готичного інтер'єру є вишуканість форм і декору, вдале поєднання матеріалів, кольорів та стильова єдність в оформленні внутрішнього простору будівлі.

З-поміж кольорів переважали червоний, жовтий, синій, коричневий; поширеними були золотавий, сріблястий.

Буфет і лава з нижньою частиною у формі скрині. XV ст. Франція

Інтер'єр житла французького феодала. XV ст.

ГОТИЧНИЙ СТИЛЬ У МОДІ

До традиційного одягу готичної епохи належав плащ, пошитий із сукняної тканини та підбитий матерією іншого кольору або хутром.

Жінки носили туго зашнуровані сукні з довгими шлейфами, жакети й безрукавки, оторочені пухнастим хутром, шовкові рукавички, широкі пояси з дорогоцінними пряжками. Чоловіки одягали вузькі штани, короткі куртки, черевики із загостреними носами. У моді пізньої готики особливо популярним був чорний оксамит.

Серед головних уборів переважали капелюхи, берети, чепчики і високі шапки, виготовлені з повсті, матерії або соломи. Поширеним був головний убір у вигляді тюрбана з вільно спадаючими кінцями.

Розгляньте репродукції портретів, виконаних художниками Відродження (с. 95). На картинах відтворено модні тенденції пізньої готики. Спробуйте охарактеризувати моду цього часу.

П. Крістус.
«Портрет Едварда Ґрімстона».
1446 р.

Р. ван дер Вейден.
«Портрет молодої жінки».
1435 р.

Об'єднайтесь у невеликі групи і створіть ескіз чоловічого костюма періоду готики. Техніка виконання — олівець або пастель. Порівняйте свої ескізи із зображеннями одягу XIII—XV ст., знайденими в мережі Інтернет. Визначте, яка група впоралась із завданням найкраще.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Музика в епоху готики була переважно духовною. Світську музику популяризували **трубадури** — провансальські поети-співаки XI—XIII ст., які звеличували кохання до чарівної дами, земні радощі, героїку хрестових походів. Творчість трубадурів характеризувалася різноманітністю тематики і жанрів.

Трубадури. Мініатюри XIII–XIV ст.

Після спорудження собору Паризької Богоматері у його стінах розмістилася співоча школа. Тут співаків навчали мистецтву вокальної **поліфонії**: під час виконання музичного твору кілька голосів поєдну-

валися і зливалися разом у мереживну, складну мелодію. Згодом поліфонія поширилася й на інші види музичного мистецтва.

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Значне місце в середньовічній культурі займав театр, який став виразником суспільних інтересів того часу. Через прагнення духовенства протидіяти популяризації народних свят та ігор у лоні церкви зародився **релігійний**, або **церковний театр**. Спершу під час служби у храмах розігрувалися найбільш драматичні епізоди зі Святого Письма *(літургічна драма)*. У XIII ст. їх винесли на паперть, а згодом — і на міські площі *(майданний театр)*.

Наймасовішим видом театрального дійства в цей час була **містерія**, яка виникла у другій половині XIII ст. За своїм релігійним змістом вона тісно пов'язана з церковним театром, але спектаклі ставили прості містяни, а не духовенство. Містеріальна драматургія мала три цикли: «старозавітний», «новозавітний» і «апостольський», сюжети п'єс якого були запозичені із «Житій святих». Постановники містерій прагнули правдоподібності та яскравих ефектів. Якщо, наприклад, показували сцену всесвітнього потопу, площу заливали водою.

У XV—XVI ст. популярними були також повчальні вистави — **мораліте**, в яких персонажами виступали алегоричні фігури: скупість із мішком золота; самолюбство, що постійно дивиться у дзеркало; любов, що тримає у руках серце.

Найбільш демократичним жанром середньовічного театру був **фарс**. Актори та виконавці фарсів відтворювали реальні картини побуту того часу. Вистави були насичені гострою сатирою, життєрадісним народним гумором. Фарс значною мірою вплинув на подальший розвиток театру Західної Європи.

- Які функції у готичних храмах виконували вітражі?
- Що ви дізналися про готичну книжкову мініатюру?
- Які риси були притаманні готичній моді?
- Охарактеризуйте театральне та музичне мистецтво готики.

Знайдіть у мережі Інтернет ілюстрації із зображенням меблів та дизайну кімнат у готичному стилі. Створіть начерк фрагмента інтер'єру сучасної вітальні у стилі готики. Зверніть особливу увагу на кольори та стильову єдність елементів дизайну. Техніка виконання — кольорові олівці.

Доповніть своє електронне портфоліо ілюстраціями шедеврів готичного стилю різних видів мистецтва.

§ 11. ВІТЧИЗНЯНІ ПАМ'ЯТКИ МИСТЕЦТВА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

ВІДГОМІН ВІЗАНТІЙСЬКОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

З IX ст. Київська Русь почала активно контактувати з Візантією знаменитим шляхом «з варягів у греки». Поїздка київської княгині Ольги до імператора Костянтина Багрянородного в середині X ст. мала велике значення для подальшого розвитку торговельно-політичних відносин між обома державами і поширення християнства на Русі.

З Візантії у великій кількості прибували богослужебні книги і предмети християнського культу, було запозичено церковний спів.

Давньоруські князі запрошували до Києва візантійських архітекторів і художників для спорудження храмів та монастирів. Українське богослов'я, іконопис, церковна архітектура та література тривалий час дотримувалися візантійської традиції. Мотиви візантійської філософії відчутні у творчості видатного українського мислителя Григорія Сковороди.

Невдовзі після прийняття християнства в Київській Русі почали зводити будівлі у візантійському стилі. Найкращим зразком такої споруди є **Софійський собор** у Києві, що зберігся до нашого часу (втім, зазнав суттєвої перебудови в епоху бароко).

Софійський собор. XI ст. Київ

Візантійський стиль почав активно реформуватися під впливом автентичних уявлень наших предків про будівництво й орнаментування. Внаслідок такого реформування з'явилися витягнуті вгору куполи київських церков, специфічна колірна гама розписів, фресок і мозаїк.

Розгляньте зображення відомих пам'яток сакрального зодчества України та порівняйте їх із культовими спорудами Візантії. Що, на вашу думку, збереглося в українських храмах від візантійського стилю?

П'ятницька церква.
Кін. XII–поч. XIII ст. Чернігів

Покровська церква-фортеця
у с. Сутківці. XV–XVIII ст.
Хмельницька обл.

ШЕДЕВРИ РОМАНСЬКОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Автентична українська архітектура почала формуватися у IX—X ст. Спочатку всі споруди — укріплення, палаци, церкви — будували з дерева. Основною структурою будівель спрадавна був зруб, зведений з горизонтально покладених колод.

Поширений тип великих храмів XI—XIII ст. — це **тринавні церкви** з трьома напівкруглими чи гранчастими апсидами (заокругленням з боку вівтаря), з двома або трьома парами стовпів. Характерною рисою багатьох церков були **опасання**, тобто криті галереї, що оточували будівлю з трьох боків (окрім східного) і збереглися пізніше в українському дерев'яному зодчестві.

Розгляньте зображені українські храми і порівняйте їх із шедеврами романського зодчества західноєвропейських країн. Визначте спільні та відмінні риси.

Церква Святого Пантелеймона неподалік від Галича. XII ст. Івано-Франківщина

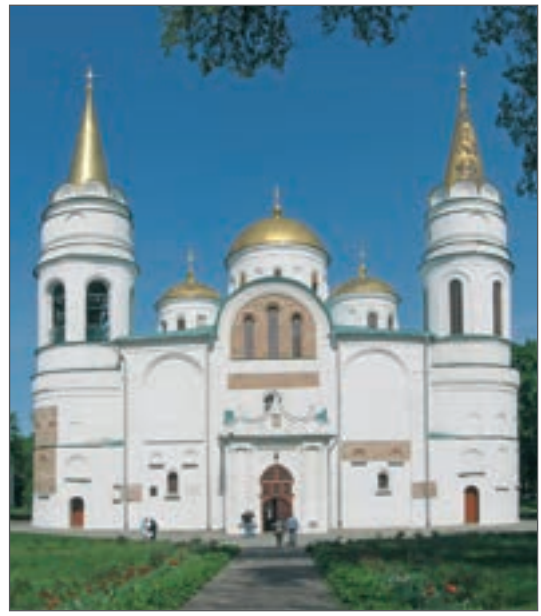

Спасо-Преображенський собор. XI ст. Чернігів

Кирилівська церква. XII–XVIII ст. Київ

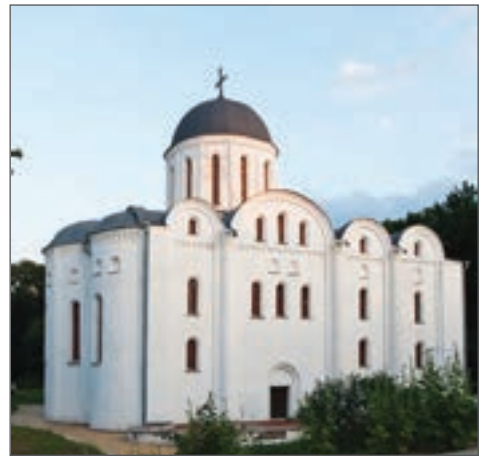

Собор Бориса і Гліба. XII ст. Чернігів

Хотинська фортеця.
XIII–XIV ст.
Чернівецька обл.

Після монголо-татарської навали будівництво на території України почали підпорядковувати завданням оборони. У XII—XV ст. споруджували переважно фортеці з вежами, укріплені монастирі, замки — у Кам'янці-Подільському, Львові, Луцьку, Кременці, Білгороді-Дністровському. Стіни цих будівель високі та неприступні, однак на деяких з них можна побачити викладений з червоної цегли орнамент у вигляді української плахти або вишиванки. Найкращим прикладом такої споруди є Хотинська фортеця у Чернівецькій області.

ШЕДЕВРИ ГОТИЧНОГО СТИЛЮ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Українське готичне зодчество представлене кам'яними замками, фортецями, храмами та дерев'яними церквами. Споруди містять зразки фрескового живопису та іконопису в готичному стилі.

Готична архітектура з'явилася на західноукраїнських землях унаслідок входження їхньої частини до складу Польщі й пов'язаного з цим поширення в регіоні католицької церковно-адміністративної структури.

На західних теренах, які менше за інші потерпіли від монголо-татарської навали, бурхливо розвивалися ремесла й торгівля. В українські міста прибувало багато поселенців, переважно німців, які принесли в мистецтво (зокрема в архітектуру) нові стильові форми.

Найвагомішу роль на початковому етапі поширення готичного стилю в церковній архітектурі відіграв Львів. Рання львівська архітектура епохи готики складає досить цілісну групу пам'яток, у якій домінують збережений до наших днів Латинський катедральний собор та втрачені у XVIII—XIX ст. костели монастирів домініканців і францисканців. Усі вони були закладені за єдиним планом (вузька витягнута вівтарна частина та вкорочена прямокутна нава) і демонстрували характерні приклади так званої цегляної готики, однією з прикметних рис якої виступала майже цілковита відсутність монументальної скульптурної декорації.

Архікатедральна базиліка Успіння Пресвятої Діви Марії (**Латинський катедральний собор**) — один з найдавніших готичних храмів України, пам'ятка сакральної архітектури XIV—XVIII ст.

Латинський катедральний собор. XIV–XVIII ст. Львів

Собор є прикладом базиліки з трьома навами, розділеними стовпами, та вівтарною частиною і двома вежами на фасаді. Біля бічних нав розташований вінець каплиць, а до вівтарної частини примикають лише дві симетричні каплиці.

У подальших століттях собор зазнав численних перебудов, втратив одну з двох веж і отримав цілком новий вигляд, однак планово-просторова структура залишилась первісною і має характерні ознаки ранньої церковної готики.

Цікавим західноукраїнським храмом є **церква Різдва Богородиці** в Рогатині (Івано-Франківщина), у якій простежується своєрідне поєднання традицій мурованого церковного зодчества княжої доби (тринавний план з двома опорними стовпами, арки в завершенні стін тощо) і європейської готики (зірчасті ребристі склепіння).

Рогатинська церква Різдва Богородиці — один із перших прикладів використання європейського готичного досвіду в українській мурованій церковній архітектурі. Пізніше до західного фасаду було прибудовано бароковий портал на двох круглих колонах та кам'яні сходи.

Численні перебудови храму визначили його сучасний зовнішній вигляд, у якому творчо переплелися елементи готичної та барокової архітектури.

Церква Різдва Богородиці. XII–XVIII ст. Рогатин, Івано-Франківщина

Окремим регіоном розвитку культової архітектури західноєвропейського зразка на українських землях перед серединою XV ст. було **Закарпаття**. Тут збереглося чимало мурованих костелів — однонавних, простих у плані — нерідко в селах, які репрезентують провінційну готичну будівельну традицію. До найхарактерніших належать культові споруди у Береговому, Виноградові, Струмківці, Хусті.

Костел Воздвиження Святого Хреста. XII–XIX ст. Берегове, Закарпаття

Церква Святої Єлизавети. XIII–XVIII ст. Хуст, Закарпаття

Церква Святої Єлизавети *(тепер Хустська реформатська церква) — одна з найхарактерніших пам'яток готики на українських теренах. До XVI ст. це був костел, збудований у строгому готичному стилі, храм оборонного типу. Зі сходу — гранчаста апсида, зміцнена підпірними стовпами. На західному фасаді — вежа, яка слугувала дзвіницею. Дахи церкви Святої Єлизавети були перебудовані у XVIII столітті. Споруда зберегла готичні вікна. Територія обнесена кам'яними мурами з двома брамами.*

В епоху Середньовіччя на західноукраїнських землях поширювалася також **дерев'яна костельна архітектура**, проте вона була втрачена. До нашого часу збереглися лише церкви, споруджені пізніше, але з дотриманням готичних принципів зодчества.

Розгляньте зображення готичних дерев'яних церков на Закарпатті. Виділіть їхні спільні риси, які є ознаками готичного стилю.

Церква Св. Миколи Чудотворця у с. Сокирниця. 1704 р. Закарпаття

Церква Св. Великомученика Дмитра у с. Репинне. 1780 р. Закарпаття

Церква Св. Миколи Чудотворця у с. Данилове. 1779 р. Закарпаття

Церква Св. Миколи Чудотворця у с. Нижня Апша. 1604 р. Закарпаття

Іншим видом архітектури, якій були притаманні готичні риси, є **оборонні будівлі**. До такого типу споруд належить Луцький замок, який включає збережений у досить доброму стані Верхній і частково вцілілий Нижній, або Окольний замок.

Розгляньте на ілюстраціях фасад і фрагмент інтер'єру Латинського катедрального собору (Львів) та дайте відповіді на запитання.

1. Доведіть, що зображена споруда належить до готичної архітектури. Охарактеризуйте екстер'єр та внутрішнє оздоблення собору.
2. Спробуйте порівняти готичні споруди України та зарубіжжя, знайти їхні спільні та відмінні риси.
3. Поділіться своїми враженнями від вітчизняних пам'яток готичного мистецтва.

- Який вплив на вітчизняне мистецтво здійснив візантійський стиль?
- Що вам відомо про українські церкви, побудовані в романському стилі?
- Які риси готичного стилю збереглися в архітектурних спорудах України?

Розпочніть роботу над великим колективним проектом «Архітектура мого краю». У рамках проекту ви будете разом досліджувати збережені у вашій області або поблизу замки, церкви, монастирі, які репрезентують певну епоху чи стиль.

Знайдіть відомості про споруди епохи Середньовіччя та дізнайтеся про їх історію детальніше.

§ 12. ЕПОХА РЕНЕСАНСУ

Нова доба в історії та культурі Західної і Центральної Європи між епохою Середньовіччя і Новим часом (в Італії — XIV—XVI ст., в інших країнах — кінець XV—XVI ст.) отримала назву **Відродження**, або **Ренесанс**.

Світогляд цієї епохи базувався на принципах **гуманізму** — ідейної течії західноєвропейської культури, в основі якої — уявлення про гармонію, що існує в природі, про людину як її найдосконаліший витвір, про цінність кожної особистості, а також утвердження поваги до гідності та розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв почуттів і розвиток природних здібностей.

Для **епохи Ренесансу** характерне відродження інтересу до античної культурної спадщини; поява теорії «подвійної істини» — пра́ва науки і розуму на незалежне від релігії та церкви існування; переміщення людини як основної цінності у центр світу, мистецтва та науки.

Сучасні дослідники виділяють п'ять періодів епохи Відродження.

Протовідродження (Передвідродження)	Друга половина XIII ст. — XIV ст.
Раннє Відродження	1410/1425 рр. — кін. XV ст.
Високе Відродження	кін. XV — перша третина XVI ст.
Пізнє Відродження	серед. XVI — 90-ті роки XVI ст.
Північне Відродження	XVI ст.

Небувалого розквіту досягло мистецтво Ренесансу. В архітектурі утвердились переосмислені принципи античної ордерної системи, склались нові типи громадських споруд. Малярство збагатилось лінійною та повітряною перспективою, знанням анатомії та пропорцій людського тіла. Скульптура, яка раніше була тісно пов'язана з архітектурою, почала існувати самостійно. Стрімко розвивалися література та музика. В епоху Ренесансу були зроблені важливі відкриття в області географії, астрономії, анатомії та інших наук.

Відро́дження, або **Ренеса́нс** — доба в історії культури та мистецтва XIV—XVI ст., започаткована в Італії в період Передвідродження, та культурно-філософський рух, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму й орієнтувався на спадщину античності.

АРХІТЕКТУРА

В епоху Відродження відбулися радикальні зміни у принципах будівництва. Якщо середньовічна архітектура базувалась на колективному досвіді майстрів, то в ренесансній на перший план виступила індивідуальна творчість архітектора і художника, які активно зверталися до естетичних засад та принципів античної архітектури.

Визначальними рисами ренесансної архітектури є:

- звернення до форм античного зодчества;
- використання симетрії, правильних пропорцій, упорядкованих складових частин (колон, півколових арок, ніш, півсферних куполів);
- повернення до системи ордерів.

У Венеції XV ст., яка була центром італійського Відродження (а згодом і в інших містах), почали створювати великі архітектурні ансамблі, що вражали цілісністю художнього задуму та багатством композиційних рішень. Основні зразки італійської архітектури епохи Ренесансу вирізнялися гармонійністю і величчю пропорцій, витонченістю деталей, орнаментацією карнизів, вікон, дверей, а також легкими, переважно двоярусними галереями на колонах і стовпах.

Одним із видатних зодчих раннього Відродження був **Філіппо Брунеллескі.** Він першим створив архітектурні форми, які протягом наступних двох століть активно використовували і вдосконалювали італійські зодчі, а згодом почали застосовувати архітектори багатьох країн Європи.

Ф. Брунеллескі.
Капела Пацці. XV ст.
Флоренція

Відомим шедевром Ф. Брунеллескі, що цілком характеризує новаторство зодчого, є невелика церква у Флоренції — **капела Пацці**.

Капела має колони коринфського ордера, які стоять на низькому п'єдесталі. У центральній частині будівлі зроблено арку, що позначає вхід. Над колонами нависає глуха стіна, прикрашена плоскими виступами — пілястрами. Над стіною проходить другий ярус колон абсолютно інших пропорцій. Завершується споруда незвичним дахом з конусним покриттям.

Однією з ранніх блискучих робіт Брунеллескі був **купол** кафедрального собору Флоренції **Санта-Марія дель Фйоре**. Складність цього інженерного завдання полягала не тільки у зведенні купола, а й у створенні спеціальних пристосувань, які дозволили б перекрити його величезний просвіт (діаметр основи — 42 м) без спорудження риштувань. Архітектор побудував восьмигранний каркас із подвійною оболонкою. У результаті грандіозний купол, покритий темно-червоною черепицею та увінчаний біломармуровим ліхтарем, став величним образом Флоренції.

Ф. Брунеллескі. Купол кафедрального собору Санта-Марія дель Фйоре. XV ст. Флоренція

Д. Браманте. Темп'єтто. Храм у дворику монастиря Сан-П'єтро ін Монторіо. XVI ст. Рим

Високе Відродження також залишило по собі багато споруд, які вважаються шедеврами світової архітектури. Автором багатьох із них був архітектор **Донато Браманте**. Він першим у своїх творах відродив величність і монументальність, що були властиві кращим будівлям Стародавнього Риму. Серед відомих його робіт — грандіозний палацовий комплекс у Ватикані, частина якого збереглася донині.

*В одному з римських монастирів Д. Браманте побудував невеличкий храм — **Темп'єтто**. Сучасники майстра вважали цю споруду шедевром за винятково врівноважену композицію, виразність екстер'єру і простоту архітектурних засобів. Кругла в основі будівля завершувалася куполом, образ якого в епоху Відродження виражав ідею ренесансної гармонії особистості з навколишнім світом. Стіни храму оточені колонадою дорического ордера, прикрашені пілястрами та нішами. У цій скромній за розмірами пам'ятці архітектури втілена ідея центричної купольної споруди.*

Собор Святого Петра.
XVI–XVII ст. Ватикан

Головний храм Рима — **собор Святого Петра** — в плані, за задумом Браманте, являв собою грецький (тобто рівносторонній) хрест, вписаний у квадрат. Центром споруди був велетенський купол. Однак архітектор устиг звести храм лише до висоти могутніх арок. Після його смерті будівництво в різний час продовжували відомі архітектори, в тому числі й Мікеланджело, який вніс деякі зміни в первинний план собору. Храм було завершено в XVII ст.

Уважно розгляньте зображення палаццо Канчеллерія та палаццо Дукале (палац герцогів Урбінських). Які риси архітектури епохи Ренесансу ви можете виділити в цих спорудах?

Палаццо Канчеллерія.
XV–XVI ст. Рим

Палаццо Дукале.
XV ст. Урбіно, Італія

Уявіть себе вельможею епохи Ренесансу. Продумайте в деталях, у якому палаці ви хотіли б жити, і створіть відповідний ескіз. За бажанням можете зобразити біля свого палацу парк і фонтани.

СКУЛЬПТУРА

В епоху Ренесансу скульптура досягла справжнього розквіту. Основним центром розвитку скульптурного мистецтва була Італія, а головним мотивом — орієнтація на античні зразки і звеличення фізичної та духовної краси людини. Скульптура здобула самостійне, незалежне від архітектури значення, у ній з'явилися нові жанри.

У **скульптурі епохи Ренесансу** простежувалось прагнення майстрів творити за законами перспективи та пропорцій, повернення до давньоримських джерел, застосування нових матеріалів: глазурованої поліхромної кераміки, глазурованої теракоти тощо.

До видатних скульпторів цієї доби відносять Лоренцо Гіберті, Донателло, Нанні ді Банко, Луку делла Роббіа, Мікеланджело Буонарроті та інших.

Л. Гіберті. «Іоанн Хреститель». 1412–1416 рр. Бронза

Кругла скульптура

Один із видатних майстрів епохи Відродження скульптор **Лоренцо Гіберті** по-новому осмислив тему статуї. Він виготовив фігуру Іоанна Хрестителя для церкви Орсанмікеле у Флоренції. Майстер відродив забуту техніку відливання великих бронзових фігур із круговим оглядом. Завдяки благородству рухів і жестів пророк нагадує стародавнього оратора з духовністю християнина.

Енергійні складки надають скульптурі обертального руху, що сприяє ритмічному перетіканню світла. Людська гідність передана в дусі гуманізму. Гіберті загалом не відмовився від традиційних форм (у дусі готики), але надав їм нового трактування.

Скульптор **Донателло** також звертався до круглої статуї. Його робота «Іоанн Євангеліст» висуває на перший план не технічні й стилістичні проблеми, а завдання структури пластичної форми. Лінії фігури дугоподібні, сповнені внутрішньої сили. Лінійні ритми, які

дозволили б статуї злитися з навколишнім середовищем, поки що відсутні. Фігура випромінює моральну силу, що відчувається у гордій посадці голови та стриманості жестів.

Нанні ді Банко у створенні статуй надавав перевагу іншому аспекту гуманістичного підходу. Він більше, ніж інші скульптори, захоплювався класикою. До цього періоду його творчості відноситься скульптурна група «Четверо увінчаних святих» з церкви Орсанмікеле. Для митця тут головне не техніка, а художня виразність, хоча мармурові складки за своєю глибиною і ретельністю зображення наближаються до бронзи. Одяг створює враження монументальності; волосся й обличчя святих опрацьовані більш ґрунтовно.

Донателло.
«Іоанн Євангеліст».
1412–1415 рр. Мармур

Н. ді Банко.
«Четверо увінчаних святих».
1410–1416 рр. Мармур

Скульптура Відродження пройшла довгий і непростий шлях від несміливих спроб внести в свої роботи індивідуальність та нестандартність до блискучих і бездоганних робіт «творця Ватикану» **Мікеланджело Буонарроті.**

Розгляньте ілюстрації (с. 111) та поділіться своїми враженнями від скульптурних робіт Мікеланджело Буонарроті. Які характерні риси скульптури епохи Ренесансу в них помітні?

«Розп'яття».
1492 (1493) р. Дерево

«Мадонна Брюгге».
1501–1504 рр. Мармур

«Ангел із канделябром».
Бл. 1494–1495 рр. Мармур

«Мойсей».
1513–1515 рр. Мармур

«П'єта» («Оплакування Христа»).
1498–1499 рр. Мармур

Рельєфна скульптура

Скульптор **Лука делла Роббіа** прославився застосуванням у круглій скульптурі та рельєфі техніки глазурі — майоліки. Митець працював у головному соборі Флоренції Санта-Марія дель Фйоре, в якому створив мармурові рельєфи для хорів зі сценами співу. Цій роботі притаманні реалізм і точність зображень: при обмеженій висоті рельє-

фу автору вдалося передати перспективну глибину, використовуючи підмічені в житті деталі (наприклад, роздуті щоки трубачів). Чим ближча фігура, тим відчутніша гра світлотіні. Так скульптор вирішив проблему рельєфу, відновивши ідеальну цілісність форми.

Л. делла Роббіа. «Філософія». 1437 р. Мармур

Л. делла Роббіа. «Граматика». 1437 р. Мармур

Розгляньте зображення статуї та дайте відповіді на запитання.

1. До якого виду скульптури належить ця статуя: монументальної, декоративної чи станкової?
2. Опишіть скульптуру. Які елементи цього твору свідчать про звернення Донателло до античних взірців?
3. Поділіться своїми враженнями від цього твору мистецтва.

Донателло. «Кінна статуя кондотьєра Гаттамелати». XV ст. Бронза

- Який період в історії культури та мистецтва називають Відродженням?
- Які риси притаманні мистецтву цієї доби?
- Розкажіть про шедеври архітектурного та скульптурного мистецтва, які вас найбільше вразили.

Продовжте роботу над своїм електронним портфоліо, додавши до нього ілюстрації шедеврів архітектури та скульптури епохи Ренесансу (у форматі *.jpg).

§ 13. ЖИВОПИС РЕНЕСАНСУ

Живопис Ренесансу як один із видів мистецтва цієї доби має свої характерні риси. Він відходить від статичних, застиглих схем у бік динаміки, з'являється нове розуміння простору і часу, в картинах присутні правдивість, достовірність і своєрідна чуттєвість, драматизм подій. Художники цього стилю зберігають традиції Візантії, але доповнюють їх психологізмом і емпіричними пошуками перспективи.

Рафаель Санті. «Арістотель і Платон». Фрагмент фрески «Афінська школа». 1509 р.

Ренесансному живопису притаманні значущість реального бачення світу, написання картин з натури, поступова відмова від середньовічних канонів. Наприклад, умовність і площинність середньовічного живопису змінюються на пряму перспективу (відчуття простору, глибини в картині) та об'ємність зображень завдяки техніці світлотіні. Зображення людини відповідає правильним анатомічним пропорціям, відроджується інтерес до краси людського тіла.

На етапі раннього Відродження надзвичайно популярним був **фресковий живопис**. Більшість італійських художників цього періоду — саме фрескісти (Мазаччо, Джотто, Ф. Анжеліко, С. Боттічеллі та інші). Фресками прикрашали як церкви, так і палаци, церковні та домашні каплиці, суспільно значущі споруди. Значного поширення набув також **станковий живопис**.

Живопис Ренесансу характеризується різноманітністю індивідуальних манер художників, формуванням місцевих шкіл. Велику роль у становленні та розвитку малярства відіграли творчість Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті, Рафаеля Санті, Тіціана, Паоло Веронезе, Донателло, Мазаччо, Альбрехта Дюрера, Ханса Хольбейна, Жана Гужона та ін.

У ренесансну добу в мистецтві з'являються нові терміни та поняття. Одним із них є техніка **сфумато**, введена в ужиток Леонардо да Вінчі.

Сфума́то (буквально — *той, що зникає, як дим*) — термін, що позначає м'якість живописного виконання, плавність тональних переходів, розпливчастість контурів як наслідок повітряної перспективи.

Пригадайте, які ви знаєте види та жанри живопису.

У мистецтві Ренесансу особливе місце зайняв жанр портрета, відбулося становлення пейзажу як окремого жанру. Серед тем картин переважали світські та релігійні сюжети, образи реального світу, передача цілої гами почуттів та емоцій людини.

Станковий живопис

Леонардо да Вінчі — італійський живописець, графік, скульптор, архітектор, учений та інженер. Плідне поєднання наукової та художньої діяльності дозволило йому зробити відкриття, що випередили свій час, як у живописі, так і в анатомії, механіці, інженерії, оптиці тощо. Одним із його мистецьких досягнень є оновлення техніки малюнка за допомогою прийому сфумато. Живописні твори Леонардо да Вінчі втілили гуманістичний ідеал людини («Мадонна Літта», «Поклоніння волхвів», «Мадонна в скелях», «Джоконда» («Мона Ліза»)).

Леонардо да Вінчі.
«Мадонна в скелях».
1483–1486 рр.

*На картині «**Мадонна в скелях**» зображена Діва Марія, яка стоїть на колінах і правою рукою обнімає дитину, що молиться, — Іоанна Хрестителя. Праворуч ангел притримує маленького Ісуса, який підняв руку в жесті благословення. Уся сцена сповнена ніжністю та спокоєм і дуже контрастує з пейзажним тлом, яке складається зі стрімких скель і великого грота.*

Композиція твору побудована у вигляді піраміди. Леонардо передає глибину простору не тільки за допомогою геометрії, але й завдяки розробленому ним прийому сфумато, коли обриси предметів пом'якшуються, ніби їх огортає легкий серпанок.

*Портрет, відомий як «**Джоконда**» («Мона Ліза»), є одним із найславетніших творів живопису в світі. Молода жінка сидить у кріслі впівоберта до глядача. Її уважний погляд та легка усмішка виражають задумливість, мрійливість, затамовану печаль. На тлі віддалених гір фігура справляє враження монументальності, хоча формат картини невеликий (77 х 53 см).*

Завдяки своїй знаменитій техніці сфумато Леонардо вдалося не тільки передати безмежну мінливість людської міміки, а й досягти такого ступеня узагальнення, що дозволяє сприймати створений ним образ як образ людини епохи Ренесансу в цілому.

Леонардо да Вінчі. «Джоконда». Поч. XVI ст.

Живописні полотна італійського художника й архітектора **Рафаеля Санті** сповнені гармонії та ліризму, поетичні й піднесені, відзначаються досконалістю побудови та виразною пластикою фігур.

Рафаель створив цілу галерею образів Мадонни — близько 45 картин, що відрізняються одна від одної композиційними прийомами і трактуванням. Тема материнства — головна в них.

Рафаель Санті. «Сикстинська мадонна». XVI ст.

*На картині «**Сикстинська Мадонна**» зображені Божа Мати з божественним Немовлям в оточенні папи Сикста II, святої Варвари та двох ангелят, що дивляться знизу вгору на сходження Бога. Розкрита по боках завіса підкреслює геометричну продуманість композиції.*

Вперше у творчості Рафаеля релігійний образ встановлює повний контакт з глядачем, що й визначає глибоку й хвилюючу людяність картини. Цей всесвітньовідомий шедевр уславлює велич людини, яка здатна в ім'я вищого обов'язку йти назустріч мукам і смерті. Красі цього подвигу відповідає внутрішня і зовнішня краса Мадонни.

Розгляньте зображення та дайте відповіді на запитання.

Вишгородська ікона Божої Матері. XII ст.

Фрагмент фрески з церкви в Таулі. XII ст.

Рафаель Санті. «Мадонна Конестабіле». XVI ст.

1. Визначте, до яких стилів мистецтва належать подані твори.
2. Спробуйте знайти спільні та відмінні риси між цими творами.
3. Поміркуйте, як із плином часу змінювалися засоби виразності живопису.

Фресковий живопис

В епоху Ренесансу монументальний розпис вражав грандіозністю, величчю, багатофігурністю та гармонією. В основі фресок були сюжети зі Старого Завіту (наприклад, створення Адама), сцени з життя Діви Марії і страсті Христові, зображення алегоричних, міфічних персонажів (Геракл, сивіли), батальні сцени, події з життя папського двору тощо.

Леонардо да Вінчі. «Таємна вечеря». Кін. XV ст.

***«Таємна вечеря»** — відома фреска Леонардо да Вінчі, виконана ним у 90-х роках XV ст. для трапезної монастиря Санта-Марія делла Ґраціє в Мілані. На величезній фресці (4,6 х 8,8 м) зображено драматичну мить останньої вечері Христа зі своїми найближчими учнями, коли Він промовив фатальні слова: «Один із вас зрадить мене». Ці слова викликали в апостолів бурю різноманітних почуттів та емоцій: відчай, переляк, подив, гнів; дехто скочив з місця, хтось активно жестикулює. Образ Христа — не тільки просторовий, колористичний, а й духовний центр композиції. Учитель самотній у своєму мудрому спокої та покірності долі. У цьому творі Леонардо проявив себе як великий живописець і тонкий знавець людських характерів.*

Драматичне світовідчуття пронизує твори **Мікеланджело Буонарроті** — італійського художника, архітектора, скульптора і поета. Створені ним образи сповнені драматизму й експресії, пронизані ідеєю величі людського духу. Одним із живописних шедеврів Мікеланджело є фреска «Страшний суд» на торцевій стіні Сикстинської капели у Ватикані.

? Розгляньте ілюстрації (сс. 117, 118). Які особливості цих фресок ви помітили? Надайте коротку характеристику фресковому живопису епохи Ренесансу.

Джотто. «Оплакування Христа». 1304–1306 рр.

Мікеланджело Буонарроті. «Страшний суд». 1536–1541 рр.

П. Перуджино. «Христос передає ключі від раю апостолові Петру». 1480–1482 рр.

Мазаччо. «Чудо зі статером». XV ст.

- Поділіться своїми враженнями від живопису епохи Ренесансу.
- У чому полягає особливість живописної техніки сфумато?
- Які види живопису були популярними в період Ренесансу?
- Перелічіть імена живописців, які працювали в добу Відродження, та на́зви їхніх творів.
- Назвіть характерні риси мистецтва ренесансного стилю, притаманні цим творам.

Напишіть міні-твір «Мої враження від живопису епохи Ренесансу». Розкажіть у своєму творі про картини, які вас найбільше вразили.

Доповніть ваше електронне портфоліо ілюстраціями шедеврів живопису Ренесансу.

§ 14. МУЗИЧНЕ, ТЕАТРАЛЬНЕ ТА ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО ЕПОХИ РЕНЕСАНСУ

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Музика Ренесансу, як і все мистецтво цієї епохи, характеризується відновленням інтересу до античної культури, прагненням відобразити багатоманітність світу, втілити ідеї гармонії та благозвучності.

Розгляньте схему та поміркуйте про особливості музики Ренесансу.

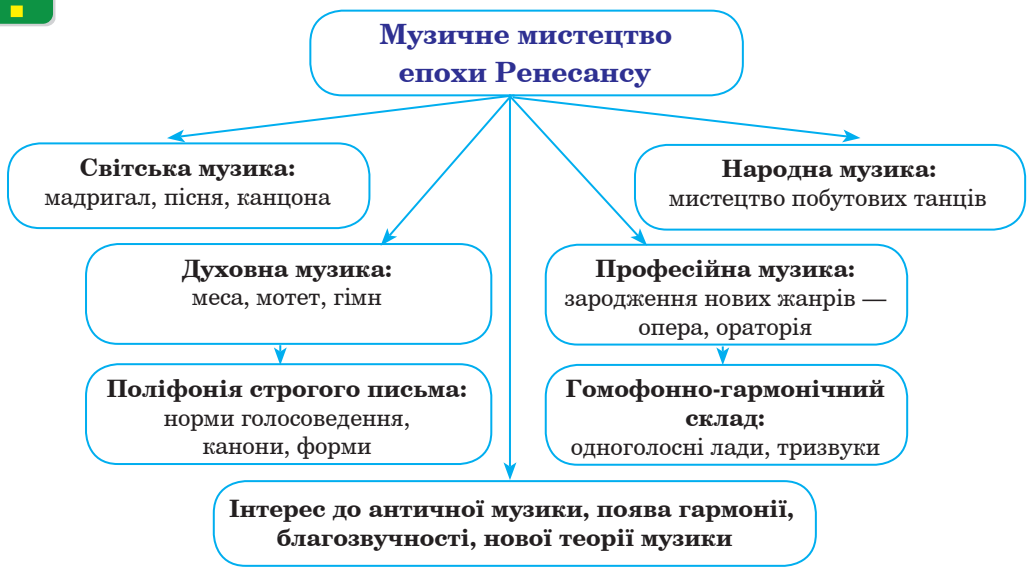

Характерні риси музичного мистецтва епохи Відродження:

- нововведення в теорії музики, зокрема протиставлення музичними теоретиками (Й. Тінкторіс, Дж. Царліно) сучасної їм манери запису музики античній;
- розгляд музики як науки і порівняння її з арифметикою, геометрією й астрономією (число, числова пропорція, симетрія в музичній композиції) та поступовий перехід до її зіставлення зі словом (граматика, риторика);
- активне формування композиторських національних шкіл: нідерландської (Ґ. Дюфаї, Й. Окегем, Ж. Депре), італійської (Дж. да Палестріна, Джезуальдо), французької (К. Жанекен), німецької (Г. Фінк, А. фон Брук), англійської (Дж. Тавернер), іспанської (К. де Моралес, Т. де Вікторія), чеської (Я. Турновський, К. Гарант) тощо, а також індивідуальних композиторських стилів.

Популярними жанрами світської музики доби Відродження були **мадригал, канцона, пісня.**

Мадрига́л — світський музично-поетичний пісенний жанр епохи Відродження. У XVI ст. набув рис багатоголосної вокальної поеми ліричного змісту.

Канцо́на — вид ліричної поезії особливої форми, що походить від провансальської поезії доби Середньовіччя і набув значного поширення в Італії та Північній Франції в епоху Ренесансу.

Прослухайте мадригал нідерландського композитора О. ді Лассо та розгляньте зображення собору Святого Петра у Ватикані. Надайте характеристику цьому вокальному твору і спробуйте співвіднести музику з архітектурою.

Собор Св. Петра. XVI–XVII ст. Ватикан

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

На межі XV—XVI ст. почався новий період розвитку європейського театру. Ренесансне театральне мистецтво багато в чому відрізнялося від середньовічного, і перш за все — світським характером. Інтерес до культури Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, що був характерний для цієї епохи загалом, призвів до відродження форм античного театру, зокрема таких жанрів, як комедія і трагедія.

Ж.-А. Ватто.
«Італійські комедіанти». 1720 р.

Доволі популярною в Італії була так звана **наукова комедія**, п'єси якої писали вчені-гуманісти, художники, політичні діячі та поети. Першу таку комедію створив **Лудовіко Аріосто**; для неї були характерні яскраві, живі сцени та колоритні деталі. Найкращими зразками даного жанру є твори відомого політичного діяча і письменника **Нікколо Макіавеллі,** зокрема сатирична комедія «Мандрагора», побудована на сюжеті сімейних колізій.

Національне італійське сценічне мистецтво, створене акторами-коміками і блазнями, стало основою для виникнення **комедії дель арте** — комедії масок з елементами фарсу та пародії. Кожен персонаж мав свою маску-характер і справжню маску — частину костюма. Остання вказувала на особливі якості героя: професійну приналежність, соціальний стан тощо. Одна і та ж маска закріплювалася за актором раз і назавжди. Кількість масок, які були присутні в такій комедії, досягала сотні.

Спектаклі цього театру представляли акторські імпровізації на основі короткого, схематичного сценарію зі вставними музичними і танцювальними номерами.

Одним із авторів комедії масок був **П'єтро Аретіно**, який критикував у своїх п'єсах папство, а образи героїв для творів брав із реального життя.

Панталоне *Доктор* *Брігелла* *Арлекін*

Постійні персонажі-маски комедії дель арте

У XVI ст. сформувався театр в Іспанії, засновником якого став відомий драматург, поет, новеліст **Лопе де Вега**. Він створив класичний тип іспанської драми, поєднавши у своїх п'єсах елементи комічного і трагічного («Учитель танців», «Собака на сіні» та ін.). Життєрадісні поетичні комедії Лопе де Вега вселяли віру й оптимізм, утверджували — в дусі ідей Відродження — здатність людини до героїзму та самопожертви незалежно від її походження.

Вагомий внесок у розвиток іспанського театру цього періоду зробили також Хуан дель Енсіна, Лопе де Руеда, Мігель де Сервантес Сааведра та інші.

Вершиною театрального мистецтва доби Відродження став англійський театр, розквіт якого нерозривно пов'язаний з іменем славетного поета, актора і драматурга **Вільяма Шекспіра**. У його п'єсах перед глядачем розігрувались історії боротьби за владу та зради («Король Лір»), усепереможного кохання і жагучої ненависті («Ромео і Джульєтта»), кривавих злочинів, безумства і покаяння («Макбет»). Перу Шекспіра також належать життєстверджуючі комедії («Приборкання норовливої», «Багато шуму з нічого») і філософські п'єси («Гамлет») тощо.

У шекспірівському театрі не було декорацій: на сцені розміщували лише найнеобхідніші предмети (столи, крісла тощо). Велике значення у сценічному мистецтві мала музика: актори грали на різноманітних інструментах, наприклад, гобоях, скрипках, барабанах, лютнях. У театральне дійство входили також спів і танці, які прикрашали спектаклі, надавали їм своєрідності та створювали відчуття свята.

Театр епохи Ренесансу став невід'ємною частиною національної англійської культури.

Перегляньте уривок із театральної вистави «Ромео і Джульєтта». Які особливості гри акторів, костюмів, декорацій ви помітили?

ДЕКОРАТИВНІ САДИ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

У XV столітті в Італії значної популярності набуло садово-паркове мистецтво. У невеликих, відокремлених мурами садах доби Відродження людина намагалася показати свою владу над природою, здатність її змі-

Дж. да Віньола. Сад вілли Ланте. XVI ст. Баньяйя, Італія

нювати й поліпшувати. У таких садах були тераси, партери, водні ресурси. Природу підпорядковували геометричним фігурам (наприклад, стригли кущі під конус, кулю, стіну), ставки оформлювали у вигляді дзеркал, русла річок перетворювали на прямі канали тощо. Нові римські палаци та заміські помешкання князів ставали чудовими зразками палацово-паркових ансамблів (вілла Мадама, вілла Кастелло та інші).

ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО

Медальєрне мистецтво

Мистецтво виготовлення монет і медалей, яке занепало в Середні віки, знову відродилося в епоху Ренесансу. У цьому виді творчої діяльності було задіяно велику кількість ювелірів, художників і скульпторів. В Італії спостерігалось активне формування медальєрних центрів, зазвичай навколо князівських дворів — у папському Римі, в Неаполі, Пармі, Мантуї, Венеції тощо. Медальєрне мистецтво цього періоду мало яскраво виражений аристократичний характер.

Уважно розгляньте медалі епохи Ренесансу. Розкажіть про свої враження від цього виду декоративного мистецтва.

Н. Фьорентіно. Лицьовий бік медалі на честь Джованни Торнабуоні. XV ст.

Невідомий майстер. Лицьовий бік медалі на честь Козімо Медічі. XV ст.

Б. Челліні. Лицьовий бік медалі на честь папи римського Климента VII. XVI ст.

Кераміка

В епоху Ренесансу італійська кераміка здійснила стрімкий перехід від стадії грубого середньовічного ремесла до високопрофесійного мистецтва розписної майоліки.

Майо́ліка — різновид кераміки, що виготовляється з випаленої глини з використанням розписної глазурі.

Популярними керамічними центрами, вироби яких вирізнялися індивідуальними формами та декором, стали Флоренція, Сієна, Урбіно, Дерута, Савона та ін. У цих містах виготовляли побутовий і високохудожній парадний посуд, весільний посуд з умовними портретами наречених тощо. У розписах переважали сюжетні сцени, східні орнаменти, італійські герби та рослинні візерунки.

Глечик із зображенням музиканта. 1536 р. Фаєнца

Б. Паліссі. Глечик з носиком і ручкою. Кін. XV ст.

МОДА РЕНЕСАНСУ

Ренесансна мода, пов'язана з усебічним розвитком людини й усвідомленням нею своєї індивідуальності, зародилася в Італії. Жінки носили сукні двох видів: спідню з довгими вузькими рукавами і верхню, схожу на халат. Спідниці мали широкі симетричні складки й були доволі об'ємними. Елементами декору слугували різні види шнурувань, дорогі тканини, узори на рукавах, вишивка, коштовності тощо.

Тіціан. «Портрет доньки Тіціана Лавінії». Бл. 1560 р.

У перукарському мистецтві домінували витонченість і вишуканість. Зачіски різних видів поєднувалися з крутою завивкою на папільйотки. В якості прикрас використовували перли, вуалі, стрічки, квіти тощо.

У чоловічій моді епохи Ренесансу панували короткі костюми з античною тунікою та облягаючі штани, пошиті з кольорової тканини. Сорочка найчастіше була з тонкого білого полотна довжиною до середини стегон; її носили заправленою у штани. Чоловічий плащ спадав із плечей до самої землі, мав ушиті рукави й широкий комір.

А. Бонвічіно. «Портрет джентльмена». 1526 р.

Уважно розгляньте маски комедії дель арте. Спробуйте самостійно створити ескіз маски до відповідного образу. Вдома ви зможете продовжити роботу над маскою в техніці пап'є-маше.

- Поділіться своїми враженнями від уроку.
- Які особливості притаманні музичному мистецтву Ренесансу?
- Чим характеризується театральне мистецтво цієї епохи?
- Що вам відомо про декоративне мистецтво Ренесансу?
- Розкажіть про моду епохи Відродження.

Доповніть ваше електронне портфоліо світлинами творів декоративного мистецтва та ландшафтної архітектури епохи Ренесансу (у форматі *.jpg). Також можна додати фрагменти музичних творів, створених у цю добу (у форматі mp3 або як відеофайли), ілюстрації до театральних спектаклів тощо.

§ 15. ВІТЧИЗНЯНІ АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ ЕПОХИ РЕНЕСАНСУ

Ренесанс в українській культурі став наслідком складного й тривалого процесу взаємодії вітчизняної та європейської культур. Він мав своєрідний характер і як історичний етап хронологічно не збігався з європейським. Українське ренесансне мистецтво відобразило в собі всю складність тогочасного суспільного життя, у ньому втілились високі гуманістичні ідеали та віра в людину.

Вплив містобудівної та архітектурної практики європейського Відродження позначився на українських землях уже на початку XVI ст. Оскільки архітектура як вид мистецької творчості відігравала визначальну роль у розвитку культури того часу, саме в ній найшвидше та найяскравіше проявилися нові тенденції, пов'язані з діяльністю приїжджих європейських будівничих (в основному — італійців: Петра Барбона, Петра Італійця, Павла Римлянина та ін.). Кращі умови для цього склалися в західноукраїнських землях, де відбудовували старі та закладали нові міста, основою яких часто були магнатські фортеці: Броди, Жовква, Бережани, Тернопіль та інші. Регулярне планування відповідно до ренесансних вимог характерне насамперед для Львова і Кам'янця-Подільського.

Архітектурні пам'ятки України цієї доби можна поділити на такі групи: оборонні та міські споруди, споруди-замки, церковні будівлі.

Містобудівельна справа найкраще розвивалася на територіях давніх історичних міст. Прикладом можуть бути фортифікаційні споруди, розташовані в м. Броди на Львівщині, які активно оновлювалися в другій половині XVI ст.

Г. де Боплан.
Палац Потоцьких
на подвір'ї Бродівського замку.
1630–1635 рр. Львівщина

На другу половину XVI — першу половину XVII ст. припадає період бурхливого **будівництва укріплених замків** та **реконструкції старих фортець**. До найяскравіших зразків належить замок у м. Жовква (Львівська область), зведений як оборонна споруда у стилі ренесанс на замовлення польського державного та військового діяча С. Жолкевського.

П. Щасливий та ін. Замок у Жовкві. 1594–1606 рр. Львівщина

У Львові в цей час було проведено значну роботу з **відновлення міських фортифікацій**, у ході якої збудовано Порохову вежу та Міський арсенал.

У другій половині XVI — першій половині XVII ст. значного поширення набуло **світське муроване будівництво** в містах. Тут на перший план виступає Львів з його ренесансною забудовою Ринкової площі.

Порохова вежа. 1554–1556 рр. Львів

Чорна кам'яниця. Кін. XVI ст. Львів

***Чорна кам'яниця** — житловий будинок на площі Ринок у Львові, унікальна пам'ятка ренесансної архітектури. На думку багатьох дослідників, споруду будували відомі італійські зодчі Петро Барбон і Павло Римлянин. Тоді кам'яниця була двоповерховою. Через кілька років за проектом архітектора Петра Красовського добудували третій поверх, а четвертий з'явився вже у XIX ст.*

Фасад і пілястри будівлі були вкриті тесаним білим каменем. Існують різні версії, чому з часом камінь почорнів, але жодна з них досі не підтверджена.

Розгляньте зображення Підгорецького замку, побудованого в стилі ренесанс. Які риси, притаманні архітектурі того часу, ви можете виділити? Обґрунтуйте свою думку.

А. дель Аква. Підгорецький замок. 1635–1640 рр. Львівщина

Ансамбль Успенської церкви з каплицею Трьох Святителів і вежею Корнякта. Кін. XVI–поч. XVII ст. Львів

Справжньою перлиною ренесансної архітектури на українських теренах є чудово збережений ансамбль **Успенської церкви з каплицею Трьох Святителів і вежею Корнякта** у Львові. Спорудження цього величного комплексу тривало впродовж 1591—1629 років. Проект церкви Успіння Пресвятої Богородиці розробив знаний будівничий Павло Римлянин. До зведення храму також долучилися Войцех Капінос та Амвросій Прихильний. Вежу Корнякта споруджували як дзвіницю Успенської церкви під керівництвом того ж таки Павла Римлянина і Петра Барбона, а каплиця Трьох Святителів побудована, найімовірніше, за проектом відомого львівського архітектора Петра Красовського.

*В архітектурі **Успенської церкви** гармонійно поєднано традиції італійського ренесансного будівництва та власне українського зодчества. Ренесансний стиль простежується в типі споруди (тринавна базиліка) й архітектурному декорі, а українські тенденції — в купольному завершенні.*

Церква має багато цінних пам'яток мистецтва: ікони вівтаря XVII ст., срібний хрест, виготовлений львівським майстром Андрієм Касяновичем, бронзові свічники роботи гданських майстрів XVII ст. тощо.

***Вежа Корнякта** — пам'ятка архітектури національного значення, побудована на кошти львівського купця грецького походження К. Корнякта, від імені якого й походить її назва. Вежа-дзвіниця, квадратна у плані, споруджена з ламаного каменю. По вертикалі фасади прикрашені пілястрами з червоними видовженими арочними нішами та невеликими віконними прорізами. Висота ярусів поступово зменшується, а ретельно вивірені пропорційні співвідношення надають дзвіниці стрункості та витонченості. Загальна висота вежі 65 метрів.*

Ще одна знаменита історико-архітектурна пам'ятка Львова — **комплекс костелу Святого Андрія і монастиря бернардинів**. Автором проекту костелу вважають Павла Римлянина, а після його смерті будівництво продовжили Амвросій Прихильний та Андрій Бемер. Саме тому цій споруді з чітко вираженими рисами італійського ренесансу притаманні ознаки інших архітектурних стилів.

Фасад храму прикрашають статуї святих, яким поклонялися ченці бернардинського ордену; у нішах другого ярусу — скульптурні зображення Богоматері й апостолів Петра та Андрія. Частина дерев'яних вівтарів, виготовлених на початку XVII ст., збереглася донині.

Костел Св. Андрія Первозванного і монастир бернардинів. Поч. XVII ст. Львів

Попри поширення новітніх досягнень європейського оборонного будівництва в Україні зберігалося й традиційне **дерев'яне зодчество**.

Церква Святого Юра *в Дрогобичі внесена до Списку світової спадщини ЮНЕСКО як одна з найкраще збережених пам'яток галицької дерев'яної архітектури кінця XV — початку XVI ст. Найбільшою цінністю храму є повністю збережений іконостас та розписи XVII ст., виконані народним маляром Стефаном Медицьким.*

Церква Св. Юра.
Кін. XV–поч. XVI ст. Дрогобич

Декілька споруд ренесансної архітектури збереглися в невеликих містах і селах: костел Святого Лаврентія в Жовкві (Львівщина), церква Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі коло Галича (Івано-Франківщина) та ін.

Вплив ренесансного стилю простежується і в українському **декоративному мистецтві XVI ст.**, зокрема в різьбі по дереву, що широко застосовувалась в архітектоніці іконостасів (церква Св. Параскеви П'ятниці у Львові, церква Святого Духа в Рогатині, Спасо-Преображенський собор у Путивлі тощо).

Шедевром архітектурно-декоративного різьблення доби Ренесансу є портал каплиці Трьох Святителів у Львові.

Пригадайте пісню та заспівайте її усім класом під фонограмний супровід.

ГОСПОДИ, ПОМИЛУЙ НАС

Слова і музика Тараса Петриненка

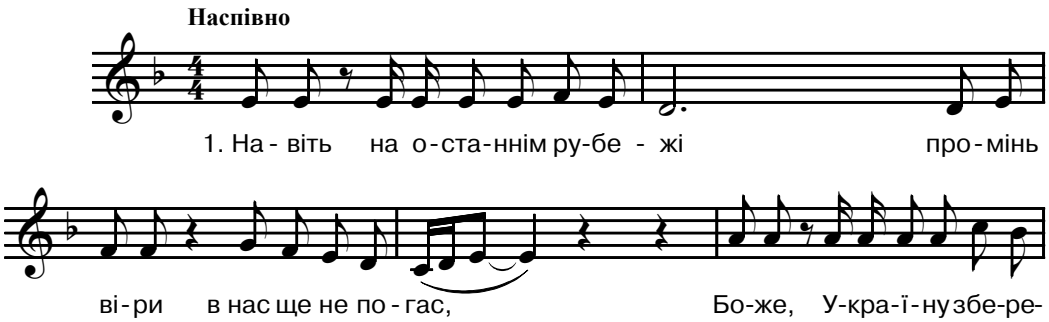

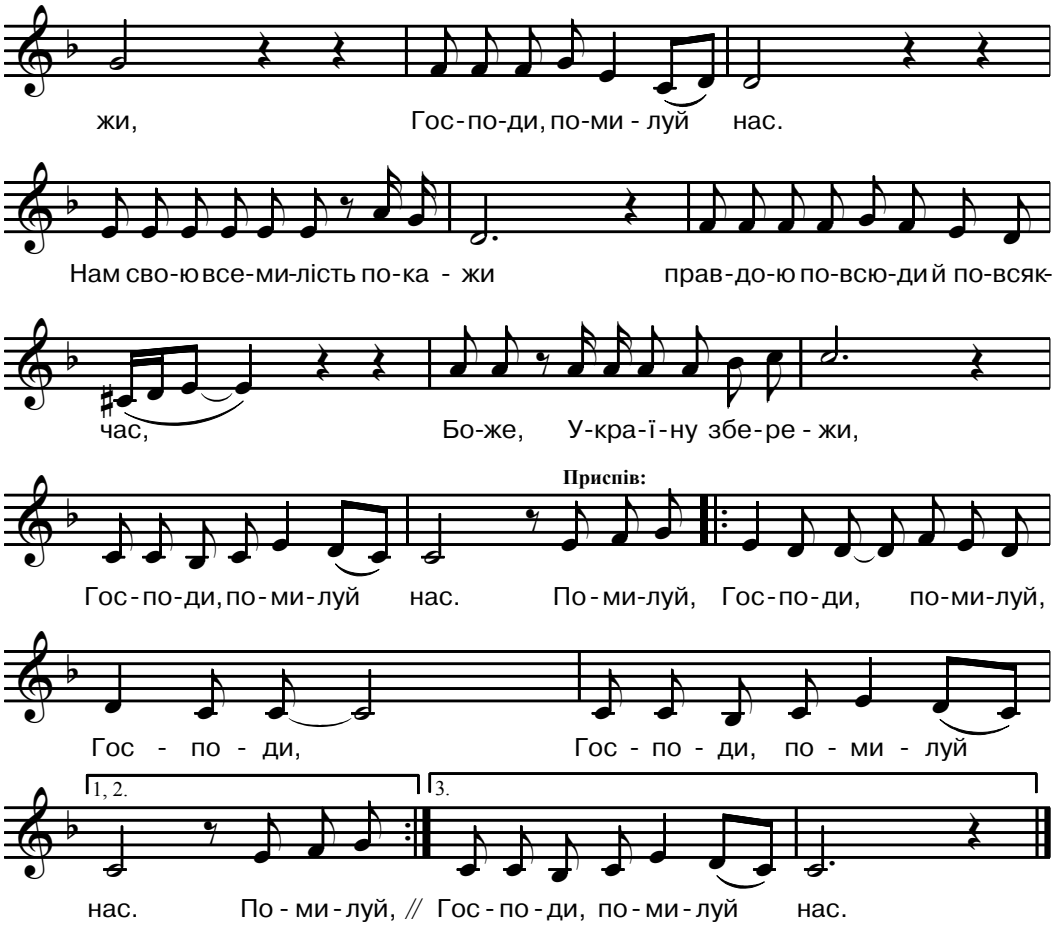

1. Навіть на останнім рубежі
Промінь віри в нас ще не погас,
Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас.
Нам свою всемилість покажи
Правдою повсюди й повсякчас,
Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас.

Приспів:

Помилуй, Господи,
Помилуй, Господи,
Господи, помилуй нас.

Двічі

2. В наших грудях кулі і ножі,
Нас розп'ято й знищено не раз,
Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас.
І з колін піднятись поможи,
І благослови у добрий час.
Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас.
Приспів.

3. Наші душі нидіють в іржі,
Але промінь віри не погас,
Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас.
Грішні діти — діти не чужі,
Отче наш, почуй їх щирий глас,
Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас.
Приспів.

Створіть композицію, центром якої буде український храм епохи Ренесансу, що найбільше вам сподобався. Техніка виконання — акварель. Влаштуйте виставку ваших робіт у класі.

- Розкажіть про особливості української культури епохи Ренесансу.
- Як розвивалась архітектура цієї доби?
- На які групи поділяють архітектурні пам'ятки України XVII—XVII ст.? Наведіть приклади.
- Назвіть імена зодчих, які зводили шедеври ренесансної архітектури на українських землях.
- Розкажіть про архітектурні споруди епохи Ренесансу, які вас найбільше вразили.

Продовжте роботу над колективним проектом «Архітектура мого краю». Доповніть проект ілюстраціями та інформацією про ренесансні архітектурні пам'ятки вашого населеного пункту (району, області).

§ 16. МИСТЕЦТВО В КУЛЬТУРІ МИНУЛОГО

Віртуальна мандрівка до музеїв світу

Галереї Google art Project запрошують вас в онлайн-тур найбільшими музеями світу, в яких представлені сотні виставкових залів. Користуючись панорамним відео, що оснащене технологією 3D, за допомогою функції Street View ви матимете можливість «прогулятися» музейними галереями. Наша подорож відбудеться за обраним вами маршрутом — до музейних залів, у яких експонуються шедеври античного, візантійського, романського і готичного мистецтва, а також мистецтва епохи Ренесансу (за електронною адресою: https://www.google.com/culturalinstitute/project/art-project).

Розгляньте ілюстрації. Пригадайте назви скульптурних творів та визначте стилі, до яких вони належать.

Розгляньте зображення споруд і виконайте завдання.

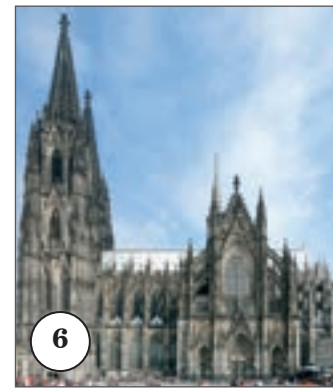

1. Назвіть кожну споруду та стиль, до якого вона належить.
2. Перелічіть художні засоби, які допомогли вам розпізнати ці будівлі.
3. Коротко охарактеризуйте особливості, притаманні архітектурі кожного стилю.
4. Виділіть спільні та відмінні риси в архітектурному мистецтві минулого.

Розгляньте ілюстрації. Пригадайте назви зображених шедеврів живопису і виконайте завдання.

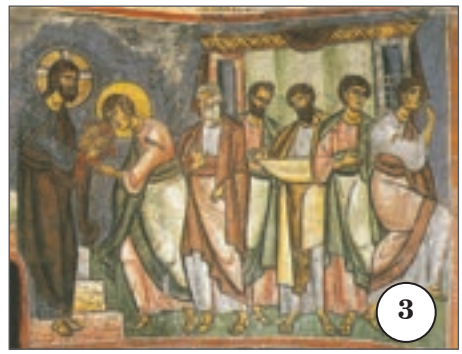

1. Визначте, до яких стилів мистецтва належать представлені твори.
2. Назвіть характерні стильові ознаки, які допомогли вам розпізнати кожен твір.
3. Коротко охарактеризуйте живописне мистецтво минулого, опираючись на подані зразки.
4. Виділіть спільні та відмінні риси у засобах виразності живопису кожного стилю.

Пригадайте, які мистецькі стилі та напрями ви вивчали впродовж першого семестру і які особливості притаманні кожному з них.

Перевірте свої знання за допомогою тестів різного ступеня складності. Оберіть завдання, позначені певним кольором, і оцініть себе: за кожну правильну відповідь на завдання червоного кольору — 4 бали, завдання зеленого кольору — 3 бали, жовтого кольору — 2 бали. Таким чином, максимальна кількість балів за завдання будь-якого рівня — 12 балів.

	Стиль декоративного мистецтва античності, для якого характерні запозичені з Близького Сходу мотиви із зображенням грифів, сфінксів та левів, відомий як:	а) чорнофігурний б) орієнталізуючий в) геометричний
	«Золотий вівтар» собору Святого Марка, виготовлений в техніці перегородчастої емалі, є шедевром:	а) романського стилю б) готичного стилю в) візантійського стилю
	Компактна, симетрична культова споруда, яка в плані могла бути кругла, квадратна, гранчаста, хрещата, — це:	а) базиліка б) хрестово-купольний храм в) центрична церква
	Архітектурний ордер, який вирізнявся простими і строгими формами, отримав назву:	а) доричний б) іонічний в) коринфський
	Художній стиль, що панував у Європі (переважно Західній) в XI—XII ст. і найповніше виявив себе в архітектурі, отримав назву:	а) античний б) готичний в) романський
	Ідеали гуманізму та відродження традицій давньогрецької і давньоримської культури є характерними рисами мистецтва:	а) готики б) античності в) Ренесансу
	Комедія масок з елементами фарсу та пародії — це:	а) наукова комедія б) комедія дель арте в) містерія

	Стиль, який представляє мистецтво Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, — це:	а) ренесанс б) античність в) готика
	Гостроверхі споруди зі стрілчастими склепіннями, великою кількістю кам'яного різьблення і скульптурних прикрас характерні для архітектури:	а) епохи Ренесансу б) доби античності в) готичного періоду
	Новий вид художньої творчості, який набув значного поширення в готичному мистецтві та зайняв у соборах місце фресок, — це:	а) книжкова мініатюра б) вітраж в) мозаїка
	Зображення або візерунок, виконані з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців тощо, — це:	а) мозаїка б) енкаустика в) вітраж
	Трубадури, які оспівували кохання до чарівної дами, земні радощі, героїку хрестових походів, популяризували світську музику в епоху:	а) готики б) античності в) Ренесансу
	Техніку сфумато ввів в ужиток і використовував у своїх творах:	а) Мікеланджело б) Рафаель в) Леонардо да Вінчі

Напишіть есе, коротко охарактеризувавши декоративно-прикладне, музичне, театральне мистецтво чи моду того стилю, який вам сподобався найбільше. Також ви можете викласти свої міркування про розвиток мистецтва певної епохи на теренах України.

§ 17. СТИЛЬ БАРОКО

Наприкінці XVI ст. спочатку в Італії, а потім і в інших країнах Європи розпочав формуватися **стиль бароко**, що виражав нову концепцію природи та світу, взаємин між людьми і ролі мистецтва в суспільстві.

Бароко виникло на хвилі кризи гуманізму й зародження **маньєризму** (художньої течії в мистецтві, що відзначалася манірністю, примхливістю, зловживанням певними прийомами). Великого значення в цей час набули церемоніали, етикет, ушляхетнення способу життя й зовнішнього вигляду людини.

Основні риси мистецтва бароко:

- парадність, урочистість, пишність та видовищність;
- складність композиції та яскравість кольорів;
- динамічність і емоційна виразність;
- прагнення до синтезу мистецтв.

У стилі бароко творила ціла плеяда талановитих митців: архітекторів (Л. Берніні, Ф. Борроміні в Італії, Ф.Б. Растреллі в Росії), скульпторів (Л. Берніні в Італії), живописців (М. да Караваджо в Італії, П.П. Рубенс, А. ван Дейк у Фландрії) та композиторів (Дж. Фрескобальді в Італії, Д. Букстехуде, Й.С. Бах, Ґ.Ф. Гендель у Німеччині).

ДОСЯГНЕННЯ СТИЛЮ БАРОКО В МИСТЕЦТВІ

Архітектура:
асиметрія конструкцій,
контрастність об'ємів,
вигадливість декору,
ефекти світлотіні та кольору

Живопис і скульптура:
декоративність композиції,
театральність образів,
динамізм поз,
парадність

Музичне мистецтво:
гомофонно-гармонічний склад,
тональна система

Баро́ко (буквально — *перлина неправильної форми*) — стиль у європейському мистецтві кінця XVI—XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню і характеризувався примхливістю форм і декоративною пишністю.

АРХІТЕКТУРА

Архітектура бароко вирізняється просторовим розмахом, плавністю та складним поєднанням криволінійних форм, багатством скульптурного декору, характерними деталями якого є теламон (атлант), каріатида (статуя одягненої жінки) і маскарон (скульптурна прикраса у формі голови людини, тварини чи фантастичної істоти). Часто зустрічаються розгорнуті колонади, пілястри; колони замінюються чотиригранною опорою. Куполи набувають складних форм, стають багатоярусними.

Бароковим будівлям притаманні великомасштабні стелі, вкриті фресками, продумане використання світла або контрастів світла і тіні, численні орнаменти (рельєфи з дерева (часто позолочені), гіпсу або штукатурки, штучного мармуру тощо). Зовнішні фасади часто мали ефектні центральні виступи. Значного поширення в цей час набули архітектурні ансамблі та садово-паркові споруди.

Архітектурні шедеври бароко

Церква Сан-Карло алле Кваттро Фонтане — еталон химерної барокової криволінійності.

*Храм спроектований і побудований у Римі одним із найекстравагантніших майстрів бароко — **Франческо Борроміні**. Велике враження на тогочасних архітекторів справив хвилястий фасад церкви. Він розбитий на два яруси величним карнизом і прикрашений щільно розташованими колонами та нішами. Ніші нижнього ярусу декоровані скульптурами; верхні — порожні.*

Ф. Борроміні. Фасад церкви Сан-Карло алле Кваттро Фонтане. XVII ст. Рим

Лоренцо Берніні — один із найталановитіших архітекторів та скульпторів бароко. У його творах яскраво втілилися головні принципи цього стилю: підвищена емоційність, театральність, активна протидія простору і масі.

Л. Берніні тривалий час виконував роботи для собору Святого Петра. Він створив монументальні статуї святих і папські надгробки, але найбільше творіння майстра — площа перед собором.

Простір перед храмом архітектор перетворив на ансамбль із двох площ: перша, у формі трапеції, обрамлена галереями, що відходять від собору; друга, овальної форми, обернена до міста й оформлена двома колонадами. У симетричних точках цього овалу розміщені фонтани, а між ними — обеліск, який є своєрідним орієнтиром величезної площі.

XVII—XVIII ст. — час бурхливого будівництва палаців та замків, значна частина яких збереглася до наших днів.

Л. Берніні. Площа Святого Петра. 1656–1667 рр. Ватикан

Й.Б. Фішер фон Ерлах. Палац Шенбрунн. 1696–1713 рр. Відень, Австрія

Віденський **палац Шенбрунн** був в основному літньою резиденцією імператорської родини Габсбургів. Це одна з найвизначніших архітектурних споруд австрійського бароко (архітектор — **Йоганн Бернгард Фішер фон Ерлах**). Окрім власне палацу, до комплексу Шенбрунн входить французький парк, прикрашений численними скульптурами міфологічних персонажів і увінчаний біля підніжжя пагорба фонтаном Нептуна.

Розгляньте зображення величних палаців. Які характерні риси барокової архітектури ви помітили? Поділіться своїми враженнями від цих споруд.

А. Бареллі. Палац Німфенбург. 1664–1675 рр. Мюнхен, Німеччина

Ж.Ф. Людовісі. Національний палац Мафра. 1717–1730 рр. Португалія

А. Спецца, Дж. П'єроні. Валдштейнський палац. 1624–1630 рр. Прага, Чехія

Палацово-паркові комплекси

Однією з характерних рис барокової архітектури є палацово-паркові комплекси.

Палацово-парковий комплекс — цілісна архітектурна композиція, в якій гармонійно поєднано будівлі, садово-паркові споруди та зелені насадження. У таких комплексах використовують рельєф, рослинність та інші природні елементи як основні компоненти при створенні певних художніх образів.

Дрезденський Цвінґер — історичне місце в Дрездені, ансамбль із чотирьох будівель. Назва походить від його розташування — у середні віки «цвінґером» називали частину фортеці між зовнішньою і внутрішньою фортечними стінами.

Перший варіант Дрезденського Цвінґера був створений саме між фортечними мурами міста. Цвінґер — це майже квадратний двір розмірами 106 на 107 метрів, оточений з трьох боків двоповерховими павільйонами, які з'єднані галереями із засклениими арками.

Перлиною комплексу є фонтани, зокрема Німфенбад (Купальня німф). Серед численних скульптур увагу привертає фігура Геракла, який підтримує земну кулю.

Зараз у Цвінґері розташовані унікальні музеї, серед яких і всесвітньовідома Дрезденська картинна галерея.

М. Пьоппельман, Ґ. Земпер.
Дрезденський Цвінґер.
Поч. XVIII–серед. XIX ст. Німеччина

Гет-Лоо — найбільший серед палацово-паркових ансамблів Нідерландів, побудований у стилі стриманого голландського бароко кінця XVII ст.

Я. Ромейн, Д. Моро.
Мереживний партер у саду Гет-Лоо.
Кін. XVII ст. Апелдорн, Нідерланди

Ансамбль мав чітку осьову побудову, яку використовували ще з часів італійського Відродження. Вісь симетрії проходила через середину палацу і продовжувалась у регулярному парку за ним. Друга тераса була більш парадною. Її прикрашали три фонтани і вісім мережевних партерів.

Перегляньте презентацію «У світі архітектури. Стиль бароко». Під час перегляду зверніть увагу на особливості барокових споруд. За бажанням створіть начерк фрагмента барокового палацу. Техніка виконання — олівець або пастель.

- Розкажіть про основні риси стилю бароко в мистецтві.
- Назвіть характерні ознаки барокових споруд.
- Чим архітектура бароко відрізняється від архітектури епохи Відродження?
- Розкажіть про особливості барокових палаців.

Створіть із паперу колективний макет палацу в стилі бароко. Для цього вам знадобляться ножиці, папір, клей ПВА та картон, на якому буде розташована майбутня робота.

Уважно розгляньте зразок барокового палацу. Зверніть увагу на розмір та форму фасаду, арок, даху та вікон. Виготовте частини споруди окремо, а потім за допомогою клею з'єднайте деталі. Не забудьте про оформлення палацового двору — клумби, фонтани, статуї. Така робота є клопіткою та може зайняти декілька тижнів.

Презентуйте макет палацу на уроці узагальнення знань. Озвучте показ музикою А. Вівальді або Й.С. Баха.

Доповніть ваше електронне портфоліо ілюстраціями шедеврів барокової архітектури.

§ 18. МИСТЕЦТВО БАРОКО

Мистецтву бароко був притаманний глибокий драматизм, що особливо яскраво проявився у живописі та скульптурі.

ЖИВОПИС

У XVII ст. Італія, як і раніше, відігравала провідну роль у формуванні нових художніх ідей та прийомів. Тож не дивно, що саме тут склалося декілька течій живопису.

Прихильники **величної манери**, пов'язаної з історичними, міфологічними чи біблійними сюжетами, прославляли католицьких святих, римських пап, давньоримських імператорів і тогочасних володарів, зображуючи їх у парадних позах, вічно молодими, сповненими здоров'я і бадьорості.

Демократична манера простежується в творах М. да Караваджо та його послідовників (караваджистів), які не боялися показувати слабкість і суперечливість людської натури засобами живописної мови.

Сучасні дослідники виокремили групу **художників реальності** — живописців періоду бароко, які не дотримувалися величної манери та не були прихильниками караваджизму. До них відносяться Е. Кейль, П. Белотті, Дж. Черуті та інші.

Живопис бароко відзначається декоративно-театральними композиціями, майстерною розробкою колориту й ефектів освітлення, складними ракурсами, підкресленою парадністю.

Основні види та жанри: розписи (фрески) в церквах і палацах, вівтарний живопис; сюжетна картина, портрет.

Найвідоміші художники: М. да Караваджо (Італія), Ель Греко, Хосе де Рібера, Д. Веласкес (Іспанія), П.П. Рубенс, А. ван Дейк (Фландрія), Ф. Гале, Рембрандт ван Рейн (Голландія) та ін.

Мікеланджело да Караваджо — італійський художник періоду раннього бароко, засновник європейського реалістичного живопису XVII ст. Творча манера митця ґрунтувалася на різких контрастах світла й тіні, виразній простоті жестів, майстерній передачі об'ємів, насиченості колориту — прийомах, що дозволяли досягти максимального драматизму композицій. На стиль Караваджо з його ідеалами демократизму й точно вивіреними світловими рішеннями почала орієнтуватися ціла плеяда художників не лише в Італії, а й за її межами.

М. да Караваджо.
«Прикликання апостола Матвія».
1599–1600 рр.

*На картині Караваджо «**Прикликання апостола Матвія**» зліва у потоці світла зображено групу людей, зайнятих підрахунком грошей, серед яких є і збирач податків та митник Матвій. Справа в тіні у супроводі апостола Петра з'являється Христос, жестом наказуючи Матвію йти за Ним. Обличчя Матвія повернене до Ісуса; він вказує на себе рукою, ніби запитуючи, чи справді його стосується заклик Христа. Ідейний зміст картини — людину в будь-який час може прикликати Господь для служіння Йому.*

Рембрандт ван Рейн — нідерландський художник доби бароко. Він писав портрети родичів, близьких та друзів, перетворюючи їх на психологічні етюди або жанрові картини. Євангельські сюжети митець часто трактував як сцени з життя народу. Улюбленим засобом моделювання образів стало застосування ефектів світлотіні — її нюансів та контрастів, за допомогою яких живописець досягав зримої матеріалізації зображеного та спрямовував увагу глядача на найголовніше в композиції. Стримана золотаво-червона гама, лаконічний малюнок і гра світла й тіні надавали творам Рембрандта особливої емоційної виразності.

*Картина «**Повернення блудного сина**» завершує творчий шлях Рембрандта. До цього сюжету він неодноразово звертався раніше у своїх графічних роботах. На полотні зображено фінальний епізод євангельської притчі, коли змучений син повертається додому після довгих років поневірянь. У цьому творі художник виразив усепрощаючу любов і силу покаяння, близькість двох рідних людей.*

Рембрандт. «Повернення блудного сина». 1668–1669 рр.

Пітер Пауль Рубенс — фламандський художник, один із найвизначніших представників доби бароко. У його творчості проявилися всі характерні риси живопису Фландрії: героїзм образів, широкий розмах композиції, звеличення сили та мужності людини, оспівування багатства і краси природи. Серед картин Рубенса — монументальні полотна, портрети, написані олією, та гравюри, які принесли митцеві світову славу.

*Рубенс плідно працював над великими, монументальними творами. Таким є вівтарний триптих «**Воздвиження хреста**», виконаний художником для антверпенського собору. У центрі композиції зображений розіп'ятий Христос. Мускулисті фігури катів із зусиллям піднімають хрест. Їхніх облич майже не видно, а напружені м'язи тіл, сталеві лати і тьмяний одяг практично зливаються в суцільну масу. Картина пронизана глибоким драматизмом і справляє на глядача сильне емоційне враження.*

П.П. Рубенс. «Воздвиження хреста». Центральна частина триптиха. 1610–1611 рр.

Розгляньте репродукції картин, виконаних у величній манері італійського живопису, і дайте відповіді на запитання.

О. Рослін. «Портрет графа З.Г. Чернишова». 1770-ті роки

П. да Кортона. «Папа Урбан Восьмий». 1627 р.

К. Череза. «Святий Нарно». XVII ст.

1. Які спільні риси притаманні цим творам?
2. Що вам відомо про величну манеру живописного мистецтва?
3. Розкажіть про свої враження від представлених портретів.

СКУЛЬПТУРА

Характерними рисами скульптури бароко є:

- підкреслена театральність образів;
- динамізм поз, експресивність жестів;
- зображення певного моменту якоїсь дії;
- використання митцями комбінацій різних матеріалів.

«Аполлон і Дафна» — мармурова скульптура в стилі бароко італійського майстра Л. Берніні.

В основі композиції — сюжет із твору давньоримського поета Овідія «Метаморфози»: бог Аполлон переслідує німфу Дафну, яка прагне зберегти свою чистоту та цнотливість. У момент, коли Аполлон майже зловив свою жертву, сталося диво: боги перетворили Дафну на лаврове дерево.

Л. Берніні. «Аполлон і Дафна». 1622–1624 рр. Мармур

Розгляньте ілюстрації. Порівняйте засоби виразності зображених скульптурних творів та поділіться своїми враженнями.

Л. Берніні. «Екстаз святої Терези». 1645–1652 рр. Мармур

Г. Марсі. «Вогненні коні Аполлона». 1668–1675 рр. Мармур

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

Інтер'єр

Інтер'єр бароко став зовнішнім проявом внутрішнього прагнення людини до просторового розмаху, величі та пишноти.

І. Мічурін та ін.
Зал бароко Маріїнського палацу.
1750–1755 рр. Київ

Характерною рисою барокового інтер'єру було активне використання текстилю. З оксамиту, шовку, атласу, парчі виготовляли портьєри й оббивку меблів; такими ж дорогими тканинами затягували стіни. Стелі часто розписували, вкривали мозаїкою, прикрашали ліпниною. У художньому оформленні обов'язково враховували характер освітлення, колір і фактуру оздоблювальних матеріалів, серед яких особливо популярними були золото, срібло, мідь, слонова кістка, мармур, цінні породи дерева. Елементами декоративного наповнення слугували дзеркала, скульптурні та живописні твори, різноманітні вази й столові сервізи.

В умеблюванні використовували різьблені шафи, бюро, комоди, які теж мали криволінійні обриси й ніжки, оздоблені рельєфами із позолоченої бронзи. Необхідною умовою була наявність великої кількості м'яких меблів.

Художнє ткацтво

Виробництво гобеленів досягло високого розквіту в Південних Нідерландах. Фламандські сюжетні килими часто називали тканими фресками, бо вони теж прикрашали стіни. Гобелени можна було легко транспортувати, що сприяло їх широкому використанню для оздоблення соборів, каплиць, палаців і навіть вулиць під час свят.

Майстри художнього ткацтва створювали свої вироби за картоном (тобто нарисом на твердому папері), виконаним професійним художником. На килимах часто зображували біблійні сцени, персонажів античних міфів та літературних творів, тварин, пейзажі, герби шляхетних родин.

Гобелен «**Сім вільних мистецтв**» — типовий зразок килимарства доби фламандського бароко, картон для якого створив художник Корнеліс Схют.

К. Схют (картон). Гобелен «Сім вільних мистецтв». 1675 р.

Посуд

Стиль бароко відобразився і на предметах повсякденного вжитку. У цей час популярності набули келихи із золота та срібла, оздоблені коштовними каменями, мінералами й коралами, а також столові прибори з дорогоцінних металів.

Значно урізноманітнились форми посуду, переважно фаянсового та скляного; вперше почали застосовувати глибокі тарілки для перших страв. Особливо славився руанський і делфтський фаянс із синіми розписами на білому фоні.

К. Бетмюллер. Подвійний срібний келих. 1590 р.

Тарілка. Руанський фаянс. XVIII ст. Франція

Ваза. Делфтський фаянс. XVIII ст. Нідерланди

МОДА БАРОКО

У XVII—XVIII ст. законодавицею моди в Європі стала Франція, тому французькі модні тенденції швидко поширилися в інших країнах. У той час національні особливості костюма відійшли на задній план і збереглися лише в народному селянському одязі.

Притаманні стилю бароко манірність, пишність, пристрасть до великої кількості прикрас відобразилися і в манері одягатися.

Чоловіки носили широкі штани-кюлоти, які зав'язувалися під колінами на банти, товсті вовняні панчохи, великі черевики з квадратними носами та великими пряжками, а також високі ботфорти. Поверх сорочки з великим коміром одягали каптан, зверху — камзол без рукавів. Ідеалом чоловіка був французький король Людовік XIV.

Н. де Ларжильєр.
«Портрет Людовіка XIV з сім'єю».
Бл. 1710 р.

Жіночий одяг вирізнявся великою кількістю рюш, бахроми, вишивки, оборок, стрічок. Кравці комбінували шовк, оксамит, парчу, тафту, газову тканину різних відтінків, поєднуючи квіткові мотиви зі східними орнаментами. Наприкінці XVII ст. в моду увійшли незвичні в той час смужка і клітинка.

У період бароко в моді були великі сережки, намисто на оголеній лінії декольте, парасольки, муфти, віяла, тростини, перуки тощо.

- Які види та жанри живопису переважали в мистецтві бароко?
- Перелічіть імена художників, які творили в період бароко, та на́зви їхніх творів.
- Які особливості барокової скульптури вам запам'яталися найбільше?
- Що було характерним для декоративно-ужиткового мистецтва бароко?
- Розкажіть про модні тенденції стилю бароко.

Створіть ескіз костюма або умеблювання вітальні в стилі бароко (на вибір).

Доповніть ваше електронне портфоліо ілюстраціями шедеврів живопису, скульптури та декоративного мистецтва цієї доби.

§ 19. МУЗИЧНЕ І ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО БАРОКО

БАРОКОВА МУЗИКА

У добу бароко поряд з іншими видами мистецтва бурхливо розвивалася музика. У музичному мисленні відбувся знаменний перелом: поліфонічне багатоголосся змінилося гомофонно-гармонічним складом, що зумовило розквіт мистецтва імпровізації, вершинами якого зазвичай вважають творчість Й.С. Баха і Ґ.Ф. Генделя.

Зміни торкнулися й уявлень про церковну музику, з допомогою якої композитори прагнули не стільки відвернути людину від земних пристрастей, скільки розкрити складність її душевних переживань. З'явилися твори, написані на релігійні тексти, але не призначені для обов'язкового виконання в церкві: **кантата** й **ораторія**. Зросло значення **світської музики**: вона звучала при дворі, в салонах аристократів, у громадських театрах.

В інструментальній музиці теж зародилися нові жанри, наприклад, **інструментальний концерт**. Скрипка, клавесин, орган поступово перетворилися на сольні інструменти. Музика, написана для них, давала можливість проявити талант не тільки композитору, а й виконавцю.

Композитори XVII—XVIII ст. зазвичай не лише писали музику, а й віртуозно грали на інструментах та займалися педагогічною діяльністю.

Серед відомих творців барокової музики виділяють Й.С. Баха, Ґ.Ф. Генделя, А. Вівальді, А. Скарлатті, К. Монтеверді, Р. Кайзера, Ж.-Б. Люллі, А. Кореллі, Г. Перселла, Д. Букстехуде та інших.

? Розгляньте схему. Опираючись на неї, поясніть стильові особливості музичного мистецтва того часу.

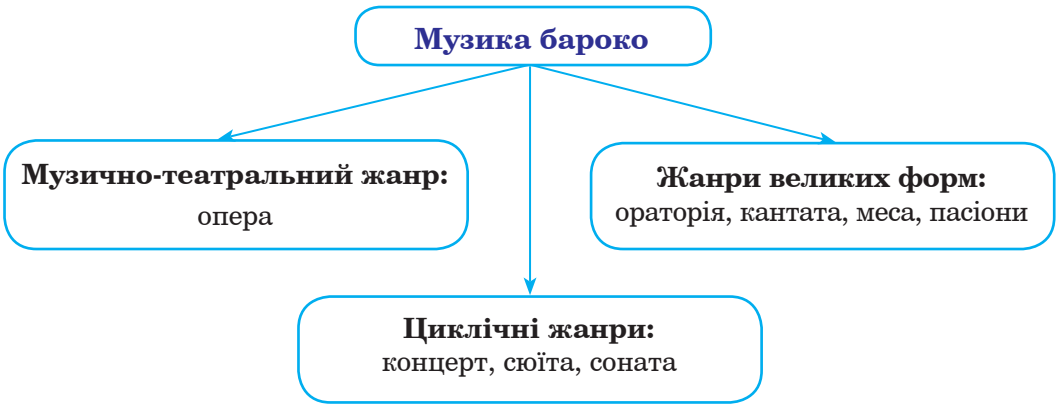

Основним музичним інструментом доби бароко в духовній та камерній світській музиці став орган. Значного поширення також набули клавесин, лютня, барокова гітара, колісна ліра, віола, барокова скрипка, віолончель, контрабас, а також дерев'яні духові інструменти: флейта, кларнет, гобой, фагот.

Розгляньте репродукції картин, написаних у XVII ст. Які музичні інструменти на них зображені? З'ясуйте, до якого типу інструментів вони відносяться.

Н. Турньє. «Концерт». 1630–1635 рр.

Лоран ле Ла Гір. «Алегорія музики». 1649 р.

А. Боссе. «Музиканти». 1635 р.

Я. Вермеєр. «Жінка за клавесином». 1670–1672 рр.

Добу бароко в музиці умовно розділяють на **три періоди**:

- **раннє бароко** починається від появи жанру опери; цьому періоду властиве становлення барокових жанрів і поступовий перехід від модальної гармонії до тональної;
- **зріле бароко** вирізняється широким розповсюдженням нового стилю в музиці і розгалуженням музичних жанрів;
- **пізнє бароко** характеризується остаточним утвердженням тональної системи.

Творчість композиторів бароко

Серед світських музичних жанрів раннього бароко провідне місце займає опера. Італійський композитор **Клаудіо Монтеверді**, видатний майстер мадригалів та мотетів, в опері став засновником речитативного стилю. Найвідоміша його опера «**Орфей**» (1607 р.) продемонструвала безліч прийомів і технік, які згодом почали асоціюватися з новою композиторською школою. У цій опері, наприклад, вперше з'явилася увертюра, а оркестрова музика не просто супроводжувала спів, а й сама розповідала про події, які відбувалися на сцені, та переживання персонажів.

Зріле бароко відрізняється від раннього поширенням нового стилю і музичних форм, особливо в опері. Француза **Жана-Батіста Люллі** вважають творцем ліричної трагедії. Його музична мова характеризується ясністю гармонії, енергійним ритмом, чіткістю членування форми, чистотою фактури.

Засновником римської скрипкової школи був **Арканджело Кореллі** — один із творців жанру кончерто гроссо (великого концерту). У такому концерті зазвичай брав участь ансамбль інструментів або оркестр, звучання якого чергувалося із сольними партіями.

В Англії найяскравішою фігурою зрілого бароко вважається **Генрі Перселл**, автор близько 800 творів різних жанрів, зокрема першої опери англійською мовою — «**Дідона і Еней**».

На своєму завершальному етапі музика бароко досягла високого розквіту. Цей період представлено творчістю багатьох славетних композиторів.

Особливий внесок у розвиток інструментального концерту і барокових сонат зробив **Антоніо Вівальді**. Він був відомим і як чудовий скрипаль-віртуоз. Продовжуючи традиції Кореллі, композитор працював у жанрі «великого концерту».

Ф.М. де ля Каве.
«Портрет А. Вівальді». 1723 р.

Перу А. Вівальді належать майже 90 опер («Роланд Несамовитий», «Нерон, який став Цезарем», «Олімпіада», «Грізельда», «Оракул в Мессенії» та ін.), ораторії («Мойсей, бог фараона», «Поклоніння волхвів» тощо), а також близько 500 концертів.

Концерти А. Вівальді складаються з трьох частин: перша і остання виконуються у швидкому темпі, а середня — в повільному. Більшість його концертів мають програму — назву або літературну основу.

Цикл «**Пори року**» (1725 р.) — один із ранніх зразків програмної оркестрової музики. Чотири концерти цього циклу — «Весна», «Літо», «Осінь» і «Зима» — барвисто змальовують картини природи. Вівальді вдалося передати в музиці спів птахів («Весна», перша частина), грозу («Літо», третя частина), дощ («Зима», друга частина). Віртуозність і технічна складність не відволікали слухача, а сприяли створенню вражаючих образів, які надовго залишалися в пам'яті.

Концертна творчість А. Вівальді стала яскравим утіленням інструментальної музики доби бароко.

Прослухайте уривок із циклу «Пори року» А. Вівальді. Уявіть себе режисером-сценаристом. Придумайте сюжет фільму, дія якого відбувається під цю музику. Розкажіть про свій задум друзям.

Б. Деннер.
«Портрет Ґ.Ф. Генделя».
Бл. 1728 р.

***Ґеорг Фрідріх Гендель** — відомий композитор німецького походження доби пізнього бароко. Його стиль вважається перехідним від барокового до класичного. Композитор розвинув жанр ораторії — в його творчості вона набула драматургічної цільності; започаткував інструментальні концерти просто неба, які іноді називають предтечею «популярної музики». За своє життя Гендель написав близько 45 опер, більше 30 ораторій, безліч церковних хоралів, органних концертів, а також ряд творів розважального характеру.*

Більшість ораторій Генделя створені за біблійними сюжетами, найвідоміші з них — «**Ізраїль в Єгипті**», «**Месія**», «**Самсон**» тощо. Ораторії композитора вражають силою звучання хору, віртуозним використанням поліфонії, м'якими і виразними мелодіями арій.

Популярність до Генделя як оперного композитора прийшла після постановки «Агриппіни» (1709 р.) у Венеції, а поставлена в Лондоні опера «Рінальдо» (1711 р.) зробила його одним із найвідоміших митців Європи, які працювали в цьому жанрі.

Е. Гаусманн. «Портрет Й.С. Баха». 1746 р.

Йоганн Себастьян Бах, *німецький композитор, органіст і скрипаль, узагальнив досягнення музичного мистецтва перехідного періоду від бароко до класицизму, а в майстерності поліфонії не мав собі рівних серед сучасників. Протягом життя Бах був найбільше відомий як першокласний органіст, викладач та композитор органної музики.*

Творча спадщина Й.С. Баха надзвичайно велика й охоплює понад тисячу вокально-драматичних та інструментальних композицій.

Вокально-драматична творчість Баха складається з близько трьохсот творів — кантат, хоралів, мотетів. Значною є органна і клавірна спадщина: прелюдії, токати, фуги, хоральні обробки. Оркестрова музика — ще одна грань творчості композитора. Він написав шість Бранденбурзьких концертів, клавірні, скрипкові концерти, твори для скрипки, віолончелі тощо.

Завітайте до органного залу й послухайте музику Й.С. Баха — хоральну прелюдію фа-мінор. З'ясуйте, які риси барокової музики притаманні цій композиції.

Розгляньте інтер'єр органного залу. Поміркуйте про синтез мистецтв у добу бароко.

Органний зал у колишньому костелі Св. Марії Магдалини. XVIII ст. Львів

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

У театрі бароко процвітали оперні вистави, що являли собою тісну інтеграцію різних видів мистецтва. У XVIII ст. сформувалися такі жанри, як **опера-серіа** (серйозна опера) та **опера-буффа** (комічна опера).

Справжнім шедевром того часу стала комедійна п'єса Мольєра «Тартюф», написана у 1664 році і поставлена майже всіма театрами світу.

У багатьох країнах було побудовано оперні театри. Першу будівлю такого театру спорудили у Венеції в 1637 році. Але іноді вистави влаштовували просто на територіях розкішних барокових парків та садів. Наприклад, сади Версалю у Франції були місцем не тільки для розваг придворних, але й для театральних постановок.

Театр бароко орієнтувався на масового глядача: мова стала простішою, зрозумілішою, а теми — близькими для широкого загалу. Використовуючи символіку, пишні костюми та ефектні декорації, актори й постановники спектаклю прагнули викликати емоції в тих, хто переглядає дію на сцені. У театрі бароко грали не тільки чоловіки, а й жінки, костюми яких були особливо яскравими, оздобленими пір'ям та блискітками.

Н. Ланкре.
«Танці біля фонтана».
1730–1735 рр.

- Назвіть характерні особливості музичного мистецтва бароко.
- Які музичні жанри досягли високого розвитку в цю добу? У творчості яких відомих композиторів вони проявилися?
- Яка музика, прослухана вами на уроці, справила на вас більше враження?
- Що було характерним для театру бароко?

Поповніть ваше електронне портфоліо музичними шедеврами бароко. За бажанням створіть власний диск під назвою «Музика бароко».

§ 20. СТИЛЬ РОКОКО

У XVIII ст. у Франції сформувався новий художній стиль — **рококо**. Його виникнення зумовила трансформація бароко, що втрачало на той час деякі характерні риси, а також поширення серед творчої інтелігенції та аристократії віянь скептицизму й вільнодумства. Рококо, на відміну від бароко, тяжіло до мініатюрних, невибагливих форм, уникало контрастів, прагнучи гармонійної колористики та елегійної тональності. Мистецтво цього стилю відзначається легкими, ніжними та витонченими формами.

Рококо́ (буквально — *декоративна раковина, мушля, рокайль*) — стиль у мистецтві XVIII століття, що обстоював культ грації, шляхетності, вишуканого естетизму.

У добу рококо високого розвитку досягли **декоративні ремесла**, зокрема ткацтво, ювелірство, кераміка, різьба по дереву, художня обробка металу.

Особливої популярності серед знаті набула **косметика** — білила, пудра, рум'яна, чорна фарба (сурма) для брів, мушки, які у великій кількості використовували як жінки, так і чоловіки.

У живописі рококо переважали зображення свят і театральних вистав, закоханих пар, міфологічних персонажів, штучних та природних пейзажів, сцен дозвілля шляхетних дам і кавалерів.

Ф. Хейман. «Мінлива молодість танцює під музику каліки». Бл. 1735 р.

Не втратив своїх позицій і портретний жанр. На картинах того часу люди підкреслено усміхнені, люб'язні, витончені, але досить часто це була маска, що приховувала справжні почуття та емоції.

Ф. Буше.
«Портрет мадам де Помпадур». 1756 р.

Характерні риси мистецтва рококо:

- вишуканість, елегантність, демонстративна розкіш;
- перевага асиметрії, декоративності, театралізації;
- занурення у світ мрій і фантазій.

МИСТЕЦТВО РОКОКО

Архітектура

асиметричність форм, декоративні ефекти, камерність приміщень, перевага пастельних кольорів

Скульптура

рельєфи, невеликі статуї для садів, парків та приміщень, фонтанні скульптури

Декоративне мистецтво

м'які меблі із заокругленими кутами, вишукана порцеляна, шовкові ширми, витончені дрібнички

АРХІТЕКТУРА

Стиль рококо не вніс в архітектуру нових конструктивних елементів, зате використовував старі, не обмежуючи себе жодними традиціями в прагненні досягти декоративної ефектності.

Більшість будівель того часу — це резиденції аристократії: багаті міські особняки і заміські палаци з міцними мурами. Кімнати часто мали криволінійні обриси і являли собою вишукані асиметричні композиції. У центрі зазвичай розміщувався не парадний зал, а невеликий ошатний салон. Стелі були порівняно низькі, натомість вікна достатньо високі й широкі. В оформленні фасадів та інтер'єрів переважали пастельні кольори: блакитний, зеленуватий, рожевий, перламутровий. Важливим елементом декору був граційний орнаментальний ритм. На території маєтків стало модним споруджувати китайські будиночки, затишні павільйони, гроти й альтанки.

Основні риси архітектури рококо:

- криволінійні обриси й асиметричні форми;
- центр будівлі — невеликий ошатний салон;
- низькі стелі й великі вікна;
- ажурні форми, складні орнаменти;
- перевага пастельних кольорів.

Характерним зразком архітектури рококо є королівська **резиденція Сан-Сусі**, побудована архітектором Г.В. фон Кнобельсдорфом у Потсдамі (Німеччина) для короля Фрідріха II.

Г.В. фон Кнобельсдорф.
Королівська резиденція Сан-Сусі. 1745–1747 рр. Потсдам, Німеччина

Це витягнута одноповерхова споруда з вишуканою балюстрадою по карнизу. У центрі будівлі — овальний зал, критий куполом. Напівкруглий парадний двір оточений колонадою. Величезні вікна-двері паркового фасаду і сходи-тераси, які плавно збігають у парк, створюють відчуття єдності природи і палацових інтер'єрів. Усі елементи — скульптура, декоративний живопис, меблі, дзеркала — утворюють цілісний, ретельно продуманий ансамбль. Своєю вишуканою простотою резиденція мала створювати відчуття гармонії, налаштовувати на особливе світосприйняття — радість і безтурботність.

Й.Г. Бюрінґ. Китайський чайний будинок у парку Сан-Сусі. 1755–1764 рр. Потсдам, Німеччина

Китайський чайний будинок, який знаходиться у парку Сан-Сусі, являє собою мальовничу альтанку в оточенні дивовижних рослин. До центрального круглого залу споруди прилягають три кабінети у формі листка конюшини, а між ними розташовані відкриті веранди з колонами у вигляді стовбурів пальми. Біля стін кабінетів і на верандах розміщені позолочені фігури та скульптурні групи завбільшки з людський зріст, авторами яких є скульптори П. Бенкерт та Й.Г. Хеймюллер. Всередині будиночка виставлена цінна королівська колекція китайської та японської порцеляни.

Споруда є наочним прикладом загального захоплення китайською модою і чайною культурою, яка поширювалася тоді Європою і досягла своєї вершини у XVIII столітті.

Перегляньте фільм «Архітектура рококо» та розкажіть про свої враження від споруд цього стилю.

СКУЛЬПТУРА

Від початку XVIII ст. пластичне мистецтво значною мірою розвивалося відповідно до принципів оздоблення інтер'єру, а тому часто втрачало монументальність, набуваючи більш камерного і декоративного характеру. Скульптори періоду рококо м'яко моделювали форми, використовуючи всі можливості передачі найтонших переходів світлотіні, і надавали своїм роботам витонченої грації, динамічності й легкості. Із середини XVIII століття з'явилося тяжіння до простоти, строгості та лаконізму. Значного поширення в той час набули портретні бюсти і маленькі скульптурні групи або статуї купальниць, німф, амурів.

Скульптурі рококо притаманні камерність, декоративність, естетизм, легкість і динамічність форм, інтимне трактування образу.

Найвідоміші скульптори: Е.-М. Фальконе, Ж.-Б. Лемуан, Ж.-Б. Пігаль, Клодіон, Ж.А. Гудон.

Матеріали: мармур, теракота, бронза.

Види скульптури: рельєфи, невеликі статуї для садів, парків та приміщень, фонтанні скульптури.

Розгляньте ілюстрації, на яких зображені скульптури стилю рококо, та дайте відповіді на запитання.

Ж.-Б. Пігаль. «Меркурій, який зав'язує сандалію». 1744 р. Мармур

Е.-М. Фальконе. «Амур погрожує пальчиком». Після 1757 р. Мармур

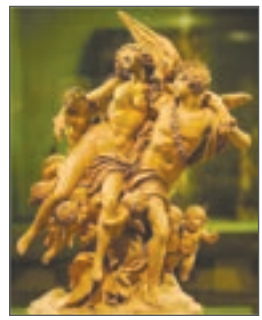

Клодіон. «Амур і Психея». 1798 р. Мармур

1. Які характерні риси скульптури рококо притаманні цим зразкам?
2. Охарактеризуйте засоби виразності скульптур цього стилю.
3. Порівняйте скульптурні твори рококо і бароко. Назвіть їхні спільні та відмінні риси.

ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО

Декоративне мистецтво рококо належить до вищих досягнень мистецтва XVIII ст. за вишуканістю, красою асиметричних композицій, духом інтимності та комфорту.

Інтер'єри

В інтер'єрах стилю рококо все підпорядковано прагненню створити враження легкості, святковості. Салони, кабінети, будуари прикрашали настінним живописом, позолотою, гравюрами, гобеленами, великими дзеркалами в розкішних рамах. Характерною рисою декору приміщень був рельєфний орнамент у вигляді стилізованої асиметричної мушлі, який використовували повсюдно — в обрамленні вікон, дверей, стін, карнизів тощо. Стіни часто драпірували дорогими тканинами. Із тих самих тканин шили портьєри, виготовляли м'які частини для меблів.

Меблі стилю рококо — витончені, невеликі за розмірами, із заокругленими кутами, вигнутими ніжками, спинками і підлокітниками, прикрашені різьбленням і бронзовими накладками у вигляді гірлянд квітів, рослин.

В **епоху рококо** вперше виникає уявлення про інтер'єр як цілісний ансамбль.

Види меблів: м'які крісла та стільці, дамські секретери, столики для кави і для сніданку в ліжку, письмові та швейні столи.

Матеріали: липа, горіх, червоне дерево, вишня, пальмове дерево.

Кольори: золотисті, глянцеві коричневі, фіолетово-сині, пастельні тони (блакитні, зелені, рожеві, жовті, кремові).

А. Рінальді. Золотий кабінет Китайського палацу. 1762–1768 рр. Оранієнбаум, передмістя Петербурга

Бюро. Палац Петра III. XVIII ст. Оранієнбаум, передмістя Петербурга

Посуд і дрібна пластика

У XVIII ст. вишуканий порцеляновий посуд використовували не тільки для сервірування столу, але й для декору інтер'єру. Окрім традиційних наборів столового посуду, з високоякісного фарфору виготовляли вази, келихи, фужери, а також статуетки і сюжетні мініатюри. На порцелянових виробах зображували картини побуту, сцени полювання, сільські пейзажі.

Порцеля́на, або **фа́рфо́р** — керамічна маса білого кольору, що використовується для виготовлення тонкого посуду, декоративних виробів дрібної пластики тощо, а також посуд або художні вироби з такої маси.

Перша в Європі фарфорова мануфактура була заснована 1710 року в **Майсені** невдовзі після відкриття секрету виготовлення твердого фарфору.

Для світської Європи майсенська порцеляна відразу стала предметом культу і не втрачає своєї цінності до сьогодні. Як і триста років тому, майсенський фарфор виготовляють вручну за давнім рецептом.

Розгляньте зразки порцелянових виробів XVIII ст. Створіть мініатюрні предмети посуду або скульптуру дрібної пластики в стилі рококо. Техніка виконання — пластилін. Влаштуйте конкурс на кращу роботу.

А. Грассі. «Родина ерцгерцога Леопольда». Австрійська порцеляна. До 1780 р.

Декоративна ваза. Італійська порцеляна. До 1800 р.

Кавник. Майсенська порцеляна. 1723 р. Німеччина

МОДА РОКОКО

Протягом XVIII ст. характерними рисами жіночого аристократичного одягу були чуттєвість і вишуканість.

Жінка в костюмі рококо була схожа на витончену порцелянову статуетку. Модний силует жіночого плаття нагадував перевернутий бокал: затягнений корсет із широкою спідницею знизу. Одяг яскравих і світлих тонів був дуже жіночним і підкреслював ніжність тендітних плечей, тонку талію та округлість стегон.

Жінки носили нижню сорочку, корсет і каркас для спідниці, обручі для якого виготовляли з металевих або вербових прутів, китового вуса чи туго сплетеного кінського волосу.

Ш.А. ван Лоо.
«Портрет Марії Лещинської (королеви Франції)». 1747 р.

Основними предметами чоловічого одягу були камзол з пишними фалдами, жилет, білосніжна сорочка з мереживним жабо, шийна хустка, вузькі штани до колін та білі панчохи. Чоловічий костюм рококо виглядав дуже жіночним.

Вбрання аристократії виготовляли з оксамиту, дорогого важкого шовку, парчі, найтоншого полотна і мережив; одяг блищав золотом і коштовностями (навіть замість ґудзиків могло бути дорогоцінне каміння).

- Що таке стиль рококо? Які його характерні риси ви запам'ятали?
- У чому полягає особливість архітектури цього періоду?
- Назвіть основні риси скульптури рококо.
- Що вам відомо про інтер'єр рококо?
- Що таке порцеляна? Які вироби з неї вам найбільше сподобалися?
- Охарактеризуйте модні тенденції стилю рококо в одязі.

Виконайте ескіз вітальні в стилі рококо, де ви могли б приймати своїх гостей, або ескіз чоловічого чи жіночого костюма XVIII ст. (на вибір). Техніка виконання — кольорові олівці. Порівняйте ваші творчі роботи та виділіть характерні риси, притаманні стилю рококо.

§ 21. ЖИВОПИСНЕ, МУЗИЧНЕ ТА ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО РОКОКО

ЖИВОПИС

Характерними рисами живопису XVIII ст. є інтимність, ліризм образів та відтворення найтонших переживань, емоцій і почуттів людини. У цей час досягли розквіту побутовий жанр, портрет, пейзаж, натюрморт.

Художники того періоду майстерно передавали колірні нюанси, добивалися відчуття легкості, невимушеності завдяки використанню пастельних відтінків.

Живопис рококо різноманітний за жанрами, тематикою та засобами виразності.

Тематика: пасторалі, буколіка, міфологія, психологізм.

Жанри: портрет, пейзаж, натюрморт.

Кольори: легкі пастельні тони — рожеві, блакитні, бузкові, золотаві, перлинні.

Види графічного мистецтва: гравюра, естамп, офорт.

Найвідоміші художники: Ж.-А. Ватто, Ф. Буше, Ф. Хейман, В. Хогард та інші.

Пастора́ль — жанр у літературі, образотворчому мистецтві, театрі, музиці й балеті, пов'язаний з ідеалізованим зображенням сцен сільського життя, відтворенням підкреслено простих, наївних переживань на лоні природи.

Буко́ліка — в античній поезії ідилічний стиль у зображенні сцен вільного, безтурботного, щасливого життя на селі.

Граві́ра — створення тиражованих зображень шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет; вид графічного мистецтва. Кожен відбиток з друкарської форми вважається авторським твором.

Офо́рт — різновид гравюри на металі, що дозволяє отримувати відтиски з друкарських форм, попередньо оброблених кислотами.

Еста́мп — твір друкованої графіки (гравюра, офорт, літографія тощо), який являє собою відбиток на папері, рідко — на шовку та інших матеріалах.

Художники стилю рококо

Жан-Антуан Ватто — талановитий французький художник, один із засновників стилю рококо в живописі; писав переважно жанрові картини. Мрійлива меланхолійність персонажів, зображення «галантних» сцен, безтурботного дозвілля в тінистих парках і водночас глибокий психологізм — ось характерні риси його полотен.

Ватто дуже любив театр і присвятив йому багато творів. Митцеві, як нікому іншому, вдавалося передати складний внутрішній світ актора, його роздвоєність між власною душевною організацією та роллю, яку він грає на сцені («Жіль»).

Ж.-А. Ватто. «Жіль». 1719–1721 рр.

Франсуа Буше — відомий французький художник і гравер. Опановуючи засоби виразності живопису, молодий Буше звертався також до вивчення техніки гравюри. Він робив естампи з картин знаменитих художників і переводив у гравюру власні ілюстрації до нового тогочасного видання п'єс Мольєра.

Вишукані форми, ліричний колорит, чарівна граційність, навіть манірність рухів, миловидні обличчя та м'які посмішки персонажів у його роботах часом нагадують «галантні» сцени Ж.-А. Ватто, однак у картинах Ф. Буше відсутня мінливість ситуації. Художника більше цікавлять не самі персонажі, а гармонійне поєднання фігур людей, пейзажу та натюрморту.

Розгляньте репродукції картин Ф. Буше і дайте відповіді на запитання.

Ф. Буше. «Літня пастораль». 1749 р.

Ф. Буше. «Осіння пастораль». 1749 р.

1. Які риси, притаманні живопису рококо, ви можете виділити?
2. Розкажіть про свої враження від пасторальних картин Ф. Буше.
3. Порівняйте живописні твори рококо та бароко. Назвіть спільні та відмінні риси.

Френсіс Хейман — англійський художник та ілюстратор періоду рококо, який став одним із членів-засновників Королівської академії мистецтв у Лондоні (1768 р.) та її викладачем. Творчість митця характеризується різноплановістю: він був плідним художником-портретистом і писав пейзажі та історичні полотна. Хейман також заявив про себе як про талановитого графіка: тридцять одна створена ним книжкова ілюстрація увійшла до збірки п'єс В. Шекспіра (видання 1744 року).

Ф. Хейман. Ілюстрація до комедії В. Шекспіра «Як вам це сподобається». XVIII ст.

Розгляньте репродукцію натюрморту Ж.Е. Ліотара. Поміркуйте, які риси живопису рококо притаманні цій картині.

Створіть власний натюрморт. Техніка виконання — олівець або акварель.

Ж.Е. Ліотар. «Натюрморт». 1782 р.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Музичне мистецтво рококо представлене камерними інструментальними жанрами, танцювальною і вокальною музикою. Як і іншим видам мистецтва XVIII ст. йому властиві камерність, відсутність драматичних ефектів, панування кокетливих і грайливих образів, багатство вишуканої **мелізматики** (невеликих музичних зворотів, які прикрашають мелодію).

В інструментальній музиці переважали пейзажні, пасторальні або танцювальні п'єси-мініатюри, написані для клавесина, віоли, іноді — в поєднанні з флейтою, скрипкою та гобоєм.

Жанр опери представлений творами, що складалися з невеликих номерів, зв'язаних між собою за сюїтним принципом, а іноді спільний сюжет був узагалі відсутній.

Серед композиторів цієї доби популярними були Франсуа Куперен, Жан-Філіпп Рамо, Андре Кампра, Луї Клод Дакен, Антуан Форкре та інші; у своїй творчості вони наслідували риси Ж.-Б. Люллі.

Розгляньте зображення клавесина, який є справжнім витвором мистецтва рококо. Пригадайте, до якого типу інструментів належить клавесин, яке звучання він має.

А. Гасс. Клавесин. 1734 р. Брюссель

Основні досягнення інструментального музичного мистецтва Франції пов'язані з клавесином. Така музика представлена двома жанрами. Один із них — прості та вишукані **п'єси-мініатюри**, збагачені мелізмами. Оскільки звук клавесина не тягнеться, мелізми часто були необхідні для того, щоб створити мелодію або фразу, яка звучить неперервно. Мелізми позначали в нотному тексті спеціальними знаками. Найбільш відомими клавесиністами доби рококо були **Франсуа Куперен** і **Жан-Філіпп Рамо**.

Прослухайте твір Ф. Куперена «Метелики». Поділіться своїми враженнями від музичної композиції. За бажанням створіть ілюстрацію до п'єси Куперена в стилі рококо. Техніка виконання — акварель.

Другим жанром французької клавесинної музики була **сюїта**. Такий твір складався із кількох частин — танцювальних п'єс, контрастних за характером.

У салонах часто лунала і вокальна музика — переважно пісні про кохання, відомі арії з опер, які досить часто аранжували та представляли як інструментальні твори для камерного ансамблю або клавесина.

Популярним жанром також була пастораль.

Прослухайте уривок із пасторальної сюїти Ж.-Ф. Рамо та розгляньте репродукцію картини Ф. Буше (с. 170). Порівняйте засоби виразності музики та живопису доби рококо.

Ф. Буше. «Фонтан кохання». 1748 р.

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Ж.-А. Ватто. «Актори французького театру». Бл. 1712 р.

Театральному мистецтву рококо притаманні основні риси театру бароко з деякими незначними нововведеннями. Так, у Франції та Англії від 30-х років XVIII ст. глядачам не дозволялося сидіти на сцені. В Англії відмовилися від театру відкритого типу та почали споруджувати, як і в інших європейських країнах, закриті споруди. Театральні постановки збагатилися мальованими декораціями, з'явилися спеціальні пристосування для ефектних польотів і раптових зникнень акторів, якщо цього вимагав сюжет п'єси. На відміну від шекспірівської епохи, коли жіночі ролі виконували юнаки, в театрі рококо, як і в театрі бароко, жіночі ролі почали виконувати актриси.

- Які характерні риси живопису рококо вам запам'яталися?
- Розкажіть про теми і жанри живопису цього стилю.
- Що таке пастораль? Наведіть приклади пасторальних творів.
- Охарактеризуйте музичне мистецтво рококо.
- Перелічіть особливості театрального мистецтва цієї доби.

Доповніть своє електронне портфоліо зображеннями мистецьких шедеврів, створених у стилі рококо.

§ 22. БАРОКО І РОКОКО В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

У другій половині XVII — першій половині XVIII ст. мистецтво бароко проявило себе в усіх сферах культури нашої країни і невдовзі стало відоме всьому світові як **українське бароко** (нерідко його називають **козацьким**, хоча деякі дослідники заперечують цю назву). Козацтво, будучи носієм нових художніх смаків і замовником багатьох мистецьких творів, водночас виступало як творець самобутніх художніх цінностей, до яких належать козацькі думи, пісні, танці, літописи, ікони, церкви тощо.

Українське бароко розвивалося як синтез характерних особливостей європейського бароко та народної культури.

Украї́нське, або **коза́цьке баро́ко** — назва мистецького стилю, що був поширений на українських землях Війська Запорозького у XVII—XVIII ст. і виник унаслідок поєднання місцевих культурних традицій і характерних рис європейського бароко.

АРХІТЕКТУРА

Національні риси українського бароко найбільше проявилися у храмовій архітектурі, яка відігравала тоді домінуючу роль у мистецтві та залишила значну кількість характерних зразків цього стилю в різних регіонах України.

У той час зародилася українська національна архітектурна школа, що дала світові талановитих майстрів: І. Григоровича-Барського, С. Ковніра, І. Зарудного.

Оригінальний варіант барокової архітектури, який власне і називають козацьким бароко, сформувався на Слобожанщині. У спорудах Правобережної України переважало західноєвропейське бароко, але й тут найвидатніші пам'ятки не позбавлені національної своєрідності (Успенський собор Почаївської лаври, собор Святого Юра у Львові). Велике значення мала побудова на українських землях храмів за проектами Ф.Б. Растреллі (Андріївська церква в Києві).

Продовженням бароко став запозичений у Франції і творчо видозмінений стиль рококо. У цьому стилі перебудовано Київську академію, дзвіниці Києво-Печерської лаври, Софійського собору та головної церкви в Почаєві.

Шедеври
української барокової архітектури

Перш ніж ознайомитися із шедеврами українського зодчества XVII—XVIII ст., пригадаймо характерні риси барокової архітектури: випуклі, увігнуті, криволінійні фасади, різноманітні арки, примхливі сходи, багатий декор — ліпнина, різьба, карбування, інкрустування, позолота. Архітектура цього стилю нехтувала симетрією у композиції, відкривала нові просторові рішення, набуваючи пластики та динамізму.

Барокова **церква Святого Андрія (Андріївська)** в Києві — діючий храм Української автокефальної православної церкви.

Ф.Б. Растреллі. Андріївська церква. 1747–1762 рр. Київ

*Храм був збудований за проектом архітектора **Ф.Б. Растреллі** на Андріївській горі.*

Однокупольна церква з п'ятиглавим завершенням у плані має форму хреста. На діагональних осях будівлі розміщені декоративні вежі на масивних стовпах. Зовні вони прикрашені колонами з капітелями коринфського ордера.

З боку вулиці до храму ведуть круті чавунні сходи. Навколо церкви — балюстрада, з якої відкривається чудова панорама Подолу і Дніпра.

Б. Меретин. Архікафедральний собор Св. Юра. 1744–1764 рр. Львів

Архікафедральний собор Святого Юра у Львові — монументальний архітектурний ансамбль бароко та рококо з виразними національними рисами; вважається однією з найбільших святинь українських греко-католиків.

Храм стоїть на терасі, до якої ведуть двомаршеві сходи. Фасад будівлі акцентований монументальним порталом з постатями отців східної церкви Афанасія і Льва (роботи скульптора Й.Г. Пінзеля). З 1998 р. у собор разом із ансамблем історичного центру Львова належить до Світової спадщини ЮНЕСКО.

Собор Успіння Пресвятої Богородиці — головний храм православного чоловічого монастиря в Почаєві (Тернопільщина) зі статусом лаври. Це найбільша православна святиня Волині і друга (після Києво-Печерської лаври) — всієї України.

Я.Ґ. Гофман та ін. Свято-Успенський собор Почаївської лаври. XVIII ст. Тернопільщина

Собор був побудований у стилі пізнього бароко спільними зусиллями архітекторів Я.Ґ. Гофмана, братів Полейовських та Ф.К. Кульчицького. Храм, увінчаний величним куполом, підноситься над землею на 56 метрів. Широка тераса-галерея з трьох сторін слугує обрамленням. Над центральним входом у собор — ікона Успіння Божої Матері. Загальна композиція комплексу — терасна; будівлі розміщені на схилах з поступовим підвищенням до головного акценту — Успенського собору, який вражає своєю величчю, гармонією, вишуканістю і неповторною красою.

Перебудови

Українська барокова архітектура розвивалася не тільки завдяки новому будівництву, а й через надання храмам княжої доби рис нового художнього напряму — так, наприклад, сталося під час реставрації Софійського собору, Михайлівського монастиря, ансамблю Києво-Печерської лаври та Успенського собору в Чернігові. Численні будівлі та давньоруські храми XII—XIII ст. були перебудовані у XVII—XVIII ст., відтак набули нового вигляду і стали яскравими зразками бароко.

Ансамбль Києво-Печерської лаври. XI–XVIII ст. Київ

Успенський собор Єлицького монастиря. XII–XVII ст. Чернігів

Дзвіниця Михайлівського Золотоверхого монастиря (сам монастир споруджений у 1108—1113 рр. онуком Ярослава Мудрого Святополком Ізяславичем) була збудована в стилі українського бароко на місці розібраної дерев'яної дзвіниці.

У роки радянської влади дзвіницю разом із головним храмом монастиря та його господарськими частинами розібрали. Нове життя вона отримала під час відновлення собору та інших монастирських будівель у 1997—1998 рр.: її відбудували за фотографіями та обмірами, зробленими перед руйнацією.

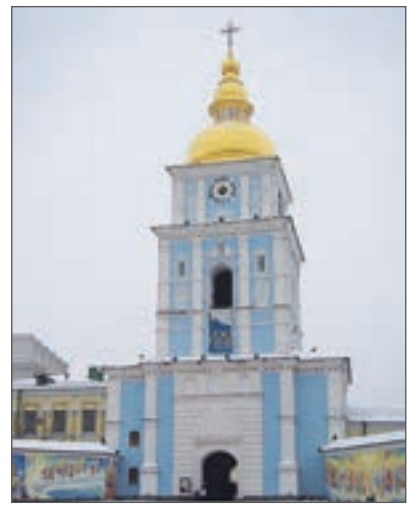

Дзвіниця Михайлівського Золотоверхого монастиря. Збудована 1716–1720 рр., відновлена 1997–1998 рр. Київ

Перегляньте відеофільм «У світі українського мистецтва». Розкажіть про свої враження від шедеврів українського бароко.

ОБРАЗОТВОРЧЕ ТА ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО

Характерною особливістю бароко є його проникнення в усі сфери художньої діяльності. Монументальність форм, експресивність, пишна декоративність орнаментики, парадність та урочистість, що притаманні бароко, знайшли відображення в образотворчому і декоративному

мистецтві України XVII—XVIII ст. Розвиткові мистецтва сприяло піднесення філософської думки, науки, літератури, що було пов'язане з діяльністю Києво-Могилянської академії. Особливе місце в українському мистецтві доби бароко належало художній школі та друкарні Києво-Печерської лаври.

Іконостаси

Високим досягненням барокового мистецтва й цінним надбанням української культури загаломє іконостаси XVII—XVIII ст. Вони сповнені глибокого символізму, що прочитується у виразних, театрально урочистих жестах, величних постатях, світлових ефектах, лініях драпірування тощо.

Архітектоніка і пластика барокових іконостасів суттєво відрізнялася від ренесансних: стиль бароко виявився передусім у небачених до цього монументальності та декоративності, що були зумовлені прагненням максимально збільшити і наситити декором особливо важливі, з точки зору сакрального значення, компоненти храму. Іконостаси XVII—XVIII ст. подібні до фасадів ошатних багатоярусних будівель, загальна форма яких нагадує тріумфальні арки: усі їх яруси, окрім намісного, підвищуються від бокових крил до центру. При цьому вся фасадна поверхня, вільна від ікон (за винятком карнизів), повністю вкрита пишним різьбленням.

Іконостас Успенського собору Києво-Печерської лаври. XVIII ст.

Й. Кондзелевич. Богородчанський іконостас церкви Воздвиження Чесного Хреста. Манявський скит. 1698–1705 рр. Івано-Франківщина

Живопис

Провідне місце в культурному житті українського суспільства XVII—XVIII ст. посідав жанр портрета. Художня мова відтворення портретного образу своєрідно використовувала європейські барокові ідеї та національні традиції, яким також були притаманні риси театралізації, умовності, певна символічна система. Вишуканий стиль бароко якнайкраще відображав запити української козацької старшини й вищого духовенства, їхні прагнення до аристократичності.

Я. Калинович.
«Портрет М. Потоцького».
1771 р.

Невідомий художник.
«Митрополит Петро Могила».
XVII ст.

У книжковій графіці та іконописі нові художні тенденції проявились у підсиленій емоційності релігійних сцен, конкретизації місця дії та образах, наближених до народних типажів.

СКУЛЬПТУРА РОКОКО

У XVIII ст. на українських теренах центром розвитку скульптури став Львів. У добу раннього рококо тут працювали переважно майстри німецького походження, а згодом — французького. Авторами численних статуй, що прикрашали римо-католицькі храми, були Т. Гуттер, К. Кученратнер, Т. Фершер, Ю. Маркварт та інші.

Стиль рококо вніс істотні зміни як у побудову, так і в декорацію іконостасів: вони вже не мали суцільної площі і не зберігали симетрії та структурної логіки. Як декоративні елементи (або замість ікон) подекуди з'являлися скульптурні зображення. Тлом для орнаментики царських воріт стала решітка, виноградну лозу замінили мушлі або орнамент із тонких вигнутих галузок, стилізованих на зразок мушель, а також орнамент у формі вогника, гусені тощо.

С. Фесінґер.
Вівтар собору Святого Юра.
1768 р. Львів

Я. де Вітте та ін.
Вівтарна частина церкви
Пресвятої Євхаристії. XVIII ст. Львів

Йоганн Георг Пінзель, якого називають українським Мікеланджело, — галицький скульптор середини XVIII ст., представник пізнього бароко і рококо, засновник Львівської школи скульпторів. Розквіт творчості Пінзеля пов'язаний з архітектурою у Львові та Бучачі. Найбільш характерними особливостями його стилю є монументальність величних фігур, духовна наповненість образів, виразне моделювання тіл, деталізація облич, своєрідні «кристалізовані» складки одягу.

Й.Г. Пінзель. «Юрій-Змієборець».
1759–1761 рр.
Собор Святого Юра, Львів

Й.Г. Пінзель. Верхня частина вівтаря
Святого Юди Тадея. 1750–ті рр.
Бучацький костел Успіння Матері Божої,
Тернопільщина

Розгляньте зображення архітектурних шедеврів рококо в українському мистецтві. Поміркуйте, які риси притаманні цим спорудам.

І. Григорович-Барський. Покровська церква. 1766–1772 рр. Київ

А. Квасов, І. Григорович-Барський. Собор Різдва Богородиці в Козельці. 1752–1763 рр. Чернігівщина

Б. Меретин. Бучацька ратуша. 1751 р. Тернопільщина

А. Мощинський. Домініканський костел (тепер — катедральний собор Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії). 1749–1779 рр. Тернопіль

Розучіть пісню про козаків і заспівайте її під фонограмний супровід.

ХАЙ ЦВІТЕ ЧЕРВОНА КАЛИНА

Слова і музика М. Шапошника

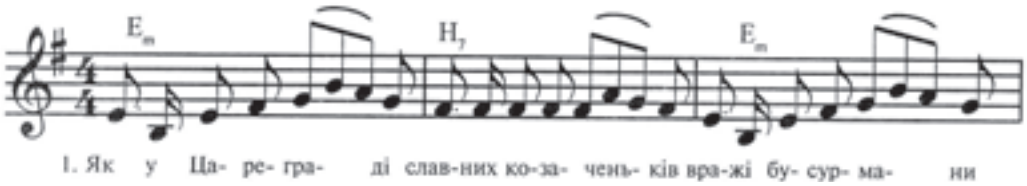

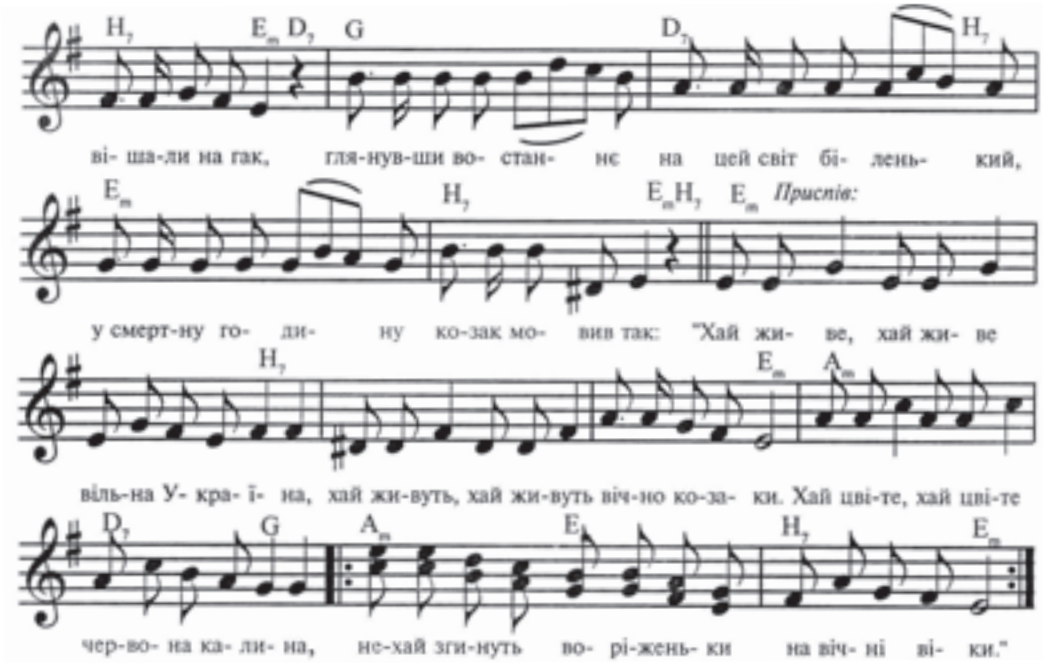

2. Як вороги кляті нас на кіл саджали,
Як живцем палили, у смолі пекли,
Козаки у ката життя не благали —
Про долю Вкраїни думи їх були.
Приспів:
Хай живе, хай живе вільна Україна,
Хай живуть, хай живуть вічно козаки.
Хай цвіте, хай цвіте червона калина,
Нехай згинуть воріженьки на вічні віки. | *Двічі*

3. Хто живе на світі і хто жити буде,
Хто шляхи козацькі буде ще топтать,
Щоб буяла воля, щоб раділи люди, —
Дай Бог не востаннє ці слова сказать.
Приспів.

- Розкажіть про мистецтво бароко і рококо в українській культурі.
- Які традиції поєднані в архітектурних шедеврах України того часу?
- Кого з митців називають українським Мікеланджело? Що вам відомо про його авторський стиль?
- У чому, на вашу думку, унікальність українського бароко?

Доповніть проект, присвячений архітектурі вашого краю, ілюстраціями споруд у стилі бароко і рококо.

§ 23. СТИЛЬ КЛАСИЦИЗМ

Класицизм уперше заявив про себе в італійській культурі XVI ст., найбільшого розквіту досяг у XVII ст. у Франції й у деяких країнах зберігав свої позиції аж до першої чверті XIX ст. Зародження цього стилю ґрунтувалося на ідеї повернення до античних архітектурних форм і ордерів, а його фундаторами стали дослідники, які вважали античну культуру вершиною досконалості, взірцем абсолютної і вічної краси.

Класици́зм (буквально — *зразковий*) — стиль у мистецтві XVII — початку XIX ст., суть якого полягала в наслідуванні мистецтва античності та в дотриманні системи строгих правил відтворення дійсності.

Представники класицизму прагнули втілити уявлення про доцільну закономірність світобудови, про гармонійний устрій природи і суспільства, піднесені героїчні та моральні ідеали, підпорядкування особистих інтересів інтересам громади. Художнім формам цього стилю притаманні строгість і чіткість, логічність і ясність, гармонійність та врівноваженість.

Визначальні риси класицизму:

- раціоналізм, який виражався у прагненні будувати художні твори на засадах доцільності, наслідувати зразки античного мистецтва;
- нормативність, що допомагала встановлювати непорушні правила і закони;
- дотримання канонічних правил написання творів (пропорційність усіх частин, стрункість композиції);
- ясність та чистота художньої мови;
- аристократизм, що орієнтувався на вимоги та смаки вищої суспільної верстви;
- встановлення ієрархії жанрів.

АРХІТЕКТУРА

Одним із засновників архітектурного класицизму вважають венеціанського майстра **Андреа Палладіо**, а зразком заміської споруди цього стилю — збудовану ним віллу Ротонда (північ Італії, середина XVI ст.). Зараз будівля входить до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Згодом на честь архітектора палладіанством було названо

архітектурний напрямок XVII—XVIII ст., який наслідував принципи італійського зодчого.

А. Палладіо. Вілла Ротонда. Бл. 1570 р.

Вілла розташована на пагорбі, серед мальовничої природи. Це центрична споруда, оточена з чотирьох боків шестиколонними портиками, до яких ведуть урочисті сходи. Завершує будівлю купол на невисокому барабані. Композиція вілли та її форми надзвичайно гармонійні.

Найбільшого розвитку архітектура класицизму досягла у Франції періоду Наполеона, а згодом цей стиль поширився в Німеччині, Англії, Росії та інших країнах. Рим був одним із головних теоретичних центрів класицизму.

Архітектурі класицизму властиві:

- правильні геометричні форми, строгі симетрично-осьові композиції;
- підкреслено статичні та логічно вибудувані ансамблі;
- стриманість декоративного оздоблення;
- високий подіум, портик, ротонда і фронтон як основні архітектурні елементи;
- розташування колонних портиків із фронтонами на кожному з фасадів, що додавало композиції закінченої симетрії.

Основою архітектурної мови класицизму став ордер, який за пропорціями ближчий до античного, ніж до архітектури попередніх стилів. Стіни будівель — гладенькі, на противагу пишності й витонченості фасадів епохи бароко.

В англійській архітектурі переважало палладіанство, тісно пов'язане з розвитком паркового мистецтва (архітектори К. Кемпбелл, В. Кент, Р. Адам, В. Чемберс, Р.Б. Бьорлінґтон). У кінці XVIII — на початку XIX ст. класицизм бурхливо розвивався в Італії (архітектор Дж. Пермаріні), Німеччині (К.Г. Ланґанс), Іспанії (Х. де Вільянуева), країнах Східної Європи, Скандинавії, США (архітектори Т. Джефферсон, Дж. Хобан).

Шедеври архітектури класицизму

Церква Святої Женев'єви (архітектор **Жак Жермен Суфло**) — одна з найбільших та найхарактерніших споруд французького класицизму.

Ж.Ж. Суфло. Церква Св. Женев'єви. 1757–1790 рр. Париж

За проектом Суфло, будівля мала нагадувати античний храм, а портик — являти собою копію портика давньоримського Пантеону. Майбутня церква у плані становила рівнокінцевий хрест. Головний фасад мав шестиколонний коринфський портик і фронтон.

У роки Великої французької революції церкву Святої Женев'єви назвали французьким Пантеоном: тут мали бути поховані видатні люди країни. Церква справді стала усипальницею славетних постатей Франції — самого Суфло, Вольтера, В. Гюго, Е. Золя, Ж.-Ж. Руссо та інших.

Паризький Лувр — один із найбільших музеїв світу, що являє собою складний комплекс споруд різних стилів та епох — від Відродження до сьогодення.

К. Перро. Східний фасад Лувру. 1667–1673 рр. Париж

Лувр був побудований як замок-фортеця на початку XIII ст. У середині XVI ст. на місці зруйнованої фортеці почалося спорудження розкішного палацу, що тривало кілька століть. Лувр перетворили на королівську резиденцію, а коли її перенесли у Версаль, то приміщення палацу почали використовувати як майстерні, крамнички, житло для художників тощо. Згодом тут розмістилася Королівська Академія живопису і скульптури.

Колонаду Лувру (загальною протяжністю 170 м) було зведено архітектором ***Клодом Перро,*** *братом відомого казкаря. Її вважають одним із шедеврів французького класицизму.*

Якщо у Франції класицизм знайшов своє втілення головним чином у проектах громадських будівель, то в Англії у цьому стилі споруджували переважно приватні садиби та міські будинки. Саме англійські архітектори стають вірними послідовниками Палладіо, величність і простота проектів якого дають змогу дотримуватися класичних архітектурних прототипів.

Одним із палладіанців був архітектор **Колін Кемпбелл**, який побудував **віллу Меруорт** у південно-східній Англії. Комплекс заміського палацу з великою центральною будівлею, що майже точно скопійована з Ротонди Палладіо, вирізняється незвичною вишуканістю.

К. Кемпбелл. Вілла Меруорт. 1722–1725 рр. Англія

Споруди театрів, зокрема оперних, теж зазнали змін в епоху класицизму. В Європі у цей час були зведені міланський **театр Ла Скала** (2800 місць) та варшавський **Великий театр** (понад 1800 місць), які входять у десятку найбільших оперних театрів світу за кількістю місць у глядацьких залах.

Розгляньте ілюстрації, на яких зображено оперні театри Європи. Визначте характерні риси, притаманні архітектурі класицизму, слухаючи при цьому уривок з увертюри до опери В.А. Моцарта «Чарівна флейта». Порівняйте архітектуру та музику класицизму.

Дж. Пермаріні.
Оперний театр Ла Скала.
1776–1778 рр. Мілан

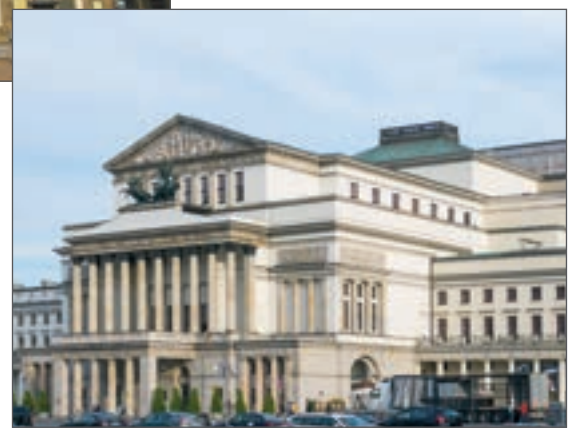

А. Корацці. Великий театр.
1825–1833 рр. Варшава

У мистецтві Франції в період правління імператора Наполеона I Бонапарта виник так званий імперський стиль — **ампір**. Він поширився в багатьох європейських країнах і активно розвивався протягом перших трьох десятиріч XIX ст.

Ампір — стиль пізнього класицизму в східноєвропейській архітектурі та прикладному мистецтві.

Для ампіру характерним було звернення до мистецьких традицій імператорського Риму: строга велич, помпезність, холодна елегантність, прагнення уславити абсолютну владу монарха. У декоративному оформленні архітектурних споруд, меблів тощо використовували військові емблеми, зброю часів Стародавнього Риму, лаврові вінці, зображення крилатих грифонів, сфінксів, левів тощо.

Розгляньте ілюстрації та визначте, які характерні риси ампіру притаманні цим монументам. Які споруди Стародавнього Риму вони вам нагадують?

Ж. Шальгрен.
Тріумфальна арка. 1806–1836 рр.
Площа Шарля де Голля у Парижі

Ж. Гондуен.
Вандомська колона.
1806–1810 рр. Париж

Садово-паркове мистецтво

Принципи архітектури класицизму поширилися і на садово-паркове мистецтво. Французькі ландшафтні архітектори розробили так званий **регулярний парк**, якому притаманне геометрично правильне планування, зазвичай з яскраво вираженою симетричністю і регулярністю композиції. Він характеризується прямими алеями, які є осями симетрії, квітниками, партерами і басейнами правильної форми, деревами й кущами, підстриженими в різноманітних геометричних формах.

Версальський парк приблизно в 1668 р. на картині П. Пателя

Версальський парк *(ландшафтний архітектор* ***А. Ленотр****) — це класичний взірець французького регулярного парку. У ньому можна побачити величні еспланади (просторі площі перед замком), луки й ділянки лісу, фонтани і скульптури, партери і квітники, оранжерею для екзотичних рослин. Проектуючи парк, архітектор прагнув задовольнити найвибагливіший смак — певна річ, насамперед королівський.*

На відміну від регулярного парку з його строгою, геометрично правильною схемою, у **пейзажному парку** створювали ілюзію дикої, незайманої природи. Придумали такий вид парку в Англії, тому його часто називають англійським. Звивисті доріжки з низьким щільним трав'яним покривом, природна водойма, живописні струмки із зарослими берегами, схований серед зелені дерев будинок — усе це характерні ознаки пейзажного парку.

Кращі пейзажні парки Англії доби класицизму були створені **Вільямом Кентом**, одним із головних представників палладіанства. Він працював над парком на віллі Р.Б. Бьорлінґтона (околиця Лондона) і парком «Єлисейські поля» в Стоу (Центральна Англія).

Розгляньте ілюстрації (сс. 186, 187), на яких зображено храмові споруди різних стилів, і дайте відповіді на запитання.

А. ді Камбіо, Ф. Брунеллескі та ін. Собор Санта-Марія дель Фйоре. 1296–1436 рр. Флоренція

Йоркський собор. 1220–1472 рр. Англія

Б. Лонгене. Церква дельї Скальці. 1660–1689 рр. Венеція

К. Рен. Собор Св. Павла. 1675–1708 рр. Лондон

Церква Лаахського абатства Св. Марії. 1093–1216 рр. Німеччина

1. Визначте, до якого стилю (романський, готика, ренесанс, бароко, класицизм) відноситься кожна архітектурна пам'ятка. Розкажіть, що допомогло вам виконати це завдання.
2. Порівняйте споруди, знайдіть спільні та відмінні риси в їхній архітектурі.
3. Охарактеризуйте засоби виразності споруд кожного стилю.

СКУЛЬПТУРА

Характерною рисою пластичного мистецтва доби класицизму була орієнтація на традиції античності, однак лише у зовнішніх формах. Чимало скульптурних творів зображували міфологічних персонажів, але в них відсутні дух патетики й глибокий психологізм, притаманні античному мистецтву.

Поширеними видами скульптури були статуї, рельєфи, скульптурні портрети та публічні пам'ятники, які давали митцям можливість ідеалізувати військову доблесть і мудрість державних діячів.

Вірність античним взірцям вимагала зображувати моделей оголеними, що вступало в протиріччя з новими нормами моралі. Щоб розв'язати цю суперечність, скульптори почали представляти видатних людей в образах античних богів, а згодом — «одягли» їх в античні тоги.

Найвідомішими майстрами доби класицизму в скульптурі були А. Канова, І. Мартос, Б. Торвальдсен, П. Феді та інші.

Розгляньте ілюстрації. Проаналізуйте основні засоби виразності скульптур класицизму.

Б. Торвальдсен.
«Пам'ятник М. Копернику». 1822 р.
Бронза

Б. Торвальдсен.
«Хрестильна купіль». Сер. XIX ст.
Мармур

П. Феді.
Алегорична скульптура «Вільна Поезія».
1887 р. Мармур

А. Канова.
«Каяття Марії Магдалини».
1808–1809 рр. Мармур.

КЛАСИЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ В ІНТЕР'ЄРІ

Класицизм в інтер'єрі — це мінімум деталей, чіткість ліній, стримані кольори, використання дорогих натуральних матеріалів. Пластичні елементи підбирали з огляду на їхню відповідність античним мотивам та загальній структурі стін та стелі. Основні атрибути стилю — колони з арками, каміни, ліпнина в античному стилі, гобелени і настінний розпис, драпірування з якісних матеріалів, багаті масивні люстри, раритетні картини, квіткові гірлянди, фестони, розетки та інше. Однак розташовували їх у строгих пропорціях, не перевантажуючи інтер'єр.

Гостьова зала в маєтку Кедельстон. XIX ст. Англія

- Що таке класицизм?
- Назвіть характерні ознаки цього стилю в різних видах мистецтва.
- Які особливості притаманні архітектурі класицизму?
- Які елементи споруд було запозичено з епохи античності?
- Що означає термін «ампір»?
- Назвіть імена видатних архітекторів та скульпторів класицизму.
- Поділіться своїми враженнями від мистецтва цього стилю.

Створіть ескіз будинку в стилі класицизм або розробіть проект ландшафтного дизайну невеликого саду в цьому ж стилі (на вибір). Техніка виконання — олівець або акварель.

§ 24. ЖИВОПИС І МОДА КЛАСИЦИЗМУ

У період панування класицизму в живописі сформувалися обов'язкові для виконання канони, що не допускали поєднання жанрів і використання алегорій, а також визначали чіткий розподіл фігур у композиції та розмежування планів за допомогою певних кольорів: передній план потрібно було передавати коричневим кольором, середній — зеленим, а дальній — блакитним. Проте, незважаючи на свою консервативність, стиль класицизм збагатив малярство багатьма художніми традиціями.

Характерні особливості живопису класицизму:

- логічне розгортання сюжету;
- завершена врівноважена композиція;
- майстерна передача об'ємів за допомогою світлотіні;
- розмежування планів завдяки строго визначеним кольорам.

Теми картин: античні герої, історичні персонажі, міфологічні та біблійні сюжети.

Популярні жанри: історичний, портрет, пейзаж.

Відомі художники: Н. Пуссен, К. Лоррен, А.Р. Менгс, Ж.Л. Давід, Ш. Лебрен, А. Кауфман та інші.

Основоположник стилю класицизм у живописі Франції **Нікола Пуссен** у своїх творах прагнув до врівноваженості композиції, вивіряючи розміщення персонажів на полотні, як геометр розраховує креслення. Проте його картини не перетворилися на сухі схеми завдяки радісним, світлим фарбам, чіткості та вишуканості малюнка, багатству втілених образів.

Н. Пуссен. «Нарцис і Ехо». Бл. 1629–1630 рр.

Н. Пуссен. «Святе сімейство на сходах». 1648 р.

У живописі Н. Пуссена переважала антична тематика, зокрема міфологія («Нарцис і Ехо», «Царство Флори», «Аркадські пастухи» тощо). У пізніших роботах художник звертався до сюжетів із Біблії та античної історії.

Важливе місце у творчості Н. Пуссена займав пейзаж (цикл картин «Пори року» тощо): він часто населений міфологічними героями, що відображено навіть у назвах творів: «Пейзаж з Поліфемом», «Пейзаж з Геркулесом» тощо.

Н. Пуссен. «Танкред та Ермінія». 1629–1630 рр.

Багато сюжетів картин Н. Пуссена мають літературну основу. Деякі з них написані за мотивами твору поета італійського Відродження Т. Тассо «Звільнений Єрусалим», у якому розповідається про походи лицарів-хрестоносців у Палестину. Художника цікавили не збройні сутички, а ліричні епізоди: наприклад, історія кохання доньки сарацинського царя Ермінії до лицаря Танкреда. Він був поранений у бою, і Ермінія мечем обрізала собі волосся, щоб перев'язати ним рани коханого.

Фігури Танкреда і схиленої над ним Ермінії створюють щось на зразок круга, що привносить у композицію рівновагу і спокій. Колорит картини побудований на гармонійному поєднанні чистих фарб — синьої, червоної, жовтої та оранжевої. Відчуття простору виникає завдяки не заповненому фігурами передньому плану.

Піднесена, епічно монументальна картина зображає любов головних героїв (вони належать до ворогуючих сторін) як найбільшу цінність, що є важливішою за всі війни та релігійні конфлікти.

Клод Лоррен — сучасник Н. Пуссена — свою творчість присвятив пейзажу, що у Франції XVII ст. було рідкістю. Його полотна втілюють

ті ж ідеї та композиційні принципи, що і картини Н. Пуссена, але відрізняються більш витонченим колоритом і віртуозно побудованою перспективою.

Художник тяжів до плавних переходів світлотіні та м'якого розсіяного світла, що дозволяло передати ефект «розчинення» обрисів предметів удалині. Фігури персонажів на передньому плані видаються майже непомітними порівняно з величними деревами, гірськими схилами, морською гладінню, на якій ніжними відблисками грає світло.

К. Лоррен. «Ранок у гавані». 1640–ві рр.

К. Лоррен. «Пейзаж зі сценою відпочинку на шляху в Єгипет (Полудень)». 1661 р.

Ще одним видатним представником французького живопису в період класицизму був **Жак Луї Давід**. Його картини, написані під впливом античної культури, утверджують строгу мораль і стриманість почуттів, від них віє духом суворості.

Ж.Л. Давід. «Перехід Бонапарта через перевал Сен-Бернар». 1801 р.

Ж.Л. Давід. «Клятва Гораціїв». 1784 р.

*На картині «**Клятва Гораціїв**» зображено дію, що відбувається у внутрішньому дворику давньоримського будинку. Постаті людей залиті потоком світла, навколо них — оливово-сірі сутінки. На другому плані картини — арка, в кожну із трьох частин якої вписана одна або декілька фігур. Посередині стоїть батько сімейства, зліва від нього — готові до бою сини, справа — оцінпенілі від горя і страху жінки з дітьми. Плавні контури жіночої групи протиставлені чітким лініям фігур воїнів. В основі всієї композиції — число три: три арки і групи персонажів, стільки ж мечів і рук, з готовністю простягнутих до зброї. Ці трикратні повторення наповнюють усю сцену настроєм бадьорої зібраності. Картина не закликає до боротьби, але утверджує такі людські якості, як мужність, достоїнство, обов'язок, патріотизм.*

У 1804 р. Давід став «першим художником» імператора Наполеона. Живописець створив багато портретів відомих діячів того періоду, зокрема самого імператора: «Коронація Наполеона I та імператриці Жозефіни в соборі Паризької Богоматері», «Перехід Бонапарта через перевал Сен-Бернар», «Портрет Наполеона. 1812 р.» тощо.

У Німеччині в другій половині XVIII ст. ідеї класицизму втілювалися у живописі **Антона Рафаеля Менгса**. Менгс писав алегоричні та міфологічні картини, портрети, займався монументальними роз-

А.Р. Менгс.
«Карл IV, принц Астурійський».
Бл. 1765 р.

А.Р. Менгс.
«Персей і Андромеда».
1773–1778 рр.

писами. Його живопису притаманні теми благородства і вишуканої простоти стародавніх греків, відтворення краси пластичного об'єму античних статуй, строгість їх композиційного рішення. Найбільш характерна робота Менгса — розпис плафона «Парнас» на віллі Альбані в Римі. Яскравими прикладами класицизму в живописі також є його картини «Суд Паріса» та «Персей і Андромеда». Значний доробок художника і в жанрі портрета.

Однією з перших відомих жінок-художниць була представниця німецького класицизму **Ангеліка Кауфман**. У її творах багато емоцій, манірності у поведінці героїв; прагнення до античної простоти і гармонії поєднувалося зі своєрідним колоритом і різноманітними колірними ефектами.

А. Кауфман створювала гравюри, розробляла ескізи меблів та інтер'єрів, вигадувала складні графічні візерунки для розпису посуду. Вона написала також серію портретів сучасників.

А. Кауфман.
«Жіночий портрет в образі весталки». Кін. XVIII ст.

А. Кауфман.
«Портрет Е. Сміта-Стенлі, графа Дербі, з дружиною та сином». Бл. 1776 р.

Розгляньте репродукції картин англійського живописця Томаса Гейнсборо (с. 195) і дайте відповіді на запитання.

Т. Гейнсборо.
«Хлопець у блакитному».
Бл. 1770 р.

Т. Гейнсборо.
«Портрет Анни, графині Честерфілд».
1777–1778 рр.

Т. Гейнсборо.
«Софія Шарлотта Шеффілд».
Бл. 1785 р.

Т. Гейнсборо.
«Портрет містера і місіс Халлетт
(Ранкова прогулянка)».
Бл. 1785–1786 рр.

1. Опишіть засоби виразності полотен Т. Гейнсборо.
2. Які риси живопису класицизму притаманні портретним творам цього художника?
3. Охарактеризуйте модні тенденції класицизму, опираючись на портрети, написані Т. Гейнсборо, А.Р. Менгсом, А. Кауфман.

МОДА

Одяг в епоху класицизму зазнав істотних змін, особливо в Англії та Франції. Так, у жіночих костюмах вдосконалили каркасні форми, що дозволило підкреслити природні пропорції фігури. В моду увійшла простота: з образу поступово зникли перуки та високі напудрені зачіски.

У цей період повернулися модні тенденції античності. Жіночі сукні шили із завищеною талією без корсета і зайвих прикрас. Шовк вийшов із моди: його замінили муслін і батист. Плаття мали ліф із глибоким вирізом; для них найчастіше використовували легкі тканини світлих тонів: переважно бірюзові, світло-коричневі, блакитні. Сукні також підперізували поясом вище талії, що було характерним для стилю ампір. На ногах жінок красувалися античні сандалії, шию та плечі вкривали індійські шалі.

Образ доповнювали короткими зачісками із завитими локонами. Серед головних уборів перевагу надавали діадемам, обручам і пишним пов'язкам із пір'ям, а також великим капелюхам з оксамиту та шовку.

Поступово класицизм у жіночому одязі остаточно витіснив античність; популярності набув одяг більш пристосований до європейського клімату. Модними стали кашмірові шалі та картаті тканини. Для їзди верхи дами одягали плаття-амазонки зі спідниці та жакета, що нагадував чоловічий фрак.

Англійський чоловічий сукняний фрак замінив шовковий французький каптан. Фрак мав стоячий виложистий комір і відігнуті від талії поли. Модним також став **редингот** — щось середнє між пальтом і сюртуком — з прямими полами і шалевим коміром. Жабо і манжети на сорочках стали вужчими; кюлоти залишилися вузькими, а панчохи — білими.

- Назвіть характерні риси живопису класицизму.
- Які жанри живопису були особливо популярними в цей період?
- Перелічіть імена відомих художників доби класицизму та на́зви їхніх картин.
- Розкажіть про основні тенденції в моді класицизму.

Доповніть ваше електронне портфоліо прикладами шедеврів класицизму різних видів мистецтва.

За бажанням створіть портрет свого друга в цьому стилі. Техніка виконання — олівець, пастель або акварель.

§ 25. МУЗИКА І ТЕАТР ЕПОХИ КЛАСИЦИЗМУ

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Музичне життя Європи в епоху класицизму — це поява перших публічних концертів, створення у столицях та великих містах музичних товариств і оркестрів. Оркестри характеризувалися розширеним складом: з них вилучили орган і клавесин, зате збільшили групи духових інструментів, зокрема додали кларнет з його м'яким тембром звучання.

У придворному ритуалі значне місце займала музика для дозвілля: **касації** (інструментальний ансамблевий твір типу сюїти для виконання просто неба), **дивертисменти**, **серенади** звучали під час трапез, прогулянок парком, катання на воді. Інтенсивно розвивалося любительське камерне музикування: вельможі й аристократи, отримавши модну на той час музичну освіту, охоче грали в невеликих інструментальних колективах. Саме в цьому середовищі сформувався один із найважливіших жанрів класицизму — **струнний квартет**, який за глибиною і актуальністю образів, багатством музичної канви та побудовою форми спроможний змагатися із симфонією.

А. фон Менцель. «Концерт у Сан-Сусі». 1850–1852 рр.

МУЗИКА КЛАСИЦИЗМУ

- **Інструментальна музика**
  - струнний квартет, дивертисмент, серенада, фортепіанне тріо, сольна фортепіанна музика
- **Віденська школа**
  - сонатна форма, сонатно-симфонічний цикл, класична симфонія
- **Оперний жанр**
  - лірична трагедія, опера-серіа, опера-балет, опера-буффа, зінгшпіль, опера-комік та ін.

Опера

Друга половина XVIII ст. — час реформаторських змін в опері (інструментальну музику класицизму просто неможливо зрозуміти поза контекстом цього жанру). Вони пов'язані передусім з іменами **К.В. Ґлюка** і **В.А. Моцарта**. Перший зробив з концертної вистави, якою була опера-серіа, справжню музичну драму; другий перетворив комедію з неоригінальними поворотами сюжету на динамічну виставу з психологічно різноманітними живими персонажами.

Ж.С. Дюплессі. «Портрет Ґлюка». 1775 р.

***Крістоф Віллібальд Ґлюк** — німецький представник музичного класицизму, автор 107 опер. Різнобічно обдарований музикант: грав на багатьох інструментах, співав, добре знав особливості балетного мистецтва, був видатним оперним диригентом. Опера «**Орфей та Еврідіка**» стала маніфестом нового театру. В ній композитор відмовився від арій да капо і підсилив роль оркестру, пов'язавши характер музики зі змістом твору.*

Прослухайте мелодію з опери К.В. Ґлюка «Орфей та Еврідіка» (соло флейти).

Розкажіть про свої враження від музики композитора.

Оперна реформа Ґлюка вплинула на подальший розвиток даного жанру. Класичним зразком нового типу комічної опери є «**Служниця-пані**» італійського композитора **Дж.Б. Перголезі**, який прожив усього 26 років, але прославив неаполітанську оперну школу. Естафету Перголезі в останній третині сторіччя підхопив іще один знаменитий неаполітанець — **Д. Чімароза,** автор понад 70 опер. Його найкраще творіння — опера «**Таємний шлюб**» — витримала понад 100 постановок і сьогодні є окрасою сцен багатьох театрів світу.

А.З. фон Зікардсбург, Е. ван дер Нюлль. Віденська державна опера. 1861–1869 рр.

Центром розвитку класичного напряму в європейському музичному мистецтві стала столиця Австрії — Відень. Із ним пов'язана творчість найвидатніших композиторів того часу, здобутки яких були названі «**віденською класичною школою**». Твори представників цієї школи вирізняються чіткою лаконічною формою, пропорційністю елементів музичної структури, виразністю тем і багатством художніх прийомів. Симфонії, сонати, концерти віденських класиків є взірцями чистої музики, яка не потребує обов'язкового театралізованого або хореографічного супроводу. Це вишукана музика для слухання, сповнена гармонії та підвищеної емоційності.

Творчість композиторів віденської школи — **Ф.Й. Гайдна**, **В.А. Моцарта**, **Л. ван Бетховена** — належить до вершин світової художньої культури. Вона мала значний вплив на подальший розвиток музики.

Б. Крафт. «Портрет В.А. Моцарта». 1819 р.

Вольфґанґ Амадей Моцарт *особливу увагу приділяв опері. Його творчість — ціла епоха в розвитку цього виду музичного мистецтва. За своє коротке життя він написав понад 600 творів, серед яких — більше 50 симфоній і 40 інструментальних концертів. Але саме опера визначає його стиль.*

Свою першу оперу ***«Аполлон і Гіацинт»*** *Моцарт створив ще в 11 років, а в 14 уже диригував в театрі Мілана на прем'єрі власної опери* ***«Мітрідат, цар Понтійський»****. Далі народилися комічні опери «Удавана простачка», «Бастьєн і Бастьєнна», опера-серіа «Луцій Сулла». Постановки в Мюнхені «Удаваної садівниці» та «Ідоменея» принесли молодому композитору справжній великий успіх.*

Усі свої оперні шедеври Моцарт написав в останнє десятиліття життя: «Викрадення із Сераля», «Весілля Фігаро», «Дон Жуан», «Так чинять усі», «Чарівна флейта» (філософська казка-притча у жанрі зінгшпіль). У його операх проявляється нестримна фантазія, виразність почуттів героїв, психологічна достовірність музичних характеристик. Тут немає однозначно позитивних чи негативних героїв: характери живі й багатогранні, не пов'язані рамками амплуа.

Е. Кроуфорд.
«Вольфґанґ і його батько займаються музикою». XIX ст.

Найвідоміша опера Моцарта — «**Весілля Фігаро**». Її новаторство — в музичному окресленні персонажів і комічній колізії сюжету. Головний герой комедії Фігаро — енергійний і розумний, дотепний і хитрий, витончений і наполегливий. Знаменита арія «Хлопчик жвавий, кучерявий, закоханий» стала ще за життя Моцарта шлягером.

Прослухайте уривок з арії Фігаро (опера «Весілля Фігаро») В.А. Моцарта. Охарактеризуйте головного героя опери за цим музичним епізодом. Спробуйте створити невеликий шарж на образ Фігаро. Техніка виконання — олівець.

Інструментальна музика

Т. Гарді.
«Портрет Гайдна».
1792 р.

***Франц Йозеф Гайдн** — австрійський композитор, автор понад 1000 творів у всіх жанрах і формах, що існували в музиці того часу. В Німеччині й Австрії він став відомим завдяки своїм ораторіям **«Створення світу»** і **«Пори року»**. Натомість у США, Англії та Франції найпопулярнішими були його симфонічні твори. Гайдна часто називають «батьком» симфонії (104 симфонії) та засновником жанру струнного квартету (83 квартети), написаного для постійного складу виконавців (дві скрипки, альт і віолончель). Відкриттям цього автора вважається також форма рондо-сонати.*

Склад найпоширенішого **струнного класичного квартету**: дві скрипки, віолончель, альт. Інструменти, які використовують у квартеті: **струнні** — скрипка, альт, віолончель, контрабас; **дерев'яні духові** — басовий кларнет, басетгорн, кларнет д'амур, шалюмо; **кла-**

вішні — клавікорд, фортепіано, клавесин; **мідні духові** — офіклейд, валторна.

Автором шедеврів інструментальної музики стилю класицизм вважають Л. ван Бетховена.

Людвіг ван Бетховен *— німецький композитор, який не лише зберіг основні риси класицизму (ясність, монументальність, стрункість композиції), а й значно розширив сферу образів. Музиці Бетховена притаманна неабияка енергетична напруга, збудженість почуттів, драматизм. Його творчість підсумувала здобутки епохи класицизму. Він був останнім композитором XIX ст., для якого природною формою музичного вислову був жанр сонати.*

Й.К. Штилер. «Портрет Людвіга ван Бетховена». 1820 р.

К. Шльоссер. «Бетховен за роботою». Бл. 1811 р.

Фортепіанна соната (разом зі струнним квартетом) була головною творчою лабораторією Бетховена. Кожен його твір — це крок уперед в освоєнні виражальних можливостей фортепіано. Він ніколи не звертався до клавесина, зате був концертним віртуозом, новатором, автором піанізму нового, героїчного стилю. Гру Бетховена сучасники порівнювали з промовою оратора, яка вражала нечуваним динамічним натиском і технічною досконалістю. У нього фортепіано вперше зазвучало як цілий оркестр.

Прослухайте уривок із першої частини «Аппассіонати» (сонати для фортепіано № 23) Л. ван Бетховена. Розкажіть про свої враження від цієї музики.

Пригадайте інші відомі вам твори композитора.

Перегляньте уривок із кінострічки «Амадей», створеної режисером Мілошем Форманом за мотивами драми Пітера Шеффера. У цьому уривку звучать відомі твори композитора. Спробуйте розпізнати їх на слух. Проаналізуйте гру акторів, уважно розгляньте костюми. Чи відповідають вони моді даного стилю? Які твори інших видів мистецтва ви побачили у фільмі? Розкажіть про них.

Кадр із кінострічки «Амадей» режисера Мілоша Формана. 1984 р.

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

XVIII ст. часто називають «золотим століттям» театру. Театральне мистецтво класицизму побудоване на основних принципах стилю: доцільність, порядок, гармонія, строга ієрархія жанрів (серед «високих» — трагедія, епічна поема, ода, історична, міфологічна, релігійна картини; серед «низьких» — комедія, сатира, байка, жанрова картина). На театральних підмостках ставили трагедії П. Корнеля, Ж. Расіна і Вольтера; комедії Мольєра, сатиру Н. Буало-Депрео, байки Ж. де Лафонтена, прозу Ф. де Ларошфуко, твори Й. Гете і Ф. Шіллера.

Головні вимоги стилю класицизм у театральному мистецтві:

- **єдність місця:** загальний простір для всіх дій п'єси зі зміною декорацій;
- **єдність часу:** всі дії повинні розгортатися приблизно в одному часовому проміжку, не виходити за рамки доби;
- **єдність дії:** одна сюжетна лінія (без побічних епізодів) від зав'язки до розв'язки.

Класицизм — мистецтво доцільності, правил і логіки, де центральне місце посідає категорія краси, що не залежить від людини та її внутрішнього світу, а головним критерієм художньої правди є розум.

У класицистичних трагедіях, написаних за сюжетами з античної літератури, Старого Завіту або героїчного епосу, зображували представників знаті — королів, вельмож, героїв. Твори «високого» жанру писали величавою, урочистою мовою.

У комедіях героями були простолюдини — містяни, селяни, слуги, а сюжети автори брали цілком життєві, прославляючи ідеї монархії та служіння державі. Твори «низького» жанру писали мовою, близькою до розмовного стилю, у них викривали вади суспільства і людських характерів.

Головний конфлікт у п'єсах періоду класицизму — між пристрастю і здоровим глуздом: людина у своїх вчинках та переживаннях мусить керуватися передусім розумом.

Згідно із правилами класицизму, кожен драматичний твір повинен бути цілісним з точки зору задуму й форми, тематики й мови, жанру і композиції.

Для сценічного мистецтва класицизму характерні:

- урочистий, статичний лад спектаклів і розмірене читання величних і благозвучних віршів;
- нова манера гри — психологічно достовірна, барвиста й темпераментна декламація зі спеціально розробленою системою пластичної виразності.

Театральна вистава часів Людовика XIV в одному із залів Версаля

П. Міньяр.
«Портрет Мольєра».
Бл. 1658 р.

Засновником європейської класичної комедії був французький комедіограф, актор і театральний діяч, реформатор сценічного мистецтва ***Жан-Батіст Поклен*** *(театральний псевдонім —* ***Мольєр****). Спираючись на традиції народного театру і досягнення класицизму, він створив жанр соціально-побутової комедії. У своїх п'єсах Мольєр змальовував життєво достовірні образи, висміював станові забобони аристократів, обмеженість буржуа, святенництво дворян, викривав лицемірство.*

Найбільш зрілим утіленням комедії моралі визнані твори великого французького драматурга **П'єра де Бомарше** «Севільський цирульник» і «Одруження Фігаро», що стали основою опер В.А. Моцарта і Дж. Россіні. У своїх п'єсах автор продемонстрував майстерну побудову діалогів, розвиток інтриги та гостру соціальну сатиру.

Італійська класицистична комедія розвивалася у Венеції, що була столицею карнавалів, театрів і безтурботних веселощів. Велику роль в оновленні італійської сцени відіграли драматурги К. Ґольдоні і К. Ґоцці. **Карло Ґольдоні** — автор 267 п'єс, творець національної італійської комедії — здійснив реформу драматургії і театру, ввів у театральні постановки реалістичну драматургію з живими характерами, дотепною критикою вад суспільства. **Карло Ґоцці** — автор жанру казки-ф'яби для театру з мотивами фольклору та елементами комедії дель арте: «Любов до трьох апельсинів», «Турандот» та ін.

Внутрішній вигляд театру
«Пале-Кардиналь» у Парижі.
XVII ст.

Видатний англійський драматург XVIII ст. — **Річард Брінслі Шерідан**, автор комедії «Школа лихослів'я». У ній виразно окреслено об'єкт сатири — конкретне суспільство і конкретне соціальне явище — лихослів'я.

У період класицизму в Англії зародився новий жанр театрального мистецтва — драма, а теоретичне обґрунтування він отримав у Франції (праці Д. Дідро).

Засновниками класичної трагедії вважають **П'єра Корнеля** та **Жана Расіна**, які втілили «золоте» правило класичної драми — єдність місця, часу та дії.

Французький театр, керуючись смаком придворної публіки, переніс на сцену ідеали абсолютизму, створив тип героя, який підпорядковує свої почуття інтересам держави, бореться за честь і славу.

Цікаво знати, що актори епохи класицизму діяли, грали, переживали на сцені, але не перевтілювалися — залишалися собою в усіх ролях, тому їх ретельно підбирали під кожного героя спектаклю. Героїв поділяли на позитивних — як приклад для наслідування і негативних — як моральний урок глядачам.

Спробуйте з друзями протягом тижня підготувати театральну постановку за уривком із комедії Мольєра. Оберіть виконавців головних ролей, режисера, костюмера, художника-декоратора, гримера тощо. Не забудьте про «золоте» правило театру того часу.

- Назвіть характерні риси музичного мистецтва стилю класицизм.
- Яку школу називають «віденською» та хто входив до її складу?
- Які музичні жанри сформувалися у творчості композиторів-класиків?
- Назвіть найяскравіші твори композиторів стилю класицизм. У чому полягає заслуга кожного представника «віденської школи»?
- Розкажіть про закони і принципи театрального мистецтва стилю класицизм.
- Назвіть імена видатних драматургів того часу.
- Розкажіть про свої враження від уроку.

Оберіть один із трьох варіантів і виконайте завдання:

а) розробіть протягом місяця невеликий проект на тему «Шедеври стилю класицизм», об'єднавшись у групи. Перша група — «Мистецтвознавці»: проведіть аналіз високих досягнень стилю в різних видах мистецтва. Друга група — «Художники»: доберіть ілюстрації, на яких зображено шедеври стилю в кожному виді мистецтва, та оформте презентацію разом із мистецтвознавцями. Третя група — «Сценаристи»: придумайте сценарій шкільного вечора за темою проекту, використавши шедеври музики класицизму як музичне оформлення;

б) підготуйте афішу театрального спектаклю, поставленого за мотивами драматичних творів стилю класицизм;

в) створіть диск під назвою «Шедеври класицизму», записавши на нього музику, що вам найбільше сподобалася.

§ 26. УКРАЇНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ КЛАСИЦИЗМУ

ШЕДЕВРИ КЛАСИЦИЗМУ В АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ

В архітектурі України тенденції класицизму проявились у 70-х рр. XVIII ст. Спорудам того часу притаманні світлі барви, стримані й чіткі архітектурні форми, відсутність пишного оздоблення. Основними ознаками нової архітектури були імпозантність та урочистість. Яскравими взірцями стилю класицизм на українських землях є храми (Спасо-Преображенський собор у Новгороді-Сіверському, дзвіниця Успенського собору в Харкові), палаци козацької старшини (палаци К. Розумовського в Батурині, Яготині, Глухові; палац графа Завадовського в Ляличах; палац і церква Кочубеїв у Диканьці), будівля Київського університету. На початку XIX ст. поширився стиль ампір, характерний для Контрактового дому в Києві, театру в Одесі, Собору Різдва на Подолі. У класицистичному стилі побудована церква Миколи Набережного на Подолі та ротонда фонтана «Самсон» у Києві, багато будівель Львова, Чернівців, інших українських міст.

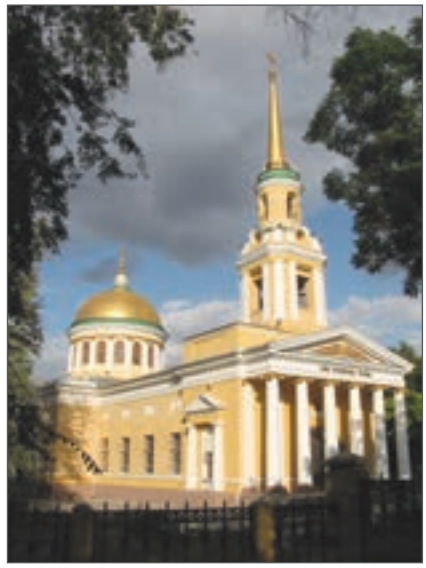

А. Захаров.
Спасо-Преображенський кафедральний собор.
1830–1835 рр.
Дніпро

Д. Ботані.
Костел Св. Іоанна Хрестителя.
1796–1812 рр.
Біла Церква

М. Львов. Миколаївська церква в с. Диканька. 1794–1797 рр. Полтавська обл.

Дж. Фраполлі. Преображенський собор. 1833–1879 рр. Біла Церква

ПАМ’ЯТКИ СКУЛЬПТУРИ

Пластичне мистецтво класицизму в Україні представлене переважно творами монументальної та монументально-декоративної скульптури. Прикладами є пам’ятник Рішельє в Одесі та надгробок К. Розумовському в Батурині, виконані **Іваном Мартосом**. І. Мартос належить до когорти кращих скульпторів у світовій культурі; його по праву вважають засновником стилю класицизм у цьому виді мистецтва на українських теренах.

У Львові класицистичні зразки представлені надгробками Личаківського цвинтаря (роботи Б. Торвальдсена, А. Шімзера та ін.). Автором статуй, що прикрашають чотири фонтани на площі Ринок, є австрієць **Г. Вітвер**.

І. Мартос. Пам’ятник А. де Рішельє. 1827–1828 рр. Бронза. Одеса

А. Шімзер. Пам’ятник на могилі М.К. Шодуар. 1821–1822 рр. Пісковик. Личаківський цвинтар, Львів.

Г. Вітвер. Чотири фонтани на пл. Ринок. Бл. 1810–1814 рр. Вапняк. Львів

*М. Микешин. Пам'ятник Богдану Хмельницькому.
1879–1888 рр. Бронза. Київ*

***Пам'ятник Богдану Хмельницькому** — найвідоміший пам'ятник Києва, своєрідна візитівка міста. Скульптура є символом мужності полководця, який неначе зупиняє стрімкий рух, аби вказати народові, що зібрався на площі, на північний схід (саме на Софійському майдані в 1648 році кияни зустрічали Хмельницького та козацькі полки після перемоги під Пилявцями). У владному приборканні коня, рішуче піднесеній правій руці з булавою, зверненому до народу обличчі відчувається незламна воля сильної особистості.*

ШЕДЕВРИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Основні принципи і здобутки класицизму відобразилися на вітчизняній музиці, яка, будучи українською за своїм духом, служила інтересам Російської імперії. Серед найяскравіших композиторів цієї епохи — **Максим Березовський**, **Артем Ведель** і **Дмитро Бортнянський**, які створили й розвинули новий жанр духовного хорового циклічного концерту.

Прослухайте твір А. Веделя «Богородице Діво, радуйся». Спробуйте дослідити, як у творі поєднано риси української та візантійської культур, узявши до уваги, що давньоруський церковний спів бере початок з візантійської та південнослов'янської співочої традиції.

Розгляньте ілюстрації під звучання твору Д. Бортнянського «Херувимська пісня № 7». Спробуйте об'єднати ці три види мистецтва у своїй розповіді про досягнення стилю класицизм в Україні.

Л. Долинський.
Святий Миколай. Ікона.
1815 р.

А. Меленський.
Собор Різдва Христового на Подолі.
1809–1814 рр. Київ

Пригадайте, які особливості притаманні мистецьким стилям бароко, рококо та класицизм в архітектурі, музиці й живописі. Виконайте завдання та оцініть свій рівень знань.

Розгляньте ілюстрації та визначте стиль кожної із зображених архітектурних споруд.

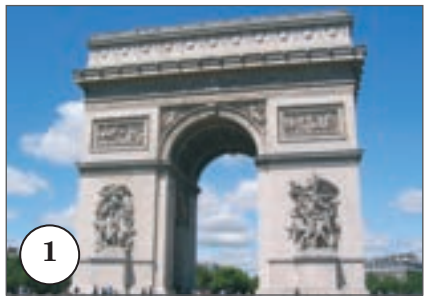

За наведеними характеристиками досягнень музичного мистецтва спробуйте визначити назви стилів.

1. Активний розвиток жанрів опери, ораторії, кантати, концерту, сюїти, сонати та ін., перехід від поліфонічного багатоголосся до гомофонно-гармонічного складу, розквіт мистецтва імпровізації.

2. Поява перших публічних концертів, чітко визначена форма сонати, сонатно-симфонічні цикли, новий тип опери, виникнення жанру струнного квартету.
3. Характерними є камерні інструментальні жанри, танцювальна і вокальна музика, п’єси-мініатюри для клавесина, збагачені мелізмами.

Розгляньте репродукції картин видатних живописців. З’ясуйте, до якого стилю належить кожен твір. Назвіть авторів картин та визначте жанри живопису.

1

2

3

4

5

- Назвіть характерні риси класицизму в українській культурі.
- Якими видами скульптури представлений стиль класицизм в Україні?
- Порівняйте риси європейського та українського мистецтва цієї доби.
- Назвіть імена видатних митців, які творили на українських землях у стилі класицизм.

Поповніть своє електронне портфоліо зображеннями шедеврів архітектури, скульптури й живопису та записами музичних творів епохи класицизму. Спробуйте скласти розповідь або написати міні-твір про розвиток мистецтва від бароко до класицизму.

§ 27. СТИЛЬ РОМАНТИЗМ

Наприкінці XVIII століття в Німеччині, Великій Британії та Франції виник новий ідейний рух у літературі й мистецтві — **романтизм**. Згодом він поширився в Російській імперії, Польщі й Австрії, а з середини XIX століття охопив інші країни Європи, Північної та Південної Америки.

К.Д. Фрідріх. «Мандрівник над морем туману». 1818 р.

Назва течії «романтизм» виникла від співзвучних слів різних мов: romantisme (Франція), romance (Іспанія), romantic (Англія). Характерними ознаками романтизму є відмова від суворої нормативності в художній творчості, заперечення раціоналізму, що панував у добу Просвітництва, акцент на почуттях та внутрішніх переживаннях людини; увага до особистості, її індивідуальних рис; неприйняття буденності й звеличення «життя духу», наявність провідних мотивів самотності, світової скорботи (національної туги) та романтичного бунту, нескореності; історизм творів і захоплення фольклором.

Романти́зм (фр. romantisme) — напрям у європейській літературі й мистецтві, який виник наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Його представники боролися проти канонів класицизму, висували на перший план інтереси особи та її почуття і використовували у своїй творчості історичні та народно-поетичні теми.

Філософську базу романтизму заклав німецький філософ Фрідріх Шеллінг. Романтизм призвів до формування романтичного світогляду та романтичного стилю в усіх видах мистецтва, надав митцям можливості для прояву творчості, став поштовхом для розвитку історичної та філологічної наук, звільнив літературу від обов'язкових правил трьох єдностей і зумовив виникнення нових літературних жанрів — балади, ліричної пісні, романсової лірики, історичних романів і драм.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СТИЛЮ РОМАНТИЗМ:

Ранній романтизм (кінець XVIII — початок XIX ст.) → **Розвинутий романтизм** (20—40-і рр. XIX ст.) → **Пізній романтизм** (після революцій 1848 р.)

Характерні риси стилю романтизм:

- синтез видів та жанрів мистецтва;
- відмова від суворих норм і правил у художній творчості;
- створення передумов для прояву індивідуальності, втілення ідеалу митця;
- тяжіння до символіки, демонстративної умовності форми;
- центр художньої системи — особистість, головний конфлікт — особистості й суспільства;
- захоплення фольклором та історизмом.

АРХІТЕКТУРА

В архітектурі романтизм не виробив єдиного стилю, а представляв собою сукупність «романтичних» рис і появу нових напрямів архітектури: в Британії — це неоготика, в інших країнах — романтичний історизм, неогрецький, неовізантійський та інші напрями.

Нові архітектурні напрями

Істори́зм — архітектурний напрям, заснований на змішуванні елементів раніше домінуючих архітектурних стилів, що виник наприкінці XIX століття.

І. Штейндль. Будинок Парламенту Угорщини. 1885–1904 рр. Будапешт

Неого́тика, або **псевдого́тика** — напрям в архітектурі, що характеризується поєднанням елементів готики зі строгими композиціями класицистичного будівельного мистецтва. Виник на новому етапі розвитку архітектури кінця XVIII — середини XIX ст. і є складовою частиною так званих історичних стилів.

Т. Фуллер, Ч. Джонс.
Комплекс будівель Парламенту
в Оттаві. II пол. XIX ст. Канада

А. Лангер. Маріацький костел
(церква Непорочного Зачаття
Пресвятої Діви Марії).
1861–1870 рр. Катовіце, Польща

Й.Д. Магінніс.
Бостонський коледж.
Поч. XX ст. США

К. Кліфельд.
Бібліотека Академії наук.
1902–1904 рр. Гданськ, Польща

Неовізантійський напрям — архітектурний напрям, для якого була характерна орієнтація на візантійське мистецтво VI—VIII століть. Найчастіше використовувався для зведення культових і громадських будівель. Зародився у 1840-х роках у Західній Європі та досяг свого піку в останній чверті XIX-го століття в Російській імперії.

О. Померанцев. Храм-пам'ятник Св. Олександра Невського. 1882–1912 рр. Софія, Болгарія

Храм Св. Олександра Невського, *кафедральний собор патріарха Болгарської православної церкви, зведений у неовізантійському стилі за проектом учня італійських архітекторів Олександра Померанцева. Храм розташований у центрі Софії на площі Олександра Невського і є своєрідною візитівкою столиці Болгарії. Фасад собору облицьований білим каменем, вхідні двері зроблені з дуба, а куполи — позолочені.*

Розгляньте зображення собору, спорудженого в неовізантійському стилі. Порівняйте архітектуру цього храму з візантійськими культовими спорудами.

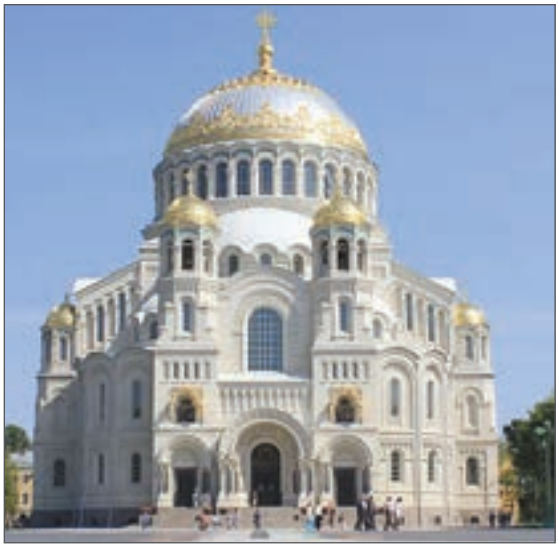

В. Косяков. Морський Нікольський собор. 1903–1913 рр. Кронштадт, Росія

Типи новітніх споруд

Поява нових будівельних матеріалів та винайдення ефективних способів з'єднання металевих конструкцій (Англія, Франція) сприяли виникненню складних архітектурних форм, силуетів та композицій, основою для яких стала готика.

Довжина першого чавунного моста, зведеного в Англії 1779 р. через річку Северн, становила лише 30 м, а вже наприкінці століття з'явилися мости завдовжки понад 70 м. Чавун почали використовувати і під час будівництва каркасів для споруд, а у 80-х роках XVIII ст. досить поширеними стали чавунні конструкції соборів.

Т.Ф. Прітчард. Залізний, або Чавунний міст. 1775–1779 рр. Великобританія

У садово-парковій архітектурі часів романтизму домінують штучні водойми і водоспади. Будівлі оточують альтанки, арки, стилізовані під старовину веж із перевагою пастельних тонів.

В інтер'єрах увагу приділяють фольклорним формам і природним матеріалам — дикому каменю, необтесаному дереву тощо.

СКУЛЬПТУРА

Для скульптури доби романтизму характерними є пошуки нових засобів виразності, емоційна напруженість композицій. Найбільш сприятливі умови для розвитку пластичного мистецтва склалися у Франції. Поштовхом для цього стала кампанія з будівництва тріумфальних і суспільно значущих громадських споруд, бурхливий розвиток торгівлі попри війни та революції, практика всесвітніх виставок, на які зважилась буржуазія, переконана у власній могутності. Так, скульптор **Ежен Гійом** у 1867 році виконав замовлення на сім погрудь Наполеона Бонапарта в різні періоди його життя — від юності до поразки в політичній кар'єрі.

Скульптура Франції XIX ст. розвивалася під сильним цензурним і політичним тиском. Наприкінці XVIII ст. особливою популярністю користувався майстер скульптурного портрета **Жан-Антуан Гудон**, який працював на замовлення вищих сановників, деяких діячів революції та нової військової аристократії Наполеона I.

На початку XIX ст. у скульптурі утвердився **наполеонівський ампір** — пафосний, офіційний і доволі символічний стиль, у якому творили **Антуан-Дені Шоде, П'єр Картельє, Жозеф Шинар**. Митці отримували замовлення на оздоблення тріумфальних арок, виготовлення бюстів військових і державних діячів та численних офіційних портретів диктатора Наполеона.

Характерні риси скульптури романтизму: емоційна напруженість, патетичність, громадянська спрямованість, реалістичність зображень у поєднанні з глибоким символізмом.

Різновиди скульптури: бюст, статуя (пам'ятник), рельєфи (барельєф, контррельєф), скульптурне оздоблення будівель.

А.Д. Шоде. «Наполеон-законодавець». Поч. XIX ст.

Ж. Шинар. «Карабінер». 1806–1808 рр.

А.Д. Шоде. «Гомер». 1806 р.

Ф. Рюд. «Жанна д'Арк». 1852 р.

Знаменита скульптурна група ***«Марсельєза» Франсуа Рюда*** *стала як головним твором самого митця, так і визначним зразком французької монументальної пластики XIX століття. Скульптор зобразив драматичну сцену героїчного пориву всього народу Франції, що піднявся на захист своєї країни і здобутків революції.*

Ф. Рюд.
«Марсельєза». 1833–1836 рр.

Фронтон знаменитого Пантеону в Парижі прикрашений скульптурною групою, в центрі якої — алегорія Батьківщини. Вона увінчує видатних людей лавровими вінцями, які їй простягає Свобода, а Історія записує їхні імена. Напис на фронтоні гласить: «Славетним людям — вдячна Батьківщина».

Д. д'Анже. «Скульптурна група для фронтону Пантеона». 1837 р. Париж

? Розгляньте скульптурні портрети доби романтизму. Твори якого стилю вони вам нагадують? Поясніть, чому.

Ф.-Ж. Бозіо.
«Король Франції Карл X». 1825 р.
Мармур

Ж. Шинар.
«Мадам Рекам'є».
1801–1802 рр.
Мармур

Ж.-Б. Дебе.
«Барон Антуан-Жан Гро».
1855 р.
Мармур

У другій половині XVIII — першій половині XIX ст. зародилася академічна школа російської скульптури, представлена плеядою видатних майстрів. Патріотичний пафос, велич і класична ясність образів — ось характерні риси творчості **Ф. Шубіна**, **І. Мартоса**, **С. Піменова** та інших.

Російський скульптор **П. Клодт** став відомим завдяки своїм композиціям із зображенням коней.

П. Клодт та ін. Нарвські тріумфальні ворота. 1833 р. Санкт-Петербург, Росія

П. Клодт. Четверта композиція із серії «Приборкувачі коней». 1841 р. Санкт-Петербург, Росія

- Назвіть визначальні риси стилю романтизм у мистецтві.
- Які напрями архітектури романтизму інтегрували у собі засоби виразності інших століть?
- Розкажіть про свої враження від архітектури неоготики, неовізантійського напряму та романтичного історизму.
- У чому проявилась новизна архітектури даного стилю?
- Назвіть характерні особливості скульптури романтизму.
- Які шедеври стилю в архітектурі та скульптурі вам запам'яталися найбільше і чому?

Поповніть своє електронне портфоліо ілюстраціями шедеврів архітектури та скульптури епохи романтизму.

За бажанням створіть ескіз будівлі в стилі романтизм, яка вас найбільше вразила. Техніка виконання — олівець.

§ 28. СТИЛЬ РОМАНТИЗМ У ЖИВОПИСІ

Живопис романтизму пов'язують з Великою французькою революцією XVIII ст. Він виник як реакція загального піднесення з приводу її початку і як глибоке розчарування у можливостях людини внаслідок її поразки.

Задля виразності передачі почуттів живописці використовували соковиті фарби, яскраві мазки та спецефекти.

Характерні риси живопису романтизму:

- розкріпачення від академічних канонів;
- ліризм, героїчна піднесеність;
- емоційність картин, прагнення до кульмінаційних, драматичних моментів у композиції та змісті.

Жанри: історичні полотна, баталії, фантастичні картини, марина, портрет, пейзаж.

Славетні художники: Ф. Гойя, Е. Делакруа, І. Айвазовський.

Школи живопису: німецька, французька, англійська.

Г. Фюзелі. «Сон пастуха», ілюстрація до «Втраченого раю» Дж. Мілтона. 1793 р.

Е. Делакруа. «Гамлет і Гораціо на кладовищі». 1839 р.

Французька школа живопису романтизму — найбільш послідовна і прогресивна. Її засновником став **Теодор Жеріко** — новатор у живописі, а визнаним главою — **Ежен Делакруа**. Заслуги школи: впровадження вільної динамічної композиції та яскравого насиченого

колориту. Французькі художники (Т. Жеріко, Е. Делакруа, А.Ж. Гро, Ж. Мішель) зображували героїчних людей, які протистояли природним чи соціальним стихіям, об'єднуючи сюжети в єдиний динамічний клубок.

Т. Жеріко.
«Біг звільнених коней у Римі».
1817 р.

Ж. Мішель.
«Пейзаж з вітряком». 1820 р.

Е. Делакруа.
«Полювання на левів». 1855 р.

Е. Делакруа.
«Свобода, що веде народ». 1830 р.

Бурхливі події революції в Парижі відгукнулися в творчості Е. Делакруа картиною ***«Свобода, що веде народ»****. У цьому творі дивним чином поєднані міфологічні фігури (алегорія Свободи з прапором Франції) з фігурами брутальної дійсності (Гаврош, мсьє в капелюсі болівар, трупи розстріляних). «Свобода» стала сенсацією на всі віки, а звістка про придбання полотна у Лувр — офіційним визнанням митця.*

Англійська школа живопису романтизму вирізнялася надуманістю пейзажних сюжетів (Дж. Констебл, Р.П. Бонінгтон; американські художники Т. Коул, В.С. Маунт, Ф.Е. Черч, А. Бірштадт), містичними картинами (В. Блейк), фантастичними пейзажами (В. Тернер та ін.).

В. Тернер. «Золота гілка». 1834 р.

В. Блейк. «Жалість». Бл. 1794 р.

Німецька школа живопису романтизму відома реалістичними пошуками у пейзажному та портретному жанрах, а також сентиментально-ідилічними зображеннями біблійних сцен і патріархального побуту. Представники цієї школи наповнювали свої картини меланхолічністю, чуттєвістю, мрійливістю завдяки використанню розмитих фарб (К.Д. Фрідріх, К. Блехен, Ф.О. Рунге, К.Ф. Лессінг, К. Шпіцвег та ін.).

К.Д. Фрідріх. «Двоє, що вдивляються у Місяць». 1825–1830 рр.

Ф.О. Рунге. «Відпочинок на шляху до Єгипту». 1805 р.

Й.Ф. Овербек. «Марія і Єлизавета з Ісусом та Іоаном». 1825 р.

Й.Ф. Овербек. «Портрет Франца Пфорра». 1810 р.

Під впливом романтизму написав свої ранні полотна видатний мариніст **Іван Айвазовський** (Ованес Айвазян) — українсько-російський художник вірменського походження. Він створив понад 6 тисяч полотен, найвідоміші з яких — морські пейзажі та сцени морських баталій.

І. Айвазовський. «Дев'ятий вал». 1850 р.

***«Дев'ятий вал»** — знакова картина великого мариніста. На ній зображено море після жахливого нічного шторму й людей, які зазнали корабельної аварії. Промені сонця освітлюють величезні хвилі, найбільша з яких — дев'ятий вал. Люди намагаються врятуватися на уламках щогли. Кожна деталь говорить про велич і могутність морської стихії та безпорадність перед нею людини. Теплі тони картини роблять море не таким суворим і дають глядачеві надію, що потерпілі будуть урятовані. Картина стала символом сили духу та волі в літературі й мистецтві.*

Розгляньте репродукцію картини І. Айвазовського «Морський берег» (с. 225). Які ознаки романтизму ви помітили в цьому творі? Розкажіть, що на ній зображено. Які засоби виразності використав живописець для втілення яскравих образів?

Поділіться своїми враженнями від картини. Спробуйте створити власний ескіз морського пейзажу в техніці акварель.

І. Айвазовський. «Морський берег». 1840 р.

Франсіско-Хосе де Гойя — іспанський живописець і гравер. Цікаво знати, що в 1786 р. митця було призначено художником при дворі Карла III, а в 1789 р. — при дворі Карла IV. Гойя отримував замовлення від багатьох своїх друзів з аристократичних кіл. Теми і жанри його робіт надзвичайно різноманітні: від картонів із зображенням веселих святкувань для гобеленів та ескізів карикатур — до змалювання сцен війни, крові та трупів.

Ф. Гойя. «Розстріл повстанців у ніч на третє травня 1808 року». Бл. 1814 р.

Сюжет картини «Розстріл повстанців у ніч на третє травня 1808 року» — історичний факт: страта французами без суду всіх іспанців, які, на їхню думку, брали участь у повстанні.

Розгляньте репродукції картин, написаних видатним іспанським художником у різних жанрах. З'ясуйте, до якого жанру належить кожен твір.

Ф. Гойя. «Родина Карла IV». 1800 р.

Ф. Гойя. «Маріонетка». 1791–1792 рр.

Ф. Гойя. «Св. сімейство зі св. Іоакимом та Анною перед Господом в Його славі». 1769 р.

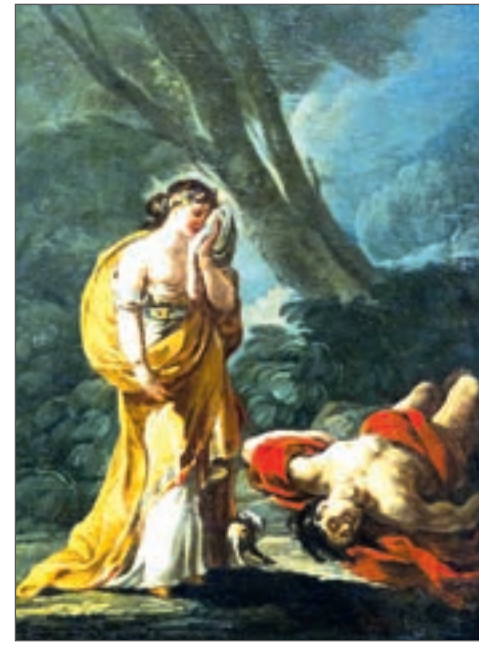

Ф. Гойя. «Венера й Адоніс». Бл. 1771 р.

У творчій спадщині знаменитого іспанця важливе місце займає серія офортів «Капрічос», що складається з 83 творів. Їх загальний дух сам Гойя влучно окреслив у коментарі до одного з листів: «Світ — це маскарад... Усі хочуть здаватися не тими, ким вони є насправді, всі обманюють, і ніхто себе не знає».

Романтики зробили більш масовим і демократичним мистецтво графіки, створивши нові гнучкі форми в літографії, книжковій гравюрі та гравюрі на дереві.

Літогра́фія (від грец. Λίθος — *камінь* та грец. γράφω — *писати*) — один із видів друкованої графіки, заснований (на відміну від гравюри) на техніці плаского друку, коли поверхню спеціального літографського каменю обробляють літографським олівцем та тушшю.
Ксилогра́фія, або **дереворит** — техніка гравюри на дошці з дерева, розрізаного впоперек шарів.

Е. Делакруа. «Гамлет бачить привид свого батька». 1843 р.

Ф. Гойя. «Передчуття небачених катастроф» (№ 1) із серії «Лихоліття війни». Бл. 1810 р.

Розгляньте репродукції творів живопису. Спробуйте визначити їх стиль за жанром і тематикою. Пригадайте особливості живопису різних стилів. Поясніть свій вибір.

Т. Жеріко. «Пліт «Медузи». 1818–1819 рр.

К. Лоррен. «Пейзаж з Енеєм». 1672 р.

Н. Ланкре. «Гойдалка». 1730–ті рр.

Караваджо. «Екстаз святого Франциска». 1595 р.

- Назвіть характерні особливості живопису доби романтизму.
- Які школи живопису існували в цей період?
- Назвіть прізвища відомих художників стилю романтизм.
- У чому полягає новизна стилю в живописі? Назвіть основні стильові відмінності у творчості живописців.
- Які види гравюри набули поширення в добу романтизму?

Створіть разом із друзями впродовж місяця груповий проект «Романтизм у мистецтві». Оберіть вид мистецтва стилю, з'ясуйте його характерні ознаки й доберіть відповідні ілюстрації та музичний супровід. Результати своєї проектної діяльності продемонструйте у вигляді презентації на уроці.

§ 29. СТИЛЬ РОМАНТИЗМ У МУЗИЦІ, ТЕАТРІ Й МОДІ

МУЗИКА

Услід за класичним періодом у розвитку музичного мистецтва прийшов романтичний. Музика цього стилю вирізнялася енергією, інтенсивністю і пристрасністю. Строгі музичні форми набули експресії та виразності. Музика романтизму — це звернення до людської душі, народної музики, історії народу.

Дж.М. Страдвік.
«Ніжна музика минулого». 1890 р.

Цікаво знати, що композитори інших епох ніби передчували наближення романтизму. Приклади цього знаходимо в клавірній музиці Й.С. Баха, в опері «Дон Жуан» В.А. Моцарта, у деяких творах Л. ван Бетховена тощо.

Розвиток музичного романтизму (друга чверть XIX ст.) пов'язаний із творчістю таких композиторів, як Ф. Шопен (Польща), Ф. Шуберт, Ф. Мендельсон-Бартольді, Р. Шуман, Р. Ваґнер (Німеччина), Ф. Ліст (Угорщина), Г. Берліоз, Д. Обер, Дж. Мейєрбер, Л. Герольд (Франція), В. Белліні, ранній Дж. Верді (Італія), О. Аляб'єв, О. Верстовський, ранній М. Глінка (Росія) тощо.

Характерні риси романтизму в музиці:

- протиставлення ідеального світу та повсякденності;
- відображення проблем людини, її самотності та конфлікту із зовнішнім світом;
- звернення до народної творчості, національної культури, історичного минулого;
- переважання національно-патріотичних і демократичних тем, теми любові до природи.

В епоху романтизму досягли розквіту **новітні жанри:** народно-побутова, фантастична і романтико-героїчна опери, балада, пісня, романс, танець, програмна симфонія, програмна концертна увертюра, симфонічна поема, концертні музично-драматичні твори, характеристичні фортепіанні п'єси, лірична фортепіанна мініатюра, камерні жанри.

Особлива увага романтиків була прикута до душевного світу людини, що підсилило роль лірики у їхніх творах. Розпочався пошук нових засобів емоційної виразності, щоб глибоко і проникливо розкрити багатий світ людських переживань, надати перевагу почуттям над розумом, підсилити інтерес до життя простих людей, перенісши акцент на народне мистецтво, побутову музику.

Творчість композиторів

В.А. Рідер. «Портрет Франца Шуберта». 1875 р.

***Франц Шуберт** — австрійський композитор, один із основоположників романтизму в музиці. Його мелодії щирі й задушевні, безпосередні та відверті. Найважливіше місце в творчості митця зайняла пісня для голосу та фортепіано, що стала новою художньою формою у концертній вокальній музиці. Експромти, сонати, фантазії Шуберта є доказом надзвичайно багатої уяви і гармонійної ерудиції.*

Двадцять опер та численні церковні твори Ф. Шуберта (7 мес, гімни, кантати тощо) за його життя були не досить популярними. Він здобув визнання як пісняр, а майже всі його великі інструментальні твори вперше було виконано через кілька десятиліть після смерті. Справжню ж оцінку та масове визнання музика композитора отримала тільки у XX ст.

Прослухайте прелюдію до сонати до-мінор Ф. Шуберта та спробуйте дібрати картину, створену в добу романтизму, сюжет якої співзвучний з цією музикою. Розкажіть про свої враження від музичного образу та поясніть вибір полотна. Що, на вашу думку, є спільним між ними?

Фредерік Шопен — польський композитор і піаніст. Музикою почав займатися досить рано: у вісім років вже концертував і мав неабияку популярність у Варшаві. Хлопчик з дитинства звик грати в темряві. Сідаючи за фортепіано, він неодмінно гасив свічки, бо тільки так міг налаштуватися на потрібний лад. Цю звичку Шопен проніс через усе життя. Улюбленим інструментом стало фортепіано, з яким він не розлучався ніколи.

Е. Делакруа. «Портрет Фредеріка Шопена». 1838 р.

Більшу частину свого життя композитор провів у Франції і дуже сумував за батьківщиною. На запитання, яким словом визначається головний настрій усіх його музичних творів, Шопен відповів, що в його рідній мові є таке слово — «жаль» (żal), у якому прихована ціла гама почуттів. Такий багатогранний «жаль» забарвлює всі творіння композитора.

Шопен-виконавець неодноразово дивував Париж. За словами Ф. Ліста, музика й гра Шопена викликали «почуття замилування, трепету, боязкості, що охоплює серце від споглядання надприродних істот, тих, кого не можеш розгадати, зрозуміти, обійняти».

На батьківщині друзі композитора вважали генієм, покликаним розкрити світу красу душі польського народу, через мистецтво прославити його історію. За роки плідної діяльності митець написав чимало фортепіанних творів, серед яких — мазурки, полонези, вальси, сонати, прелюдії, експромти, скерцо, балади. Та найулюбленішим жанром серед багатьох поціновувачів таланту Шопена є вальси.

Прослухайте вальс № 10 Ф. Шопена та розгляньте репродукцію картини. Спробуйте намалювати ілюстрацію до музичного твору, втіливши у своїй роботі образи, навіяні музикою. Техніка виконання — акварель.

В. Первунинський. «Віденський бал». XX ст.

***Фелікс Мендельсон** — німецький композитор єврейського походження, піаніст, органіст, диригент, голова художнього напряму «Лейпцизька школа». Музика Мендельсона вирізняється прагненням до ясності й урівноваженості; їй властиві елегійність тону, опора на побутові форми музикування й інтонації німецької народної пісні, витончена фантастична «скерцозність» (увертюра до п'єси **«Сон у літню ніч»**). Він став творцем романтичного симфонізму, збагатив його жанром програмної концертної увертюри (**«Морська тиша й щасливе плавання»**).*

Е. Магнус. «Портрет Ф. Мендельсона-Бартольді». 1846 р.

У творчому доробку композитора — опери, кантати, ораторії, концерти, камерні твори, твори для органа, симфонічного оркестру. Він був одним із творців романтичної симфонії та концерту, програмної концертної увертюри, жанру «пісні без слів».

Прослухайте уривок із концертної увертюри до комедії В. Шекспіра «Сон у літню ніч» (зміст цієї увертюри налічує 11 номерів; один із них — весільний марш, відомий усьому світові) та розгляньте репродукцію картини.

Дж. Н. Патон. «Примирення Оберона і Титанії». 1847 р.

Спробуйте створити ескіз під назвою «Сон у літню ніч». Презентуйте його своїм друзям і розкажіть про ваші враження від музики Мендельсона. Техніка виконання — акварель.

Незважаючи на суперечливість романтичної естетики в цілому, представники романтизму зробили великий внесок в окремі питання теорії музичного мистецтва: зміст і форма в музиці, народність, програмність, зв'язок з іншими мистецтвами, оновлення засобів музичної виразності тощо.

***Ференц Ліст** — угорський композитор, піаніст, педагог, диригент, публіцист, представник музичного романтизму, засновник угорської композиторської школи. Ф. Ліст — перший піаніст, який виступав із сольними концертами, котрими заслужив визнання як професіоналів, так і широкої публіки. Запису гри піаніста, на жаль, не збереглося. Одночасно композитор був відомий своєю благодійністю: допомагав жертвам стихійних лих, сиротам, учив безкоштовно талановитих студентів, сприяв фонду пам'яті Бетховена, пожертвувавши значні кошти на відкриття консерваторії в Будапешті.*

В. фон Кульбах. «Портрет Ференца Ліста». 1856 р.

Ліст зробив численні фортепіанні транскрипції сцен із опер, симфоній, каприсів Паганіні та пісень Шуберта. Був автором хорової, вокальної та симфонічної музики, а його органні твори посіли чільне місце в репертуарі органістів. Основний принцип творчості Ф. Ліста — **програмність.** В основі більшої частини його творів лежить поетично-сюжетний задум. За допомогою програми Ліст намагався зробити мистецтво більш доступним для слухачів, а його фортепіанний стиль відкрив нову еру в історії піанізму.

Прослухайте твір Ф. Ліста «Кампанелла» й охарактеризуйте художній образ, утілений композитором. Що ви уявляєте, слухаючи цю музику?

Ріхард Ваґнер — німецький композитор, диригент, музичний теоретик, письменник-публіцист. Особливу увагу в своїй творчості приділяв опері, у якій став реформатором: відмовився від арій, дуетів, ансамблів з хорами і замість них увів великі наскрізні вокально-симфонічні сцени, драматичні монологи й діалоги. Увертюри Ваґнер замінив прелюдіями — короткими музичними вступами до кожного акту. Починаючи з опери «**Лоенгрін**», такі прелюдії виконували не до відкриття завіси, а вже при відкритій сцені.

Цікаво знати, що Ваґнер реформував і склад симфонічного оркестру: створив цілком новий квартет туб, увів басову тубу, контрабасовий тромбон, розширив струнну групу, додавши шість арф, а в опері «Перстень нібелунгів» використав четверний склад духової групи з вісьмома валторнами. В операх Ваґнера присутня складна система лейтмотивів, кожен з яких виступає як стисла музична характеристика конкретного персонажа.

П.О. Ренуар. «Портрет Р. Ваґнера». 1882 р.

Прослухайте лейтмотив «Політ валькірій» з опери «Валькірія» Р. Ваґнера (другої з чотирьох опер, що складають цикл «Перстень нібелунгів»). Які інструменти виконують головну партію? Простежте за розвитком мелодії.

Розгляньте репродукцію картини. Розкажіть про свої враження від музики Ваґнера та твору художника. Що між ними спільного?

П. Арбо. «Дике полювання». 1872 р.

П.А. Беснард.
«Прем'єра «Ернані» В. Гюго». 1903 р.

ТЕАТР

Театральне мистецтво романтизму формувалося під впливом визвольних рухів (10—30-х рр. XIX ст.), тому головним його змістом став протест проти несправедливості існуючого ладу. Театр романтизму породив цілу плеяду видатних акторів: П. Мочалов (Росія), Е. Кін (Англія), Л. Деврієнт (Німеччина), Г. Модена, А. Рісторі (Італія), П. Бокаж, М. Дорваль, А. Леметра (Франція), Ґ. Еґреші (Угорщина). Їхня творчість принесла в театральне мистецтво героїчний пафос, культ сильної, вільної особистості, революційно-демократичні, національно-визвольні ідеї. Новий тип героя одержимий мрією про свободу і справедливість. Людина в мистецтві романтизму завжди трагічна: вона не сприймає дійсність, перебуває у дисгармонії з собою, вона — бунтар і жертва. Драматичний герой того часу — це втілення «світової скорботи», меланхолії, гіркої іронії стосовно власних мрій та поривів.

Романтизм у театрі пов'язаний з іменами Дж. Байрона, П. Шеллі, В. Гюго, А. де Мюссе, Г. Гейне, А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Лермонтова.

Характерні риси театрального мистецтва романтизму:

- головний предмет сценічного мистецтва — людина, її душевний світ, правда почуттів, продиктована протестом проти дійсності;
- жива розмовна мова замість декламації та наспівів;
- стрімкі емоційні жести акторів, позбавлені навмисної балетної округлості й благородної величі;
- відмова від єдності часу, місця і дії та прагнення до національної самобутності, інтерес до національних традицій, історії.

У 20-ті роки XIX ст. у **Франції** розробили теорію літератури та романтичної драми. Найвідомішим драматургом і теоретиком театру того часу був **Віктор Гюго**. Основні риси його світогляду: боротьба за справедливість, захист усіх принижених і проповідь гуманізму.

*Численні твори Гюго (романи, памфлети, драми, п'єси) були насичені новими героями, які живуть в атмосфері боротьби. У передмові до свого твору «**Кромвель**» письменник помістив правила нового театру і висловив думку про зв'язок розвитку літератури з розвитком історії людства. Він одним із перших зображував у своїх п'єсах нетипового героя, робив акцент на подіях, а місце дії змінював по актах.*

Л. Бонна. «Портрет Віктора Гюго». 1879 р.

Чимало п'єс написали Олександр Дюма (батько) та Огюстен Ежен Скріб. Реалістичні тенденції французької драматургії виражені в творчості П. Меріме, А. де Віньї, А. де Мюссе та інших.

Однією із характерних рис театрального життя Франції було існування двох груп театрів: привілейованих, які користувалися підтримкою уряду (серед них — провідний драматичний театр «Комеді Франсез», що орієнтувався на аристократичного глядача і вирізнявся консервативністю) та бульварних — групи театрів на бульварі Тампль («Порт Сен-Мартен», «Амбігю-Комік», «Гете»), не пов'язаних жодними традиціями, канонами, з орієнтацією на широке коло глядачів.

Бульварні театри були творцями і популяризаторами нової драми. Тут грали видатні актори Антуан Леметра, Марі Дорваль, П'єр Бокаж, які не переймалися зовнішнім виглядом чи костюмом, бо головним мистецтвом вважали емоційну гру і старалися донести до глядача живу душу своїх героїв, вразити силою пристрасті, змусити співчувати, зробити його співучасником духовного життя, що розгорталося на сцені.

Англійський театр виник наприкінці XVIII ст., коли в країні панували репресії, політичні протести. Романтизм в Англії, як і в інших країнах, складався з двох течій: революційного романтизму (Дж.Г. Байрон, П. Шеллі) та романтизму консервативного (поети «Озерної школи»).

Досягненням англійського театру на зламі XVIII і XIX століть став гуманізм. У той час значну увагу приділяли творчості В. Шекспіра. Романтизм в акторському мистецтві був представлений грою легендарного Едмунда Кіна — бунтаря і безкомпромісного митця.

*Найвидатніший драматург того часу — **Джордж Гордон Байрон**, чия творчість наповнена войовничим гуманізмом, спрямована на захист людини та її прав, проти будь-яких форм гніту і насильства. Він — творець філософсько-романтичної драми.*

Т. Філіпс.
«Портрет Дж.Г. Байрона». 1814 р.

Підґрунтя для **німецького романтизму** значною мірою підготував рух «Буря і натиск». Німецькі романтики боролися проти впливу французького класицизму, прагнули до створення національного німецького театру, який виражав би дух німецького народу, сприяв зростанню національної свідомості та патріотичних почуттів.

Німецький театр того часу представляли Август Вільгельм Шлегель (теоретик, творець «шекспірівського культу», автор праці «Читання про драматичне мистецтво і літературу»), Генріх фон Клейст, Ернст Теодор Амадей Гофман та Людвіг Йоганн Тік (автор п'єс, режисер та історик театру, основна риса творчості якого — відхід від прози повсякденного життя). Талановитим актором був Людвіг Деврієнт — типовий актор епохи романтизму.

Перегляньте уривок з відео про п'єсу В. Гюго «Знедолені». Ви почуєте цікаві факти про життя і творчість письменника та побачите гру акторів нашого часу, які спробували відродити театр епохи романтизму.

СТИЛЬ РОМАНТИЗМ У МОДІ

Після 1815 року чоловічий одяг звільнився від вимог придворного церемоніалу. Зникли перука, напудрене волосся, трикутний капелюх, мереживне жабо і манжети. У моду ввійшли довгі штани, універсальною формою одягу став фрак, необхідною частиною нового костюма — циліндр. Одяг для чоловіків шили із простих шерстяних тканин. Прикрасами слугували шпилька у краватці та годинник у кишені. Так формувався тип «лондонського денді» (Дж. Байрон). У 1820—1840 роках чоловічий костюм тяжів до помірно-яскравих тонів. Виділялися комір та манжети. Романтична доба ввела у моду вільно зав'язану чорну краватку та, разом із циліндром, м'який фетровий капелюх.

У жіночому одязі з'явилася блуза. Лінію талії підкреслювали корсетом і широкими рукавами. Збільшилося декольте, стало модним оголювати плечі. Складні зачіски прикрашали стрічками, квітами, бантами; повернулося захоплення коштовностями. Мода доби романтизму підкреслювала індивідуальність «недержавної людини», звільненої від умовностей.

Чоловічий одяг вікторіанської епохи

Ф. Гойя. «Маркіза Анна де Пантехос». 1786 р.

- Розкажіть про свої враження від мистецтва стилю романтизм.
- Які особливості музики цього стилю вам запам'яталися?
- Назвіть прізвища видатних композиторів та їхні заслуги.
- Які нові музичні жанри з'явилися в епоху романтизму? Назвіть їх.
- Музика якого композитора вразила вас найбільше і чому?
- Що ви знаєте про театр стилю романтизм? Розкажіть про нового героя театру.
- Які драматурги заклали основу театрального мистецтва того часу? Назвіть їх.
- Розкажіть про модні тенденції, характерні для стилю романтизм.

Поповніть своє електронне портфоліо музичними творами доби романтизму, які вам найбільше запам'яталися. За бажанням напишіть вірш на тему «Музика романтизму», присвятивши його композитору, творчість якого, на вашу думку, найбільш яскраво представляє цей стиль у музиці.

§ 30. СТИЛЬ РЕАЛІЗМ

Услід за романтизмом у мистецтві другої половини XIX століття утвердився складний, суперечливий і багатогранний напрям — **реалізм.**

Реалізм (від лат. realis — *суттєвий*, *дійсний*) — стиль і напрям у літературі та мистецтві, який сповідував необхідність правдивого відображення дійсності в її типових рисах.

Основною для реалізму стала проблема взаємин людини і середовища, впливу соціально-історичних факторів на формування духовного світу (характеру) особистості.

Залежно від історико-конкретного розуміння суті художньої правди та засобів її втілення, у мистецтві простежуються історичні різновиди реалізму, а саме: **ренесансний** (XVI—XVII ст.), **просвітницький** (XVIII ст.), **критичний** (XIX ст.) і **соціалістичний** (XX ст.). У кожен період розвитку реалізм набував нових рис, поглиблюючи художній аналіз духовного світу особистості та характер її відносин зі світом.

Характерні особливості реалізму в мистецтві:

- раціоналізм, правдивість, історична конкретність;
- художня переконливість зображення типових подій і характерів у типових обставинах;
- точна відповідність реальній дійсності;
- конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди;
- вільна побудова творів;
- розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей.

АРХІТЕКТУРА

Реалізм в архітектурі був виразним, нескладним, без вигадливих форм і зайвих деталей, з опорою на природну красу і натуральність. Застосовувався загалом у будівлях міського призначення: промислових та житлових. Стрімкий розвиток будівництва нових типів споруд і житлових комплексів зумовив використання таких матеріалів, як скло, сталь, залізо, пізніше — залізобетон.

В архітектурі того часу тісно переплелися елементи різних стилів та напрямів, серед яких: неороманський, єгипетський, грецький, неогрецький, чиказька школа, американський ренесанс. Приклади застосування декількох стилів в одній споруді зустрічалися досить часто.

Найбільшого поширення реалізм набув у радянській архітектурі. Видатні архітектори радянського часу, які працювали у декількох стилях: К. Алабян, В. Гельфрейх, Г. Гольц, О. Душкін, Й. Лангбард, М. Мінкус, Л. Поляков, Л. Руднєв, П. Федоровський, І. Фомін, О. Щусєв та інші.

Характерні риси реалізму в архітектурі:

- простота і доцільність форми та композиції;
- поєднання елементів різних стилів та напрямів (еклектика);
- використання нових будівельних матеріалів (скло, сталь, залізо, залізобетон).

Й. Лангбард, Г. Лавров. Театр опери і балету. 1934–1938 рр. Мінськ, Білорусь

Л. Руднєв та ін. Палац культури і науки. 1952–1955 рр. Варшава, Польща

Неороманський напрям поширився в архітектурі більшості країн Європи й Америки із середини XIX-го століття (в Німеччині існував з 1830-х років). На відміну від будівель романської доби, у новітніх спорудах помітно спрощені арки та вікна. Найбільш відомим американським архітектором, який працював у цьому напрямі, був Генрі Річардсон.

Єгипетський та **неоєгипетський напрями** з'явилися у XVIII — на початку XIX ст. Єгипетські мотиви стали важливими елементами стилю ампір. **Грецький** та **неогрецький** напрями як рух були поширені переважно в Північній Європі та Сполучених Штатах і стали останнім етапом у розвитку неокласичної архітектури.

Представники **чиказької школи** працювали на рубежі XX-го століття. Створені ними споруди відзначалися багатоповерховістю і перевагою вертикальних ліній. Архітектори цієї школи одними з перших розробили принципи просторової естетики, відкрили нові будівельні технології та структурні системи.

Боз-ар — одна з назв архітектури історизму у Франції та деяких інших країнах. Цей напрям з'явився в середині XIX ст. і продовжив традиції італійського ренесансу та французького бароко. Для будівель характерними є симетрія, багатий декор, фігурні скульптури, поліхромні вставки. В Америці багатоповерхові будівлі доповнювали ратушами, офісами.

Розгляньте зображення архітектурної споруди. Назвіть характерні стильові ознаки, які ви розпізнали.

А. Боарі. Палац образотворчих мистецтв. 1904–1934 рр. Мехіко, Мексика

СКУЛЬПТУРА

До числа скульпторів, які творили в стилі реалізм, відносять французьких майстрів Е. Бурделя, А. Майоля, Ш. Деспіо. Вони започаткували новий етап у розвитку французької скульптури, внесли гуманістичний зміст у строгі закони пластики.

Скульптура реалізму характеризується гуманістичними, героїчними рисами, драматичністю та динамічністю, увагою до реалістичності в образах.

Еміль Антуан Бурдель — французький скульптор, який працював на зламі XIX—XX століть, учень Огюста Родена. Створював пастелі, ескізи для фресок, скульптурні монументи, рельєфи.

Кращі твори Бурделя пройняті духом героїчної боротьби. У центрі уваги скульптора — незламні характери, активні та цілеспрямовані люди. Він тяжів до динаміки крупних пластичних мас, що приховували внутрішній рух. Звертався до мистецтва Стародавнього Сходу, античної архаїки, готики, створював пам'ятники та монументальні ансамблі.

Е.А. Бурдель. «Монумент мешканцям Монтобана, які загинули у війні 1870 року». 1894–1904 рр. Бронза

? Розгляньте ілюстрації. Розкажіть, які образи втілив скульптор у своїх роботах.

Е.А. Бурдель. «Геракл-лучник». 1909 р. Бронза

Е.А. Бурдель. «Поетеса Сафо». 20–ті рр. XX ст. Бронза

*Скульптура «**Геракл-лучник**» принесла Бурделю перше визнання і була високо оцінена його наставником Роденом. В образі античного героя простежується втілення сили, могутності, потужної енергії, готової вирватися назовні.*

Бурдель працював також у жанрі портрета. Він створив яскраві емоційні та психологічні образи. У портреті композитора Л. ван Бетховена скульптор прагнув утілити душу музики. Відомо, що Бурдель виконав близько 50-ти варіантів цього портрета.

Розгляньте зображення скульптури Е.А. Бурделя «Л. ван Бетховен» під музику композитора (соната № 17, I ч.). Порівняйте музичний та скульптурний образи. Чим, на вашу думку, вони подібні? Яку роль виконує експресія у цих творах? Поміркуйте.

Е.А. Бурдель. «Л. ван Бетховен». Поч. XX ст. Бронза

Чудові ліричні образи створював ще один французький скульптор **Арістид Майоль,** гравер, портретист і літограф, який намагався повернути пластичне мистецтво до античних витоків.

А. Майоль. «Ніч». 1902 р. Бронза

А. Майоль. «Ріка». 1938–1943 рр. Бронза

Скульптор вірив у людину, в її благородну красу й відмовлявся від складних сюжетів і розмаїття тем. Його улюбленим образом стала жінка, яка втілює вічні сили природи.

Шарль Деспіо — скульптор, один із відомих портретистів XX століття, який тяжів до камерності і відображення складного внутрішнього світу людини, вмів бачити неповторність кожної форми обличчя. Жіночі та дитячі образи він ліпив тільки з моделей.

Ш. Деспіо. «Ася». 1937 р. Бронза

Реалістична скульптура часто зображає відомих митців. Розгляньте ілюстрації пам'ятників та спробуйте узагальнити втілені у камені образи відомих літераторів.

М. Андреєв. «Пам'ятник М. Гоголю». 1906–1909 рр.

П. Клодт. «Пам'ятник І. Крилову». 1855 р.

- Які особливості архітектури реалізму вам запам'яталися?
- Розкажіть про використання елементів різних стилів в архітектурі реалізму. У яких напрямах будівельного мистецтва це проявилося?
- Творчість яких відомих скульпторів припадає на другу половину XIX—XX ст.?
- Наведіть приклади скульптурних творів реалізму.
- У чому полягає відмінність стилю реалізм в архітектурі та пластиці від інших відомих вам стилів у цих видах мистецтва? Обґрунтуйте свою думку.

Поповніть своє електронне портфоліо ілюстраціями шедеврів архітектури та скульптури реалізму. Напишіть міні-твір на тему «Мої враження від архітектури та пластики реалізму».

§ 31. СТИЛЬ РЕАЛІЗМ У ЖИВОПИСІ, МУЗИЦІ Й ТЕАТРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

ЖИВОПИС

В образотворчому мистецтві реалізмом у вузькому значенні називають художній напрям, що виник у середині XIX ст. Його зародження пов'язують із творчістю французького живописця Г. Курбе, який у 1855 р. відкрив у Парижі свою персональну виставку «Павільйон реалізму», хоча до нього в реалістичній манері працювали художники барбізонської школи (Т. Руссо, Ж. Мілле, Ж. Бретон).

Реалістичний живопис поширився далеко за межі Франції. У різних країнах він мав різні назви: в Росії — **передвижництво**, в Італії — **веризм**, в Австрії — **гейдельберзька школа**, в Америці — **школа сміттєвого відра**.

У різних мистецьких жанрах реалізм проявляється по-різному. Художній образ не залежить від ступеня подібності, наслідування реального об'єкта, натуралістичності зображення, а простежується в індивідуальному стилі митців. Так, у творчості неаполітанських художників Дж. Джиганте, Ф. Паліцці, Дж. Болдіні, Дж. Сегантіні виразно проступають риси національного мистецтва.

Розгляньте ілюстрації. З'ясуйте, які засоби виразності використав художник, аби правдиво відобразити картини селянського побуту.

Дж. Сегантіні. «На водопої». 1888 р.

Особливості реалістичного живопису: достовірність, уважне дослідження навколишнього світу, відтворення дійсності у часовому вимірі, критичність і максимум правдивості.

Жанри: побутовий, історичний, портрет, пейзаж.

Творчість художників-передвижників

Товариство пересувних художніх виставок (скорочено **передвижники**) — творче об'єднання російських та українських художників в останній третині XIX століття, що будувало свою діяльність на засадах кооперації. Передвижництво відігравало неабияку просвітницьку роль у тогочасному суспільстві, мало велику кількість послідовників і в цілому здійснило значний вплив на розвиток мистецтва України та Росії.

Фотографія М. Панова. Художники-передвижники. Бл. 1871 р.

Передвижники своєю творчістю остаточно утвердили позиції реалізму в побутовому й історичному жанрах, портреті та пейзажі.

Товариство утворилося в 1870 р. у Петербурзі за ініціативи І. Крамського, Г. М'ясоєдова, М. Ге і В. Перова з метою боротьби за демократичні ідеали. З 1871 року передвижники влаштували 48 пересувних виставок у Петербурзі та Москві, а після того — в Києві, Харкові, Казані, Орлі, Ризі, Одесі та ін.

До складу товариства входили: І. Рєпін, В. Суриков, В. Маковський, І. Прянишников, О. Саврасов, І. Шишкін, В. Максимов, К. Савицький, брати В. і А. Васнецови, А. Куїнджі, В. Полєнов, М. Ярошенко, І. Левітан, В. Сєров та ін. Учасниками виставок були також М. Антокольський, В. Верещагін, А. Рябушкін, П. Третьяков і критик-демократ В. Стасов.

І. Рєпін. «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». 1878–1891 рр.

***«Запорожці пишуть листа турецькому султанові»** — відома картина російського та українського художника **Іллі Рєпіна**, яку він створив у двох екземплярах. Етюди до твору митець писав у кубанській станиці Пашківській, Катеринославі та в маєтку Качанівка Чернігівської губернії. Сюжетом для цієї картини послужив відомий лист запорозьких козаків, написаний у 1676 році як відповідь на ультиматум турецького султана Мехмеда IV.*

Розгляньте роботи художників-передвижників (сс. 248, 249), які стали справжніми шедеврами образотворчого мистецтва. Визначте жанр кожної картини і розкажіть про характерні риси реалістичного живопису.

І. Рєпін.
«Вечорниці». 1881 р.

І. Рєпін.
«Маніфестація 17 жовтня 1905 року».
1907–1911 рр.

В. Суриков.
«Ранок стрілецької страти». 1881 р.

В. Васнецов.
«Богатирі». 1881–1898 рр.

І. Шишкін.
«Корабельний гай». 1898 р.

І. Шишкін, К. Савицький.
«Ранок у сосновому лісі». 1889 р.

В. Васнецов. «Оленка». 1881 р.

В. Сєров. «Дівчинка з персиками». 1887 р.

У середині й другій половині XIX ст. у творчості багатьох художників проявилися риси **критичного реалізму,** метою якого було правдиве зображення повсякденного життя людей, передусім пригноблених

і знедолених, критика явищ соціальної несправедливості. Цей напрям знайшов утілення в жанрових картинах П. Федотова, соціально-побутових полотнах В. Перова, у творчості художників-передвижників В. Крамського, В. Маковського, М. Ярошенка, І. Рєпіна та ін.

В. Перов. «Мисливці на привалі». 1871 р.

П. Федотов.«Сватання майора». 1848 р.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Головними представниками реалістичного напряму в музиці стали Дж. Верді, Р. Леонкавалло, Дж. Пуччіні, Л. Деліб, Ж. Бізе, Й. Штраус (син), композитори «Могутньої купки» та інші.

В **Італії** XIX століття найбільш масовим і демократичним жанром мистецтва була опера. Творчість італійського композитора **Джузеппе Верді** вважають вершиною реалізму в оперній музиці. У своїх творах він виражав протест проти насилля та пригноблення, пропагував ідеї боротьби за звільнення та об'єднання Італії («Ернані», «Макбет», «Битва під Леньяно»). В операх «Луїза Міллер», «Ріголетто», «Трубадур», «Травіата» автор порушував проблеми соціальної нерівності; героїко-історичні теми втілено у творах «Сицилійська вечірня», «Бал-маскарад», «Сила долі», «Дон Карлос» та інших.

Реалістичні тенденції найяскравіше виражені в операх Дж. Верді «**Аїда**», «**Отелло**» та «**Фальстаф**». Вони являють собою драми із неперервним розвитком дії, вільно побудованими сценами, плавними переходами від речитативу до монологу, від сольних номерів до ансамблів. Найважливішою рисою творчості композитора є злиття музики та драматичної дії, демократичність і людяність творів, у яких досить важливу роль відіграє не тільки гра акторів, але й оркестр. Видатними вокалістами того часу були А. Патті, Дж. Паста, І. Кольбран, М. Баттістіні, Л. Лаблаш та ін.

Італійські опери реалістичного спрямування започаткували **нові принципи вокального** та **сценічного виконавства**: драматичну виразність співу, яскраву акторську майстерність співака, історичну точність декорацій і костюмів.

Афіша опери «Аїда» Дж. Верді у Клівленді. 1908 р. США

Наприкінці XIX ст. в Італії зародився новий творчий напрям — **веризм** (від італ. vero — *істинний, правдивий*). Його послідовниками стали композитори Р. Леонкавалло, П. Масканьї, У. Джордано, Дж. Пуччіні. В основі їхніх творів — правдиві сюжети, реалістичне зображення душевного стану простих людей, емоційно виразна музика, відсутність високої суспільної ідеї. Стиль виконавства — перебільшена експресія, сентиментальний надрив, гострий драматизм. Кращі твори напряму — «Сільська честь» П. Масканьї, «Паяци» Р. Леонкавалло, «Богема», «Тоска», «Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні та інші.

Сцена з опери «Ромео і Джульєтта» Ш. Гуно

Обкладинка першого (фортепіанного) скороченого видання «Паяців» Р. Леонкавалло. 1892 р.

У **Франції** значного розвитку досягла **лірична опера**, що вирізнялася інтимними темами та сюжетами, запозиченими з класичної літератури. Її характерними рисами були поетичність, демократична мова, близька до міського фольклору, глибокий психологізм. До шедеврів французької опери належать «Манон», «Вертер» Ж. Массне; «Фауст», «Ромео і Джульєтта» Ш. Гуно; «Гамлет» А. Тома та інші. Цікаві екзотичні сюжети Сходу простежуються в операх «Лакме» Л. Деліба, «Шукачі перлів», «Джаміле» Ж. Бізе, «Самсон і Даліла», Ш.К. Сен-Санса.

Вершиною реалізму в оперному мистецтві Франції стала опера **Ж. Бізе «Кармен»**. Її герої — прості люди із сильними та суперечливими характерами. Твір наповнений іспанським колоритом, драматичним сюжетом та різноманітними народними сценами.

Сцена з опери «Кармен» Ж. Бізе

Цікаво, що саме Франція стала колискою нового музичного жанру — оперети.

Опере́та (італ. operetta — *маленька опера*) — музично-сценічна вистава переважно розважального характеру, що поєднує монологічне і діалогічне мовлення з вокальною та інструментальною музикою, танцювальне мистецтво й естрадні прийоми.

Оперети пишуть на комічний сюжет, музичні номери в них коротші, ніж в операх, музика має легкий, грайливий характер у поєднанні з традиціями академічної музики. Родоначальники жанру — французькі композитори Ф. Ерве та Ж. Оффенбах.

Французький композитор ***Флоримон Ерве*** *— органіст, співак, лібретист, автор жанру «оперета-буф». У його творах висміюються традиційні оперні форми. Найбільш відомою оперетою стала* ***«Мадемуазель Нітуш»****.*

Фотограф Ч. Ретлінбер. Ф. Ерве. 1870–і рр.

Жак Оффенбах *— французький композитор, один із засновників класичної оперети. Світову славу йому принесли* ***«Орфей у пеклі», «Прекрасна Єлена», «Паризьке життя», «Перікола», «Казки Гофмана»*** *та інші. Твори композитора — це пародія на буржуазно-аристократичне суспільство. Вони наповнені грайливою мелодикою та танцювальними ритмами.*

Фотограф Ф. Надар. Ж. Оффенбах. 1880 р.

В **Австрії** XIX ст. розвивається віденська придворна опера та оперета. Засновниками жанру оперети стали Ф. Зуппе («Прекрасна Галатея», «Бокаччо», «Донья Жуаніта»), Й. Штраус (син) («Циганський барон», «Летюча миша»), К. Міллькер («Бідний студент», «Гаспарон», «Бідний Іонафан»), К. Целлер («Продавець птахів», «Мартін-рудокоп»).

Музична культура XIX ст. у **Великій Британії** цікава появою англійського музичного театру «Ковент-Гарден», що став найважливішим оперним центром. Творцем англійської оперети був композитор А. Салліван («Фартух», «Пензанські пірати», «Мікадо», «Терпіння»).

«Могутня купка»

Значну частину світової музичної спадщини XIX ст. складає творчість представників **«Могутньої купки»** — товариства російських композиторів, що утворилося наприкінці 1850-х і початку 1860-х років. До нього входило п'ятеро митців: **Мілій Балакирєв** (керівник), **Микола Римський-Корсаков**, **Олександр Бородін**, **Модест Мусоргський** і **Цезар Кюї**.

«Могутня купка» зародилася на фоні революційних ідей та філософії матеріалізму, що проникли в усі види мистецтва. Бунти і повстання селян стали головними соціальними подіями того часу і навернули діячів мистецтва до народної тематики. Композитори шукали нові форми для втілення тем і образів з вітчизняної історії та сучасності. Видатними творіннями стали опери«Борис Годунов» і «Хованщина» М. Мусоргського, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Псковитянка» М. Римського-Корсакова. Більшість композиторів «Могутньої купки» записували і вивчали фольклор, використовували народні мелодії як у симфонічній, так і в оперній музиці.

А. Михайлов. «Балакирєвський гурт «Могутня купка». II пол. XIX ст.

Видатний російський композитор українського походження **Петро Чайковський** писав музику майже в усіх жанрах. Провідними сферами його творчості стали опера та симфонія. Твори талановитого майстра відображають глибокі соціально-етичні конфлікти, прагнення до повноти життя та зустріч із жорстокою дійсністю, тому в багатьох із них — трагічний фінал. Композитора вважають митцем-психологом, який тонко розкриває внутрішній світ людини — від м'якої ліричної задушевності до захоплюючого трагізму.

Жанри музики реалістичного спрямування: опера, симфонія, оперета, балет, увертюра, сюїта, поема, камерні жанри (п'єса, романс, пісня тощо).

Видатні композитори: Дж. Верді, Р. Леонкавалло, Дж. Пуччіні, Л. Деліб, Ж. Бізе, Й. Штраус (син), П. Чайковський, композитори «Могутньої купки»: М. Балакирєв, М. Римський-Корсаков, О. Бородін, М. Мусоргський, Ц. Кюї та інші.

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Основи реалістичного театру були закладені ще античними греками й розвинуті в епоху Середньовіччя. Головна філософська сутність — предмети видимого світу існують незалежно від людських відчуттів і здатності до їх пізнання. Реалістичні тенденції в театральному мистецтві найповніше проявилися наприкінці XIX та XX ст.

У **Німеччині** театральне мистецтво розвивалося стрімкими темпами. На сцені відомого Мейнингенського театру ставили п'єси Г. Ібсена, Г. Гауптмана та ін. Німецький театр був засобом для пропаганди ідей свободи та рівності.

Театральне життя **Австрії** славилося розквітом театрів передмість, що пов'язано із творчістю драматурга Ф. Раймунда. У другій половині XIX ст. значний вплив на театральне мистецтво країни здійснив «Бургтеатр» (керівник Г. Лаубе).

Італія прославилася розквітом жанру балету, що був заснований на традиціях античної пантоміми і культури народного танцю. Величезну популярність здобув театр **Ла Скала** зі своєю балетною школою. Її випускники — К. Бріанца, П. Леньяні, В. Цуккі — славилися технікою виконавства.

- Розкажіть про свої враження від живопису, музичного та театрального мистецтва другої половини XIX—XX ст.
- Назвіть характерні риси живопису реалізму та прізвища відомих авторів. Які твори стали справжніми шедеврами живопису?
- Охарактеризуйте особливості музики реалізму.
- Назвіть прізвища видатних композиторів та їхні твори.

Підготуйте з друзями протягом двох тижнів проект на тему «Мистецтво реалізму», який ви зможете представити на уроці узагальнення знань, та презентацію за темою. Спробуйте озвучити свою презентацію музикою XIX—XX ст. та доберіть цікаві ілюстрації.

§ 32. РОМАНТИЗМ І РЕАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Простежмо, як розвивалися романтизм і реалізм в українському мистецтві.

Український романтизм виник під впливом поглибленого вивчення фольклору та творчості російських і польських митців-романтиків.

РОМАНТИЗМ В АРХІТЕКТУРІ

У мистецтві архітектури України простежуються тенденції неоготики, романтичного історизму та неовізантійського напряму.

Шедеври неоготики

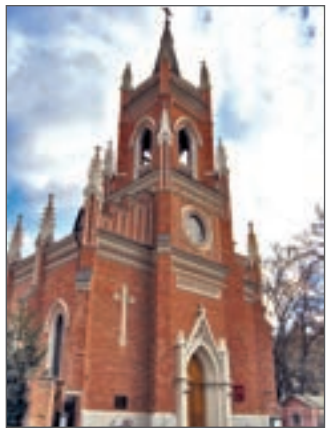

Б. Михайловський. Собор Успіння Пресвятої Діви Марії. 1887–1892 рр. Харків

Й. Ляйцнер. Костел Пречистого Серця Ісуса. 1891–1894 рр. Чернівці

Палац Даховських у селі Леськове. 50–ті рр. XIX ст. Черкащина

Шедеври романтичного історизму

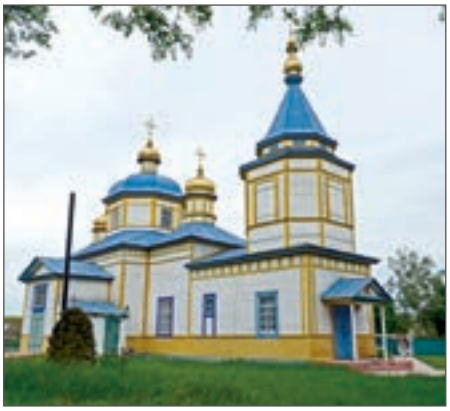

Іоанно-Богословська церква у с. Розкопанці. Кінець XIX ст. Київщина

Й. Главка. Національний університет ім. Ю. Федьковича (раніше — будинок резиденції митрополита Буковини). 1864–1882 рр. Чернівці

Шедеври неовізантійського напряму

І. Штром та ін. Володимирський собор. 1862–1882 рр. Київ

Кафедральний собор Олександра Невського. 1891–1893 рр. Кам'янець-Подільський

В архітектурі українського романтизму досить часто застосовували ротонду із колонами (або без них) з яскраво вираженими ампірними формами.

Прикладами будівель з ротондами є церкви в с. Кукавці та в м. Шатові на Поділлі, храм Різдва на Подолі й церква Святого Миколая на Аскольдовій могилі в Києві, церква Гошівського монастиря та ін.

А. Меленський. Церква Святого Миколая на Аскольдовій могилі. 1809–1810 рр. Київ

А. Мозер. Церква монастиря Преображення Господнього у с. Гошів. 1842 р. Івано-Франківщина

У другій половині XIX ст. на українських землях поширився псевдовізантійсько-руський стиль, який насильно впроваджували в церковному будівництві.

На західноукраїнських землях, що були під владою Австро-Угорщини, в архітектурі романтизму використовували переважно елементи романського та готичного стилів. Деякі українські архітектори намагалися поєднати їх з візантійськими мотивами, але ці спроби були невдалі.

Розгляньте зображення театрів України (сс. 258, 259). Дослідіть, елементи яких архітектурних стилів та напрямів простежуються у спорудах.

Ф. Фельнер, Г. Гельмер. Чернівецький міський театр. 1904–1905 рр.

Ф. Фельнер, Г. Гельмер та ін. Одеський оперний театр. 1884–1887 рр.

РОМАНТИЗМ В ІНШИХ ВИДАХ МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

У період романтизму в мистецтві України зросла зацікавленість митців народними темами. У живописі з'явилися жанрові картини зі світськими та релігійними сюжетами. На українській музиці вплив романтизму майже не позначився; його елементи помітні лише у творах композиторів другої половини XIX ст.: **С. Гулака-Артемовського** («Запорожець за Дунаєм»), **М. Лисенка** («Різдвяна ніч», «Утоплена», «Тарас Бульба»), **В. Матюка**, **П. Воробкевича**, **А. Вахнянина** й інших, зокрема у їхніх композиціях на слова поетів-романтиків.

Про вплив романтизму на український театр відомо небагато. Історичні п'єси письменників-романтиків у театральному репертуарі відсутні. Певною мірою романтичне забарвлення мала режисерська діяльність М. Старицького, М. Кропивницького й інших діячів українського театру.

Прослухайте уривок з опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» і розгляньте картину сучасного художника О. Кулакова «Січовий гопак». Знайдіть спільні риси в музиці та живописі.

О. Кулаков. «Січовий гопак». 2012 р.

РЕАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ АРХІТЕКТУРІ

О. Шіле. Київська міська дума. 1874–1876 рр. Зруйнована 1941 р. Фотографія 1911 р.

В архітектурі реалізму переважав еклектизм — суміш елементів різних стилів. У другій половині XIX ст. в Києві було споруджено будівлю міської думи (арх. О. Шіле), готель «Континенталь», корпуси політехнічного інституту та першої гімназії (арх. О. Беретті), театр «Соловцов» та ін. Чудові зразки архітектури того часу з'явилися на західноукраїнських землях: у Львові — будівлі політехнічного інституту (арх. Ю. Захаревич), Галицького крайового сейму (арх. Ю. Гохберґер; сьогодні — головний корпус Львівського університету ім. І. Франка), у Чернівцях — будинок резиденції митрополита Буковини (арх. Й. Главка; сьогодні в цьому приміщенні розташований Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича), на Закарпатті — мисливський палац графів Шенборнів (арх. З. Грессерсон), будинок ужгородської синагоги, комітетський будинок у Береговому.

Розгляньте зображення споруд, збудованих на українських землях наприкінці XIX ст. Знайдіть спільні та відмінні риси.

Ю. Захарієвич. Будинок Львівської політехніки. 1873–1877 рр.

Ю. Гохберґер. Галицький Крайовий сейм (сьогодні — головний корпус Львівського національного університету ім. І. Франка). 1877–1881 рр.

З. Грессерсон. Палац Шенборнів у с. Карпати. 1890–1895 рр. Закарпаття

РЕАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ СКУЛЬПТУРІ

Реалістичні тенденції в українському пластичному мистецтві найповніше проявилися в тематично-жанровій скульптурі, скульптурі малих форм і жанрі портрета. Відомими майстрами того часу були **Леонід Позен** («Кобзар», «Переселенці», «Жебрак», «Оранка на Україні», «Запорожець у розвідці»), **Пармен Забіла** (бюст М.В. Гоголя, мармуровий портрет Т.Г. Шевченка), **Борис Едуардс** («Катерина», «Життя невеселе», скульптурний портрет Луї Пастера), **Михайло Микешин** (пам'ятник Б. Хмельницькому). На західноукраїнських землях працювали скульптори **Т. Баронч**, **К. Островський**, **О. Северин**, **С. Яжимовський**, **С. Левандовський**, **Т. Рігер** та ін.

П. Забіла. «Бюст М. Гоголя». 1881 р.

Л. Позен. «Запорожець у розвідці». 1887 р.

РЕАЛІСТИЧНИЙ ЖИВОПИС УКРАЇНИ

На розвиток українського живопису кінця XIX ст. значний вплив здійснила творчість художників-передвижників та прихильників інших мистецьких течій. Чимало митців захоплювались Україною і в своїй творчості прагнули відтворити українські краєвиди, побут, національний характер. Одним із найяскравіших живописців був українець за походженням **Ілля Рєпін** — автор полотен на українську тематику «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», «Вечорниці». Любов до України простежувалась у творчості **Володимира Маковського** («Ярмарок у Полтаві», «Святковий день на Україні»), уславленого мариніста **Івана Айвазовського (**«Чумацький шлях», «Весілля на Україні») та ін.

Невдовзі серед вітчизняних митців склалася група, яка започаткувала самостійний розвиток українського мистецтва: **Сергій Васильківський**, **Микола Пимоненко**, **Микола Самокиш**, **Костянтин**

Трутовський, **Олександр Мурашко**, **Опанас Сластіон**, **Іван Їжакевич**. Вони створили Київське товариство художніх виставок, а в Одесі — Товариство південноросійських художників.

Поступово формувалися українські мистецькі центри — Харківський, Одеський, Київський. Темами картин стали побут, історія, героїчні події козацької доби.

Шедеври українського живопису

С. Васильківський. «Вартові запорозьких вольностей». Бл. 1890 р.

С. Васильківський. «Весна на Україні». 1883 р.

О. Мурашко. «Селянська родина». 1914 р.

М. Пимоненко. «Великодня утреня». 1904 р.

Характерним для українського образотворчого мистецтва другої половини XIX ст. є поява українського **побутового жанру**. Продовжувачі демократичних традицій Т.Г. Шевченка — **Л. Жемчужников**, **І. Соколов**, **К. Трутовський**.

Л. Жемчужников. «Кобзар на шляху». 1854 р.

К. Трутовський. «Сцена біля колодязя». До 1893 р.

Історичний жанр в українському мистецтві відзначився широтою тематики: «**Вартові запорозьких вольностей**», «**Козачий пікет**» С. Васильківського, «**Проводи на Січ**» О. Сластіона, «**Запорожці викликають ворога на герць**» А. Кандаурова, «**Тривога**» Г. Крушевського, «**Похорон кошового**» О. Мурашка та ін.

О. Сластіон. «Проводи на Січ». Кін. XIX ст.

Пейзажний жанр представлений у творчості видатних українських художників-реалістів **К. Крижицького, С. Васильківського, В. Орловського** та ін. У творчості західноукраїнських художників живопис набув яскраво вираженого демократичного характеру (**К. Устиянович**, **Т. Копистинський**).

С. Васильківський. «Український пейзаж». Кін. XIX ст.

К. Крижицький. «Рання весна». Кін. XIX ст.

РЕАЛІЗМ У ТЕАТРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Становлення українського світського театру почалося на зламі XVIII—XIX ст., а до кінця XIX ст. він став справжнім професійним театром. Нову українську драматургію започаткував **І. Котляревський** з п'єсами «**Наталка Полтавка**» і «**Москаль-чарівник**». Згодом найпопулярнішими стали драматичні твори «**Сватання на Гончарівці**» **Г. Квітки-Основ'яненка** і «**Назар Стодоля**» **Т. Шевченка**.

Значною постаттю в українській драматургії другої половини XIX ст. був **І. Карпенко-Карий**: його відомі п'єси «**Наймичка**», «**Безталанна**», сатиричні комедії «**Мартин Боруля**», «**Сто тисяч**», «**Хазяїн**» досі не сходять із театральних сцен. Драматичні твори писали також **І. Нечуй-Левицький** («**Маруся Богуславка**», «**На Кожум'яках**»), **Панас Мирний** («**Лимерівна**», «**Перемудрив**»), **Б. Грінченко** («**Степовий гість**», «**Ясні зорі**») та ін.

Український національний драматичний театр у той час був під забороною, не допускалися «різні сценічні вистави на малоруському наріччі». Цензура обмежувала тематику українських п'єс мотивами побуту або ж кохання. Проте **М. Кропивницькому** вдалося створити першу українську професійну трупу, акторами в якій були: К. Стоян-Максимович, І. Бурлака, М. Садовський, Н. Жаркова, О. Маркова, М. Заньковецька, Л. Манько, О. Вірина, Л. Максимович. До репертуару театру увійшли «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» та інші. У Львові було засновано український професійний театр «**Руська бесіда**», який очолив **О. Бачинський**.

Український театр другої половини XIX ст. досяг глибокої народності, національної своєрідності, змістовності, великої критично-викривальної сили і високої художньої довершеності.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ XIX—XX ст.

Завдяки зусиллям передових діячів культури України відбулися значні зрушення і в розвитку музичного мистецтва. Українські драматичні професійні трупи пропагували народні мелодії, здобутки національної інструментальної музики, самотужки ставили оперні спектаклі.

Видатний театральний діяч М. Кропивницький здобув широку популярність і як співак та композитор. Українська музична культура поширювалася завдяки концертно-виконавській діяльності **М. Лисенка** та створених ним хорових колективів, що гастролювали в Україні.

М. Лисенко. Фотографія поч. XX ст.

*Творчість **Миколи Лисенка** — основоположника української класичної музики — становить цілу епоху в музичному житті України. Він — автор понад 600 зразків українського музичного фольклору, циклу «**Музика до «Кобзаря» Т.Г. Шевченка**». Зразком національної героїко-патріотичної опери стала монументальна музична драма «**Тарас Бульба**». На сюжети повістей М.В. Гоголя написані також опери «**Різдвяна ніч**», «**Утоплена**», музика до п'єси І.П. Котляревського «**Наталка Полтавка**», оперета «**Чорноморці**», дитячі опери «**Коза-дереза**», «**Пан Коцький**», «**Зима і Весна**».*

Значний внесок у розвиток національної музики зробили **Петро Ніщинський**, який створив перлину української класики, виразну музичну картину з народного життя «**Вечорниці**»; **Петро Сокальський** — автор опери «**Мазепа**», «**Майська ніч**», «**Облога Дубна**», фантазії «**Українські вечори**», «**На берегах Дунаю**» та **Михайло Калачевський**, який написав відому «**Українську симфонію**».

- Розкажіть про особливості романтизму в українському мистецтві.
- Які стилі та напрями поєднувалися в архітектурі того часу?
- Назвіть прізвища видатних українських скульпторів та живописців, які творили в реалістичній манері.
- У яких жанрах працювали живописці України? Назвіть відомі картини того часу.
- Що було характерним для музичного мистецтва реалізму? Назвіть прізвища відомих композиторів.
- Розкажіть про реалістичні тенденції у театральному мистецтві України.

Якими митцями пишається ваш край? Чия творчість вам найбільше відома? До якого стилю мистецтва можна віднести здобутки вашого славетного земляка? Дослідіть ці питання та оформте результати у вигляді електронної мистецької сторінки.

Завершіть роботу над проектом «Архітектура мого краю» і підготуйте його до презентації.

§ 33. РОМАНТИЗМ ТА РЕАЛІЗМ У СВІТОВІЙ КУЛЬТУРІ

Перегляньмо разом уривок із фільму «Стилі архітектури» (на ваш вибір). Розкажіть про свої враження від мистецтва минулого. Назвіть шедеври архітектури, які найбільше вам сподобалися.

Виконайте запропоновані завдання та оцініть свій рівень знань.

Розгляньте ілюстрації та визначте стиль архітектури зображених будівель.

За наведеною характеристикою визначте стиль скульптури.

1. Властиві гуманізм, повернення до давньоримських джерел, дотримання законів перспективи і пропорцій.
2. Характерні динамізм поз, експресивність жестів, підкреслена театральність образів, зображення певного моменту якоїсь дії.
3. Притаманні камерність, декоративність, естетизм, легкість і динамічність поз, інтимне трактування образу.
4. Характерними є емоційна напруженість, патетичність, громадянська спрямованість, реалістичність зображень у поєднанні з глибоким символізмом.

Розгляньте зображені шедеври живопису. З'ясуйте, до яких стилів вони належать. Назвіть авторів картин та визначте жанри живопису.

За характеристикою досягнень музичного і театрального мистецтва спробуйте визначити назву стилю.

1. Звернення до тем протесту проти насилля і пригноблення, ідеї боротьби за звільнення, увага до людських почуттів, переживань, внутрішнього світу людини; найпоширеніші жанри: опера, симфонія, оперета, балет, увертюра, сюїта, поема, камерна п'єса, романс, пісня тощо.

2. Камерна музика: зародження нових жанрів фортепіанної мініатюри (експромт, фантазія); симфонічна музика: поява програмних симфонічних творів (програмна увертюра), розширення груп оркестру (духові, арфа); реформація опери: відмова від арій, дуетів, ансамблів з хорами, поява великих наскрізних вокально-симфонічних сцен, драматичних монологів, діалогів; вокальна музика: вокальні цикли пісень, романси, балади.
3. Зображення сценічних персонажів близькими до реального життя, з реалістичною режисурою і постановкою; основи театру закладені ще античними греками та в епоху Середньовіччя, головна філософська сутність — предмети видимого світу існують незалежно від людського пізнання.
4. Головним предметом сценічного мистецтва є людина, її душевний світ; набули поширення жива розмовна мова, стрімкий емоційний жест акторів, позбавлений навмисної балетної округлості і благородної величі; відмова від єдності, часу, місця й дії, пишних декорацій, декламацій та наспівів.

Віртуальна мандрівка до музеїв світу

Галерея Google art Project запрошує вас в онлайн-тур до найбільших музеїв світу, де ви зможете ознайомитись із шедеврами мистецтва романтизму та реалізму.

- Розкажіть про особливості мистецтва романтизму в світовій культурі.
- Які риси притаманні архітектурі романтизму?
- Назвіть імена видатних скульпторів кінця XIX — початку XX століть.
- Назвіть характерні особливості музичного мистецтва реалізму.
- Розкажіть про досягнення театрального мистецтва на зламі XIX—XX століть.

Створіть живописні композиції в стилях романтизм та реалізм. Для цього пригадайте, які мистецькі жанри та художні образи притаманні цим стилям. За допомогою певних засобів виразності спробуйте відтворити у своїх малюнках епізоди з життя людей тих епох. Прототипами образів ваших робіт можуть стати ваші однолітки та рідні. Техніка виконання — акварель.

§ 34. СТИЛІ ТА НАПРЯМИ В РІЗНИХ ВИДАХ МИСТЕЦТВА

Вирушаймо в цікаву подорож, під час якої ви зможете не тільки пригадати вивчений протягом року матеріал, а й перевірити свої знання.

ПЕРША ЗУПИНКА — АРХІТЕКТУРА

Знайдіть відповідність між характерними особливостями архітектурних споруд та мистецькими стилями. Оберіть завдання за різними ступенями складності й оцініть свої знання: за кожне завдання червоного кольору — 4 бали, зеленого кольору — 3 бали, жовтого кольору — 2 бали. Максимальна кількість балів — 12.

	Споруди, які вирізнялися просторовим розмахом, плавністю і складним поєднанням криволінійних форм з розгорнутими колонадами й пілястрами, були збудовані в стилі:	а) рококо б) бароко в) ренесанс
	Стиль у мистецтві, який сповідував необхідність правдивого відображення дійсності в її типових рисах, — це:	а) реалізм б) романтизм в) бароко
	Живопис П.П. Рубенса, А. ван Дейка належить до стилю:	а) бароко б) реалізм в) романтизм
	Термін, що стосується мистецтва західноєвропейського класицизму часів імперії Наполеона I, має назву:	а) неоготика б) сфумато в) ампір
	Звернення до форм античної архітектури, використання симетрії, повернення до системи ордерів — характерні ознаки:	а) античного стилю б) стилю ренесанс в) класичного стилю

	Простота, природна краса і натуральність, нові матеріали (скло, сталь, залізо, залізобетон) — це архітектура:	а) романтизму б) реалізму в) рококо
	Споруди, представлені приватними будинками французької аристократії, храмами з фігурним оздобленням, кокетливими капітелями, високими пілястрами, були зведені в стилі:	а) реалізм б) класицизм в) рококо
	Королівська резиденція Сан-Сусі у Потсдамі (Німеччина) є зразком архітектури:	а) бароко б) рококо в) ренесансу
	Лоренцо Берніні — видатний архітектор та скульптор доби:	а) рококо б) бароко в) класицизму
	Мистецький стиль, що був поширений на українських землях в першій половині XVIII ст, — це:	а) романтизм б) класицизм в) козацьке бароко
	Венеціанський майстер Андреа Палладіо був засновником архітектурного стилю:	а) романтизм б) бароко в) класицизм
	Церква Святої Женев'єви є однією з найбільших та найхарактерніших споруд стилю:	а) романтизм б) класицизм в) реалізм
	Напрям в архітектурі, у якому поєднано елементи готики з виразними класицистичними композиціями, — це:	а) неоромантизм б) неоготика в) романтичний історизм

Розгляньте ілюстрації. Назвіть кожну споруду та стиль, до якого вона належить.

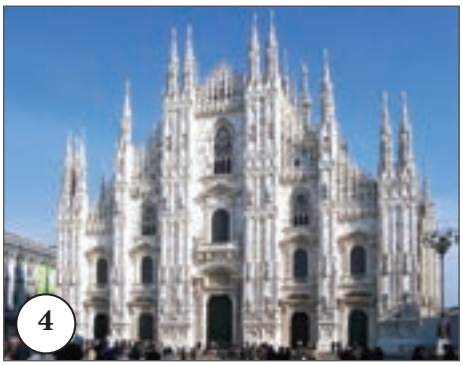

Розгляньте зображення замків різних стилів. Доберіть до кожного відповідну назву: готичний замок, замок у стилі романтизм. Обґрунтуйте свій вибір. Знайдіть спільні та відмінні риси.

1

2

ДРУГА ЗУПИНКА — СКУЛЬПТУРА

Розгляньте зображення скульптурних творів. Визначте і назвіть стилі, до яких вони належать.

1

2

3

4

5

6

ТРЕТЯ ЗУПИНКА — МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Розгляньте ілюстрації. Знайдіть на них музичні інструменти, які були популярними в епоху романтизму та добу бароко. Розкажіть про віденську школу класицизму та її досягнення в музичному мистецтві.

1

2

3

4

5

6

ЧЕТВЕРТА ЗУПИНКА — ЖИВОПИС

Розгляньте ілюстрації. Визначте стилі, до яких належать зображені твори живопису.

1

2

3

4

5

6

П'ЯТА ЗУПИНКА — ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

За назвою або ключовим словосполученням, що стосується театру, назвіть стиль та коротко охарактеризуйте театральне мистецтво відповідної епохи.

Театр В. Шекспіра	Трагедії Евріпіда	Комедія дель арте	Мейнинген-ський театр	Театр «Комеді Франсез»

Розгляньте ілюстрації. Назвіть відповідні епохи та стилі. Пригадайте імена видатних діячів театрального мистецтва.

3

4

5

ШОСТА ЗУПИНКА — ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО

Розгляньте ілюстрації. Назвіть вид декоративного мистецтва та стилі, у яких виготовлені зображені вироби.

1

2

3

4

СЬОМА ЗУПИНКА — МОДА

Розгляньте зображення костюмів різних епох. Назвіть стилі, до яких вони належать.

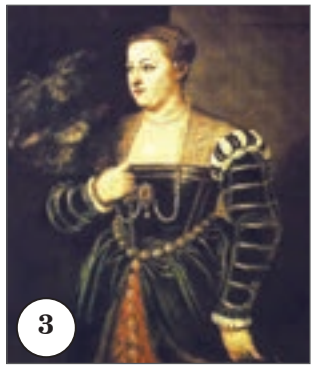

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ТВОРЧИХ ПРОЕКТІВ

Увесь навчальний рік ми займалися створенням цікавих проектів. Настав час їх презентувати та визначити найкращі.

У номінації *«Індивідуальний проект»* беруть участь учнівські проекти, які набрали найбільшу кількість голосів після проведеного голосування.

У номінації *«Груповий проект»* беруть участь проекти, підготовлені вашими творчими групами.

У номінації *«Колективний проект»* під назвою «Архітектура мого краю» бере участь увесь клас.

Підготуйте своє електронне портфоліо до презентації.

§ 35. ВІРТУАЛЬНА МАНДРІВКА ДО МУЗЕЇВ СВІТУ

Ось і закінчилася наша подорож до мистецтва минулого. На нас чекає презентація творчих проектів, які ви готували протягом навчального року. Розпочинаємо урок з віртуальної мандрівки.

Разом із галереєю Google art Project ми вирушаємо в онлайн-тур до найбільших музеїв світу (Метрополітен, Британський музей, Музей д'Орсе, Галерея Тейт, Національна галерея Берліна, Букінгемський палац та ін.), у яких зможемо розглянути шедеври мистецтва різних напрямів і стилів.

Метрополітен-музей (США) покаже нам скульптури Стародавньої Греції, живопис Італії, Іспанії (картини Рембрандта та Ель Греко).

К. Во, Р. Маулд та ін. Музей мистецтва Метрополітен. Кін. XIX ст. Нью-Йорк, США

Британський музей продемонструє мистецтво Стародавніх Риму та Греції, ознайомить із шедеврами графіки (Мікеланджело, Рафаель, Леонардо да Вінчі, Альбрехт Дюрер, Рембрандт та ін.).

Р. Смерк. Британський музей. 1823–1847 рр. Лондон, Великобританія

Стара національна галерея Берліна запросить переглянути найкращі твори епохи класицизму і романтизму, ознайомить із шедеврами цих стилів.

Ф.А. Штюллер, К. Буссе. Стара національна галерея. 1867–1872 рр. Берлін, Німеччина

Завдяки Академії культури Google ми побуваємо у знаменитих концертних залах світу, послухаємо уривки музичних творів, написаних у різних стилях. Архівні записи допоможуть переглянути уривки театральних постановок із різних театрів світу.

Залишилося тільки разом скласти план нашого онлайн-туру.

Розучіть пісню про Україну та проспівайте її разом під фонограмний супровід.

УКРАЇНА — ЦЕ ТИ

Слова Тіни Кароль, Миколи Бровченка *Музика Тіни Кароль*

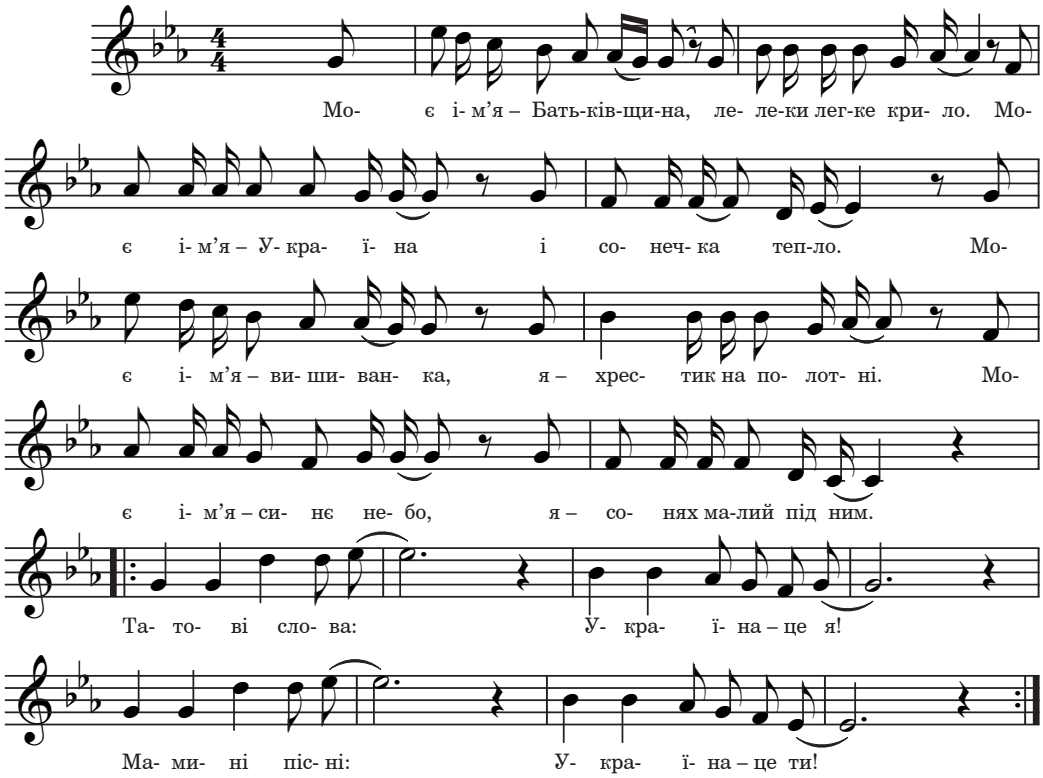

1. Моє ім'я — Батьківщина,
Лелеки легке крило.
Моє ім'я — Україна
І сонечка тепло.
Моє ім'я — вишиванка,
Я — хрестик на полотні.
Моє ім'я — синє небо,
Я — сонях малий під ним.

Приспів:
Татові слова:
Україна — це я!
Мамині пісні:
Україна — це ти!
Двічі

2. Моє ім'я — степ широкий,
Моє ім'я — хліба смак,
Останній шкільний дзвіночок,
Над сивим Дніпром туман.
Моє ім'я — то надія,
Моє ім'я — то любов.
Моє ім'я — чиста мрія
І віра, що з нами Бог!
Приспів.

3. Моє ім'я — колискова...
Моє ім'я — то є Воля...
Моє ім'я — то Родина...
Моє ім'я — добре слово,
Що збереже цей світ!
Приспів.

Наша подорож до мистецтва минулого завершується. Наступного року на нас чекають зустрічі з мистецтвом сучасності.

МИСТЕЦТВО

Коли усе в тумані життєвому
загубиться і не лишить слідів,
не хочеться ні з дому, ні додому,
бо й там, і там огонь давно згорів.

В тобі, мистецтво, у тобі одному
є захист: у красі незнаних слів,
у музиці, що вроду, всім знайому,
втіляє у небесний перелив;

в тобі, мистецтво, — у малій картині,
що більша за увесь безмежний світ!
Тобі, мистецтво, у твоїй країні
я шлю поклін і дружній свій привіт.

Твої діла — вони одні нетлінні.
І ти між квітів — найясніший квіт!

М. Рильський

Ж.Б. Шарден. «Атрибути мистецтва». 1766 р.

СЛОВНИК МИСТЕЦЬКИХ ТЕРМІНІВ

Ампір — термін, що застосовується в мистецтві західноєвропейського класицизму часів імперії Наполеона I, переважно в архітектурі, портретному живописі та декоративно-ужитковому мистецтві. Ампіром називають стиль у мистецтві першої третини XIX ст., пізню стадію класицизму.

Архітектура, або **зодчество** — мистецтво проектування, зведення та художнього оздоблення споруд, що формують просторове середовище для життя й діяльності людини. Архітектурою називають також окремі будівлі та їх ансамблі, площі й проспекти, парки і стадіони, селища й цілі міста.

Архітектура об'ємних споруд включає житлові будинки, громадські будівлі, промислові споруди.

Базиліка — прямокутна в плані споруда, розділена всередині рядом колон або стовпів на 3–5 частин — нав.

Бароко (буквально — *перлина неправильної форми*) — стиль у європейському мистецтві кінця XVI — XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню. Для барокового мистецтва характерні масштабність, пишність, складність композиції, насиченість рухом, емоційна виразність, видовищність.

Види мистецтва — це форми творчої діяльності, що склалися історично як відображення багатогранності реального світу і проявляються в різноманітності способів та засобів художньо-образного відтворення й естетичного сприйняття.

Відродження, або **Ренесанс** — доба в історії культури та мистецтва XIV—XVI ст., започаткована в Італії в період Передвідродження, та культурно-філософський рух, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму й орієнтувався на культурну спадщину античності.

Візантійський стиль — стиль у мистецтві, що сформувався в V—XI ст. у Візантійській імперії на основі традицій елліністичної культури та християнської релігії. Характерними рисами стилю є урочистість, зовнішня пишність і внутрішня шляхетність, традиціоналізм, канонічність. Він вирізняється надмірною стилізацією, надзвичайною виразністю ліній, використанням сталих художніх стереотипів і багатства кольорів.

Вітраж — це сюжетна або орнаментальна композиція, виконана зі шматочків прозорого кольорового скла, яку скріплювали свинцевим обрамленням.

Готика, готичний стиль (від назви германського племені готів) — художній стиль, що був завершальним етапом у розвитку культури середньовічної Західної та Центральної Європи (між серединами XII і XVI століть). Виник на основі досягнень романської культури та християнського світогляду.

Григоріанський спів, або **григоріанський хорал** — традиційний спів католицької церкви, що виконувався чоловічим хором в унісон.

Енкаустика — живопис восковими фарбами, що виконується гарячим і холодним способами.

Іконопис — вид живопису, релігійного за темами сюжетів, культового за призначенням; мистецтво написання ікон. Виконані на дошці, полотні або металі зображення святих та подій, описаних у Біблії або церковній історії, мали відповідати чітким правилам, розробленим церквою.

Індивідуальний стиль митця віддзеркалює його характерну авторську манеру, в основі якої — особливості сприймання навколишнього світу, творча фантазія, талант і майстерність.

Історизм — архітектурний напрям, заснований на поєднанні елементів раніше домінуючих архітектурних стилів, що виник наприкінці XIX століття.

Італійські опери стилю реалізм започаткували нові принципи вокального та сценічного виконавства: драматичну виразність співу, яскраву акторську майстерність співака, історичну точність декорацій і костюмів.

Канцона — жанр ліричної поезії особливої форми, що виник у Провансі в XII—XIII ст. і набув значного поширення в Італії та Північній Франції в епоху Ренесансу.

Класицизм (буквально — зразковий) — стиль у мистецтві XVII — початку XIX ст., суть якого полягала в наслідуванні мистецтва античності й дотриманні системи суворих правил відтворення дійсності.

Комедії дель арте — комедії масок з елементами фарсу та пародії.

Ландшафтна архітектура пов'язана з організацією садово-паркового простору (парки, альтанки, містки тощо).

Мадригал — світський музично-поетичний пісенний жанр епохи Відродження. У XVI ст. набуває рис багатоголосної вокальної поеми ліричного змісту.

Майоліка — різновид кераміки, що виготовляється з кольорової випаленої глини з використанням розписаної глазурі.

Мистецтво — це естетичне пізнання світу в процесі художньої творчості як особливого виду людської діяльності, що відображує дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних ідеалів прекрасного.

Містобудування охоплює створення нових міст і селищ та реконструкцію старих міських районів.

Мозаїка — зображення або візерунок, виконані з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців тощо.

Неовізантійський напрям — архітектурний напрям, для якого була характерна орієнтація на візантійське мистецтво VI—VIII ст.

Неоготика, або **псевдоготика** — напрям в архітектурі, який поєднує елементи готики з виразними композиціями, що йдуть від класицизму.

Пастораль — жанр у літературі, образотворчому мистецтві, театрі, музиці й балеті, а також твір, сюжет якого пов'язаний з ідеалізованим зображенням сільського життя, відтворенням підкреслено простих, наївних переживань на лоні природи.

Пісня — словесно-музичний твір, призначений для вокального виконання; жанр лірики, що має строфічну будову (заспів, приспів (рефрен)), виразну ритмізацію, музичність звучання, синтаксичний паралелізм, просту синтаксичну будову.

Порцеляна — один із видів тонкої кераміки — білий матеріал, що застосовувався для виготовлення посуду, дрібної пластики тощо.

Реалізм (від лат. realis — *суттєвий, дійсний*) — стиль і напрям у літературі та мистецтві, який сповідував необхідність правдивого відображення дійсності в її типових рисах.

Рококо (буквально — *декоративна раковина, ракушка, рокайль*) — стиль у мистецтві XVIII століття, що обстоював культ грації, шляхетності, вишуканого естетизму.

Романський стиль (від лат. romanus — *римський*) — художній стиль, що панував у Європі (переважно Західній) в XI—XII ст. (у деяких місцях — і в XIII ст.), один із найважливіших етапів розвитку середньовічного європейського мистецтва. Найповніше виявив себе в архітектурі.

Романтизм (від фр. romantisme) — напрям у літературі й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині, Великій Британії та Франції; його представники боролися проти канонів класицизму, висували на перший план інтереси особи та почуття і використовували у своїй творчості історичні та народно-поетичні теми.

Ротонда (від лат. rotundus — *круглий*) — кругла в плані споруда, зазвичай увінчана куполом.

Стиль у мистецтві — це сукупність художніх засобів і прийомів, характерних для мистецтва певного часу, напряму або індивідуальної манери художника.

Сфумато (буквально — *той, що зникає, як дим*) — термін, який позначає м'якість мальовничого виконання, плавність тональних переходів, розпливчастість контурів як наслідок повітряної перспективи.

Темпера — фарби, що готуються на основі сухих порошкових мінеральних пігментів і (або) їх синтетичних аналогів. Сполучною речовиною для темперних фарб слугують емульсії — натуральні (розведений водою жовток курячого яйця, соки рослин) або штучні (полімери тощо).

Українське, або **козацьке бароко** — назва мистецького стилю, що був поширений на українських землях Війська Запорозького у XVII—XVIII ст. і виник унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко.

Фреска (від італ. affresco — *свіжий*) — живопис на вологій штукатурці, одна з технік настінного малярства, протилежна до розпису по-сухому.

Хрисоелефантинна скульптура — твори античного мистецтва, виконані з пластинок слонової кістки та золота.

Художній образ — це властива мистецтву форма відображення реальності крізь призму світосприйняття митця, його естетичних поглядів і ставлення до життя. Саме тому художній образ завжди конкретний, суб'єктивний, унікальний та емоційний.

Центрична церква — компактна, симетрична споруда; в плані могла бути кругла, квадратна, гранчаста, хрещата.

ЗМІСТ

Вступне слово 3
§ 1. Стиль у мистецтві 6
§ 2. Античний стиль 12
§ 3. У світі античності 27
§ 4. Вітчизняні пам'ятки античної культури 43
§ 5. Візантійський стиль 49
§ 6. Мистецтво Візантійської імперії 57
§ 7. Романський стиль 66
§ 8. Романське мистецтво 74
§ 9. Готичний стиль 83
§ 10. Готичне мистецтво 90
§ 11. Вітчизняні пам'ятки мистецтва Середньовіччя 97
§ 12. Епоха Ренесансу 105
§ 13. Живопис Ренесансу 113
§ 14. Музичне, театральне та декоративно-прикладне мистецтво епохи Ренесансу 119
§ 15. Вітчизняні архітектурні пам'ятки епохи Ренесансу 126
§ 16. Мистецтво в культурі минулого. 133
§ 17. Стиль бароко 138
§ 18. Мистецтво бароко 144
§ 19. Музичне і театральне мистецтво бароко 151
§ 20. Стиль рококо 157
§ 21. Живописне, музичне та театральне мистецтво рококо 165
§ 22. Бароко і рококо в українському мистецтві 171
§ 23. Стиль класицизм 180
§ 24. Живопис і мода класицизму 190
§ 25. Музика і театр епохи класицизму 197
§ 26. Українські пам'ятки класицизму 206
§ 27. Стиль романтизм 212
§ 28. Стиль романтизм у живописі 220
§ 29. Стиль романтизм у музиці, театрі й моді 229
§ 30. Стиль реалізм 239
§ 31. Стиль реалізм у живописі, музиці й театральному мистецтві 246
§ 32. Романтизм і реалізм в українському мистецтві 256
§ 33. Романтизм та реалізм у світовій культурі 268
§ 34. Стилі та напрями в різних видах мистецтва 271
§ 35. Віртуальна мандрівка до музеїв світу 280
Словник мистецьких термінів 283

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

КОНДРАТОВА Людмила Григорівна

МИСТЕЦТВО

Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактори *Ірина Чорненька, Оксана Базан, Любов Левчук*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Комп'ютерна верстка *Галини Кузів*
Художній редактор *Ростислав Крамар*
Технічний редактор *Неля Домарецька*

Підписано до друку 17.06.2016. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Гарнітура CentSchbook. Друк офсетний. Умовн. друк арк. 23,328.
Умовн. фарбо-відб. 93,312. Обл.-вид. арк. 21,981.
Тираж 130 154 пр. Зам. 207/106

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Надруковано на ПП «Юнісофт»
вул. Морозова, 13б, м. Харків, 61036
Свідоцтво серія ДК №3461 від 14.04.2009 р.